МАЙСТЕР КОРАБЛЯ

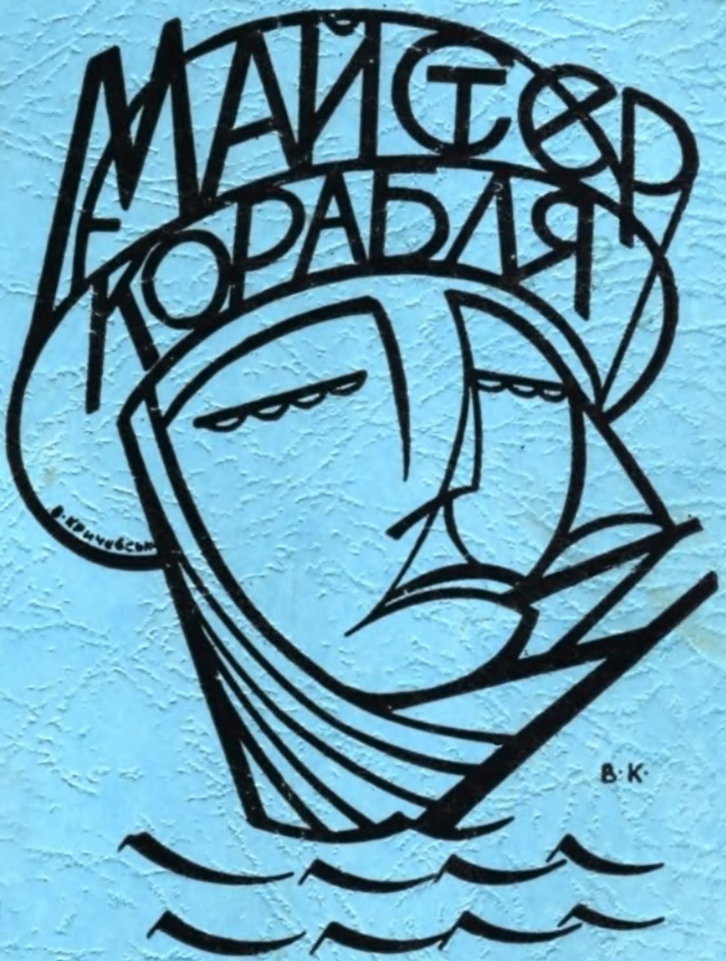

Ю. ЯНОВСКИЙ

Ю·ЯНОВСКИЙ

Обкладинка В. Кричевського

З друкарні East Side Press, 71 E. 7 St. New York, N. Y.

THE SHIPMASTER

by

YURIJ YANOVSKYJ

Published by the Shevchenko Scientific Society, Inc. and by the Ukrainian Academy of Arts and Sciences, Inc. with the assistance of the East European Fund, Inc.

Copyright 1954
by the Shevchenko Scientific Society in the U.S.A., Inc.

ЮРІЙ ЯНОВСЬКИЙ

МАЙСТЕР КОРАБЛЯ

РОМАН

ВИДАНО
Науковим Товариством ім. Шевченка в Америці
і Українською Вільною Академією Наук
у США за матеріяльною допомогою
Східньо-Европейського Фонду

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА В АМЕРИЦІ
НЬЮ-ЙОРК 1954

ЮРІЙ ЯНОВСЬКИЙ

„Забирайте же с собою в путь, выходя из мягких юношеских лет в суровое, ожесточающее мужество, — забирайте с собою все человеческие движения, не оставляйте их на дороге: не подымете потом!"...

„Забирайте ж із собою в путь, виходячи з м'яких юнацьких літ до суворої, загартованої мужности, — забирайте з собою всі людські порухи, не залишайте їх на дорозі: не знайдете потім!"

(Н. В. Гоголь).

Nein! hier hat es keine Not:
Schwarze Maedchen, weisses Brod!
Morgen in ein ander Staedtchen:
Schwarzes Brod und weisse Maedchen.

Ні! все добре на землі:
Чорна дівка, білий хліб!
Завтра в інший край мандрівка:
Чорний хліб і біла дівка.

(J. W. Goethe).

But the standing toast that pleased me most
Was, „The wind that blows, the ship that goes,
And the lass that loves a sailor!"

Але завше я пив лиш за те, що любив,
Лиш за «Вітер, що дме, корабель, що пливе,
За дівча, яке любить матроса!»

(C. Dibdin).

O navis, referent mare te novi
Fluctus?

О корабле, тебе вже манить хвиля
Моря?

(Horatius).

ПРИСВЯТА

Високо в небо соколи літали!
Далеко в море гості запливали
І парус, парус, парус доганяв.

Надувши груди білі, йшли фреґати,
Над морем місяць уставав салдатом
І просторінь шляхів охороняв.

Веселий день любови кочової!
На палубі вино, брязкіт зброї,
І плескіт хвиль, неначе крик коня.

Надувши груди білі, йшли фреґати,
Над морем місяць уставав салдатом
І просторінь шляхів охороняв.

Любовна міць на палубі рухливій,
На кораблі, що йде, мов білий привид,
Й зорю на щоглу, як ліхтар, підняв!

Надувши груди білі, йшли фреґати,
Над морем місяць уставав салдатом
І просторінь шляхів охороняв.

1928

пам'ятаєте, певно, „Народе, встань!", „Останній Клич" та „Китайське Сонце"? Що робилася в пресі з приводу „Повісьте прапор над моряками!"? І, нарешті, передостанній велетень славетного Семпера Травиці — „Народження інтернації". Була спеціяльна демонстрація шкіл. Діти носили прапори і плакати по вулицях, вигукуючи Травиці: „Спа-си-бі, дя-дю Сем-пере! Ві-та-є-мо дядь-ка Сем-пера!". Мікрофони збирали всі привітання і доносили їх до вух Травиці, що сидів саме біля кани в моїй кімнаті.

Тепер я знову мав щастя побачити на екрані новий крок наперед. Кіномистецтво дійшло апогею. Якими смішними здались мені витвори його на зорі існування. Ми, пригадую, ніяк не могли погодити між собою питання: „мистецтво кіно, чи ні". Ви бачите, які ми були подитячому нерозумні і якими дурницями займалися.

Наші кроки в кіно були спробами дитини, що вчиться ходити. Батьки наші винайшли фотографію. Ми цю фотографію пристосували до фіксування руху. Віддрукувавши позитиви, ми рухали їх перед щілиною в картоні. Завдяки тому, що око має властивість затримувати в собі певну частинку секунди все те, що воно бачить — ми мали безперервний рух. Це був примітивний с т р о б о с к о п або ще з десяток назв, якими це приладдя називали різні винахідники. Платівки скляні поволі зійшли на нескляні. Апарат знімальний відповідно реконструювався, винайдено було плівку, і з'явилися перші метри величезного мистецтва, що його звемо тепер — Мас-Кіно-Мистецтво.

Вогники в кані стрибають і потріскують, пустують, як дітвора. У мене починає боліти серце. В цьому немає нічого дивного: повертаючи до молодих років, і сам стаєш ніби молодший, серце мусить більше працювати, а воно ж

I

Сиве волосся до чогось зобов'язує. Старечі ноги йдуть уже просто до могили. Багате досвідом життя лежить передо мною, як рельєфна мапа моєї Республіки. Скільки то води утекло з того дня, коли я, молодий, зелений юнак, окунувся в життя! Зараз мені — за сімдесят, мене тормосить іноді ломота, руки дрижать, і на очі набігає сльоза. Тоді я наказую розтопити кану, кладу на підставку ноги і слідкую за вогниками над деревом. Це такий архаїзм зараз — топити дровами, але не нарікайте на мене — я згадую свою давню юність.

Дивлюся, як перебігає прекрасний вогник, символ вічного переходу енергії і розкладу матерії, простягаю до нього руки, і він гріє мої долоні, на яких лінія життя доходить вже до краю. Старість до чогось зобов'язує.

Сьогодні я бачив нашу надзвичайну „Білу Пустелю". Молодий кіно-режисер з повагою потиснув мені руку і захоплено подивився в вічі. „Він не може висловити всієї радости з того факту, що бачить мене. Він радий, що бачить мене здоровим, і запрошує до себе в ательє. Він за моїми книжками вивчав кінематографію. Він передасть товаришам по роботі, що великий чоловік (це я) ущасливить їх візитою". Навіть утомив компліментами. Я потиснув ще раз його руку і залишився на самоті.

„Біла Пустеля" дійсно шедевр. Такі картини з'являтися у нас раз на десятиріччя і стояли, як маяки. Ви

— стара кальоша — моє серце. Гей, однолітки, чи й у вас так болить часом серце? Та де! — Інших узяла могила, а решта замкнулася в баштах поважної старости.

Мені нема чого ховати того, що було. Старість не може казати неправди. Нащо вона їй здалася? Кого їй треба задобрити або перед ким замовчати? Вже видно край дороги і неминучість. Проживши життя, можна мати мужність нарешті подивитися всім у вічі.

Я затулююсь рукою і дзвоню до фільмотеки. Я тепер дуже поважна людина, і до моїх послуг завше ціла фільмотека країни. Я кажу в мікрофон декілька слів майстрові фільмотеки. Він умовляється з братом щодо циклу історій. „Зачекайте хвилинку, То-Ма-Кі, — чую я голос майстра, — електричні розряди тепер заважають передавати фільм. Але з метеорологічної станції передають, що насувається повітряна вільгість. Приготуйте ваш екран". То-Ма-Кі — це звуть так мене — Товариш Майстер Кіно — найвище звання для кінематографіста. Я устаю від кани, одсуваю завісу перед невеличким екраном і заземлюю один дріт. Ставлю довжину хвилі 725. І спокійно повертаюсь до вогню кани.

Я сиджу мовчки. Родини я не маю. Розлетілися всі по світі, розійшлися. Тепер старший син робить повітряні рейси Оде-Індія, Я іноді одержую від нього привітання з дороги. І разом з його голосом, чую плескіт океану під його безшумним самольотом. „Тату, — кричить він мені, — я бачу хвилі, що посивіли, як твоє волосся! Тату, зараз буде буря! Я забираю височінь. Ось мене покрила росою хмара. Привіт тобі, тату!"

Дружина в мене була з чужого гнізда. Коли я носив її на руках по моїй тісній халупі, я мріяв про синів-соколів, єдине, ради чого треба жити. Я їх маю — цих синів. І хто мені більш радісний чи любий — не знаю.

У мене в стіні є ніша. Там стоїть урна з прахом дружини. Раз на рік я ставлю дорогий попіл на стіл і розмовляю з ним, плачучи й приказуючи. Цей колишній народній звичай я перейняв цілком. Потім я одержую звістку від мого молодшого сина, чиє народження тісно зв'язалося зі смертю матері. У мене немає до нього гіркости. Я люблю його. Він подібний до покійної дружини.

Професія мого сина — писання книжок. Це визнало кілька авторитетів у цій справі. Я посміхаюся сам до себе. Як усе змінилося на світі! Колись, за моїх молодих часів, люди, що писали книжки, прагнули до комфорту, розкішної кімнати і до спокійного сидячого життя. Дивно чути за такий архаїзм? Справді, так було.

Тепер, звичайно, немає нічого похожого. Мій син цілий рік перебуває невідомо де. Його кімната в будинкові стоїть замкнена увесь цей час. Несподівано він з'являється з повітря, чи з електропотягу і оселяється в кімнаті на якийсь час. Він розбирає і сортує матеріяли і свої записки перед виданням. Пише він — де його приткне дорога: на морі, на повітрі, в лісі і в снігах, на екваторі, в піщаній пустелі, де нині заводять воду. Його твори завше легкі, бадьорі, і вони звучать, ніби пісня птаха.

Щаслива вона — молодість! Сьогоднішня кіно-картина „Біла Пустеля" і її режисер прийшли мені на думку. Перед початком демонстрування сидів я в своїй кабіні. До мене не доносився жоден звук. Залю Великих Переглядів розподілено на кабіни, і в кожній сидить глядач. Картину демонструвалося дванадцять годин. Стереоекран був майже прозорий і світився сам. У мене завмерло серце, бо я почув один удар у гонг. Картина починалась. Зашумів пропелер вентилятора, розіклалося автоматичне крісло, запрошуючи сідати зручно, і засві-

тилися збоку невеликі скляні ґудзики з літерами. Я міг, натиснувши ґудзика, мати все потрібне автоматично.

„Біла Пустеля" майже безфабульна річ — з погляду критика тридцятих років. Ми вже забули ту „Line of beauty", що нею хотів у 18-му віці художник Хогарт відкрити закони краси. Наскільки можливо, ми узаконили ту безліч винаходів, що їх додає кожен талант, творячи мистецькі цінності — додає до законів майстерности й побудови.

Страшно слухати, коли заведе нині хто мову про фабулу як нитку, про героїв, що не міняють характеру, і про автора, що боїться плигати через безодні людських умовностей. Point de depart „Білої Пустелі" — неймовірний пейзаж. Сміливо взято дерева, вкриті снігом, вони стоять над головою глядача, обсипаючи сніг в об'єктив. Гола людина вийшла з-за дерева, і, страхітно вирісши, затулила ввесь екран голими грудьми. Після неї не залишилось жодних слідів на снігу. Здіймали, очевидячки, вдосконаленою методою Шюфтана — на знятий пейзаж здіймаючи окремо людину. Після цього ми побачили, як родить жінка. Її ноги, посинілі від болю, тремтять, і тремтить повний живіт. Ось, що в нас є ще незмінного з перших років людського розвитку — його ніколи ніхто не перейде і не полегшить. Повсякчасне нагадування тих колосальних просторів, через які пройшло людство.

Жінка починає родити. О, найсвященніша радосте народження дитини! О, глибока поваго до мук матері! О, радість життя!

Я замислився, відігріваючи руки. Вони мерзнуть у мене тепер завше. Розповісти „Білу Пустелю" — я безсилий. Логічно вона не вкладається в рямці людської послідовности. Я й досі ще здригаюся від бадьорости й сили, що їх відчув я, переглядаючи картину.

Майстер фільмотеки виконав обіцянку. Його голос почув я з репродуктора мого телефону. „То-Ма-Кі, — сказав він, — ми даємо на хвилі 200". Я знаходжу цифру 200 і зручніше умощуюся в кріслі.

**
*

Дожити до глибокої старости я раджу всім. Тільки не несіть із собою хвороб. Коли трохи недобачати — це не шкодить: позаду великий пройдений пейзаж залишився, і зовсім не треба очей, щоб бачити. Більше надокучають шлунок і серце. Увесь час я мушу бути в курсі справ мого черева. Я чую, як бере моя рідка, як сукровиця, кров— їжу для клітин. Моє серце набігалось за життя і тепер помалу стискується й випростується. Я — наче сторонній обсерватор, стежу за завмиранням коліщат механізму.

Моїх років людина живе мозком. Це довершена жива істота, яку я ототожнюю з собою. Я тільки стежу за тим, щоб мій мозок отримував належну йому частку їжі і щоб жили нормально його клітини. Почуття в мене дуже умовні: я тільки по звичці люблю чи не люблю когось, поважаю чи не поважаю такий от вчинок. Мені нема чого переоцінювати те, з чим я жив. Мало часу.

Мені не хочеться тепер бути не тим, чим я є: ні президентом, ні Наполеоном, ні Колумбом. Я тепер усвідомив своє місце серед мільярдів літ людства, серед астрономічної кількости людських створінь і на мікроскопічній планеті. Молоді, я звик уже до небуття. Тепер мій мозок працює нормально, я чую пульсацію крови там.

Я не знаю жалости, скажете ви. Я жорстокий, скажу я вам. Бо жалість — недостойне почуття, воно зневажає того, кого ми жаліємо. Воно привчає декого, щоб їх

так зневажали. Мені ж — однаково, що про мене скажуть.

Мозок працює тепер нормально, скепсис мій розчинився в розумінні вселюдського. Я не можу гніватись, бо немає чоловіка, який міг би заподіяти щось, достойне мого гніву. Мені іноді стає страшно уві сні, коли я на секунду старечого сну відчую себе не старим. Я стою на високому щаблі, і мої роки дають мені можливість із неприступної гори оглядати місцевість. Без захоплення дрібницями. Без гніву. Без жалости. Без страху. Без особливих переживань і ненависті. В холодній старечій любові до найпрекраснішого (о, повірте мені!), що я знав у світі — до Життя.

Екран заливає густа течія світла. Воно вібрує якусь мить секунди, міниться, пливе — і я вже гублю з очей екран. Розчинилися передо мною двері в прекрасний вечірній присмерк. Я наче чую повітря крізь ці двері, повітря саду і квітів яблуні. Мені роблять приємність — показують сад, де я літую літо. Я дякую майстрові фільмотеки — вони такі добрі до моєї старости. Я не смію запідозрити їх у інших причинах їхньої доброти до мене.

Вибачте, коли ви юнак і вам кортить скоріше у всьому доходити до краю. Правда, друже (коли ви мені рівень) — помилку робить той, хто поспішає? Він, не доцілувавши одних уст, летить уже до інших. Не долюбивши одного тіла, він тягнеться до другого. Воно краще? Ні, це тільки так йому здається. І здаватиметься, і летітиме він, не знаючи, що все на світі переходяще і немає нігде чудес і тайн.

Дозвольте мені бути досвідченішим за вас, мій шановний. Ви бачите, мені однаково приємно говорити про кіно, про „Білу Пустелю", про мою юність і старість,

II

До кіно-фабрики я приїхав молодий і простий, як салдат з булавою маршала в наплечнику. Я, підскакуючи, ходив по місті, дивувався з моря і забивав голову різною романтикою. Я, наприклад, уявляв себе представником громадськости, і громадськість я малював Темідою з терезами в руках. На одну з шаль мені ніяк не терпілось покласти хоч морського каміння на мою користь.

Ви ніколи не жили біля моря? Ви не знаєте запаху порту і не ловили бичків на хвильорізі? Вам чужі такі слова, як „клівер" або „грецький" та „очаківський" паруси? Та що я питаю! Не можете ви цього знати, бо змінилося все з того часу, як я вперше довірив себе морській воді. Тепер того не побачиш, — брудного, вонючого й романтичного портового завулка, що виходить на море. Тепер цемент, асфальт і машини. Тепер не стають пароплави під дамбою просто, а заходять у спеціяльні ангари.

Отже, прошу не нудьгувати, коли я перейду зараз до опису міста, що в ньому мені доля судила стати щільно до виробництва кіно-картин. Це я зроблю для тих, що зачитуються романтикою старого моря. Люди ж поважні, що не люблять більш одного разу виїздити за місто, одержавши мою обіцянку за низку цікавих річей, про які мова буде йти далі, можуть тим часом почитати післяобіднішню газету і взятися читати тоді, коли я віддам належну увагу молодим читачам.

про справи інтимні і справи громадські. Немає на світі різниці між усім цим, немає важливого і мізернішого. Все мені близьке, і повірте мені, що я не стану витрачати дорогоцінної крихти часу на зайве. Я п'ю останні роки, як краплі старого незабутнього вина, не знаючи, коли йому вийде край.

Ось перша картина, як перше слово, видряпане дикою людиною на корі дерева, на стіні печери. Вона має кілька метрів довжини. Потяг підходить до перону. Метушаться, заглядаючи в об'єктив, люди. І все. У залі навіть паніка — так вплинула ця перша картина. Безконечна хроніка. Гори й озера, море й сніги. Перегони. паради, царі з жінками й дітьми (не смішне вам це слово — цар?), свята й бенкети. Б'є Велика Революція. Вона почувається ще раніш у тривожних кіно-кореспонденціях з фронтів, її подих чути в вітрі, що колише трупи на колючому дроті перед окопами. Б'є Революція, і завмирає кіно, фіксуючи лише випадкові моменти на випадковій плівці випадковими апаратами й операторами.

І, нарешті, починають іти картини, що в їхньому творенні я брав не абияку участь. Я впізнаю декорації, я знаю, як вони виглядають із іншого боку, і я знаю, скільки разів сварився за них архітект із режисером. Я ніби переживаю все. Я можу, заплющивши очі, описувати кожне місце цих чотирьох десятків картин.

Мій розум хоче згадувати! Але я хитрю з ним, я — стара людина. Мені цього тільки й треба, та я ще трохи не поспішаю. Потім я вимикаю екран, вимикаю телефон, світло над головою, і віддаюся думкам, повернувшися да кани.

Тепер мені видно нікчемність мешканців міста. За них я мовчатиму... Вони тільки бруднили берег. Інша справа — вантажники, моряки й рибалки. Особливо останні. Скільки прекрасних вечорів розмовляли вони зі мною за четвертю горілки, огірками й скумбрією! Скільки разів вивертав я шлунок, перехилившися через борт шаланди, коли вітер бив у парус, аж над клівером опинявся раптом обрій, а за шаландою волочилися нитка хазяйського самодура. Це значило — „ходити на скумбрію".

Опинившися біля моря, починаєш відчувати нудьгу. Хочеться лаятись і ходити без шапки. Кортить почухатись ногою і подивитись у бінокль, чи грає скумбрія. Навіть у справах негайних і цілком конфіденційних хочеться зайти до берегової печери — темної й вогкої.

Мене приваблював порт. У його порожнечі й пустельному вигляді я бачив мовчазне змагання двох світів. Нас і не нас.

Це був час блокади Республіки. Холодний і безсторонній мозок звертає мою увагу на те, що тепер у тому порті повно кораблів. Але я й нині здригаюся, згадавши тодішню пустелю.

Ремонтують пароплав. Він стоїть порожній високо на воді біля причалу. Каменем обривається в море пристань. Внизу блищить мутна вода. Тут досить глибоко. Декілька позіхайлів — і між ними я — стоїмо, дивлячись на корму. Прив'язавши дошку до борта, сидить на ній і похитується маляр. Він рішуче п'яний і удає з себе митця. Пензлем він кладе задумливо мазки, примружуючи око і співаючи пісню. Співати він не вміє і пісні зовсім не знає. Але це не шкодить йому тягти й безконечно повторювати два рядки пісні. Два рядки —

Оселився я в готелі. Це — великий досить будинок, розподілений поверхами, коридорами, стінами й дверима на окремі кімнати. Будинок стоїть на розі людної вулиці і прекрасно резонує звуки. Зразу вам неприємно, ви зачиняєте все, що можна зачинити, але звуки залишаються в кімнаті, як мебель, і ви volens-nolens звикаєте до них. Вони створюють навіть деяку Gemütlichkeit. В наші теперішні часи таких готелів немає. Їх позачиняли, пам'ятаєте, після славетного виступу доктора Боя в палаті депутатів. Він довів, що готелі дають травми в мозкових центрах людини, і через ці травми зростають такі контингенти злочинців, як батьковбивці, руйначі родинних основ, песимісти й істерики.

Коли ви хочете хоч приблизно уявити собі готель, — ви свою тиху санаторію, де ви спочиваєте два місяці на рік, перенесіть на ріг Центрального Кільця й одного з Радіюсів. Там літають і грюкочуть під вікнами потяги.

Ви виходите з будинку і переходите вулицю. Коли ви живете на одному з Радіюсів, ви потрапите на широкий бульвар, що йде серединою Радіюса. Коли ви живете на одному з Кілець — ви знову ж таки опинитесь на бульварі — ширшому й затишнішому. А нам, щоб побачити дерево, доводилось трамваєм їхати далеко за місто. Щоб понюхати квітку — треба було виростити її в кімнаті. Довгі вулиці розрослися в ширину — ними прийшов до міста степ і зустрівся з морем.

Мене вражала набридливість моря. Де б ви не йшли, воно завше синіло між будинками в кінці вулиці. Тротуари — з квадратових плит чорного каменю. По ньому слизько ходити. Я з півроку зневажливо топтав тротуари, доки взнав від Професора, що цей камінь привезено з Італії і, що це — закам'яніла лява Везувія.

й довга мелодія без слів зачиненим ротом. Знову два рядки — і мелодія.

А сколькі прийшлось мінє пережить
За еті пять лєт ідєала!..

співає маляр. Ми мовчки годимось, але маляр далі не йде і продовжує запевняти нас про свої „пять лєт ідєала", фарбуючи корму.

Цю ідилію порушує сам співець. Він хоче дістати фарби, що висить біля нього на дротинці, перехиляється більше, чим можна, і раптово летить з пензлем у воду. Ми підходимо ближче. Маляр виринає з води між каменем берега і пароплавом. Там досить глибоко, вода холодна і немає за що вхопитися. Нам смішно дивитися, як біля самого берега тоне маляр. Він ще не зовсім протверезився, мовчки борсається в воді і не просить нашої допомоги. Ось він уже разів зо два упірнув, витративши сили. Тоді нас раптом проймає страх — людина тоне. Ми вибираємо з-поміж нас найвищого, беремо його за ноги, а він своєю чергою ловить бідолаху маляра, що продовжує бовтати пензлем воду.

Маляр лежить на дамбі. Він блідий і мертвий. Ми не знаємо, що з ним робити. В цей час чуємо поспішні кроки, по трапу збігає товариш маляра і, як коршун, налітає на невдачника.

„Качати його! — кричить він, — качати!"

Несподівано мрець схоплюється на ноги. „Кого качать? Мене качать? Та я зараз танцювати буду!" Він насправді починає п'яний танок. Притоптує ногами, б'є об поли руками. Потім падає на землю і плюється фонтаном морської води. Маляра бере під руки товариш, і вони довго топчуться на трапові.

За кілька хвилин маляр знову лізе фарбувати корму. Він похмурий, мокрий і ввесь час мовчить.

ючи на всі дотепні міркування про колективну постановку фільму, про колективне оформлення кадрів і про колективний монтаж.

— Значить, ти редактор. Піди сідай, напиши собі конституцію і принеси, побалакаємо. Михайль тепер не хоче нічого, — почув я від Директора.

Михайль — мій колишній метр. А загалом — він ватажок лівих поетів нашої Країни. Футурист, що йому завше не хватало якоїсь дрібниці, щоб бути велетнем. Я його любив, коли когось цікавить моє відношення до нього. Він приходив щодня на фабрику, викурював незмінну люльку, ішов подивитись на море і зникав, залишаючи пах „kapsten'a" з люльки.

Якийсь живчик, вогник вічно можна було відчути в ньому. Романтик з романтиків, та заховав це за насмішкувату, трохи цинічну гру очей і викладає сміливі й захоплюючі проєкти тверезо й похмуро, ніби лає жінку за переварений обід. Я вже сказав, що йому небагато бракувало, щоб бути геніяльним. Але — проте бракувало. Його присутність на фабриці я відчував, як бадьорий мотив, не настирливий та безтурботний. Біля тебе стоїть хтось, посвистуючи, вирішує світові проблеми, а ти можеш за ним, не відриваючись, робити й робити. Він незабаром поїхав у відпустку і до фабрики вже більше не повертався, залишивши мене самого на всі режисерські групи.

Я пішов писати конституцію і писав її з тиждень.

Я підкидаю до кани дров. Вони поволі гріються, їх лижуть вогники, потріскують і пирскають димом. Дістаю з шафи плед і кутаюся в нього. Я наче сам на великому світі. За вікнами темно й тихо, електрики нема, і здається мені, що я серед тиші ловлю останні кроки життя.

Мою появу на фабриці мало хто помітив. Хіба що щирі читачі директорських наказів прочитали другого дня, що „такого то зараховується на посаду художнього редактора фабрики". Моя скромна фігура в шкіряній куртці, без рогових окулярів та полосатої кепки — справила враження лише на той легіон псів, що обсипав блохами буквально всю фабрику. Пси мене обнюхали, вирішили, що я свій, і лащилися до мене, не знаючи, що набули заклятого ворога. По павільонах по цехах, по монтажних кімнатах, у їдальні — скрізь на всі лади чухалось, скавучало й гавкало це плем'я.

В кіно я не був новий. Я знав уже всі тайни кіновиробництва ще до мого приїзду на фабрику. Я придивлявся і оцінював людей, з якими мені доводилося спільно йти. Про Директора я розповім далі докладніш Він зробився потім моїм приятелем. Він працював на фабриці, доки пішов командувати полком проти поляків. Це було в час війни сорокових років. Тоді ж він і поліг під Варшавою, поклавши всіх бійців під час штурму. Дехто казав, що його врятували, але чому ж він не написав мені нічого? Я не можу цьому вірити. Його певно пригріла земля Варшави.

— Ти візьми їх усіх в руки, — сказав він мені, зиркаючи на мене з-під лоба, — так візьми, щоб і не писнули. Розбалувалися, гади!

Розмова йшла про режисерів, яких я мусів узяти. Їх було семеро. Вони були за тих часів диктаторами фабрики. Вони ними залишились і до наших днів, не зважа-

III

Заля першого в Республіці оперового театру вся в червоному оксаміті. М'які крісла стоять трохи на підвищенні, між ними проходи, встелені килимами. Льожі бенуару, бель-етажу й ярусів червоніють оксамитом і сяють електрикою. Амфітеатр чинно сидить, чекаючи початку Тут дрібна інтелігенція, юнаки з подругами, з якими вже сказано всі слова. Вони тихо й інтимно сидять. Лише галерея не вгаває: ходять, розмовляють, перехиляються через бильця, перегукуються із знайомими і нетерпляче підіймають хвилі оплесків, вимагаючи початку.

В залі гасне світло. Лише завіса блищить пишним золотом розшивки, її освітлюють прожектори з бокових льож і рампа.

— Мамо, де вони танцюватимуть? — несподівано чути серед тиші дитячий голос.

Завіса підіймається, в залю віє холодом сцени, старими фарбами і тим особливим запахом куліс, що завше є незмінний у кожному театрі. Глядачі знають цей запах з дитинства і одразу захоплюються ним. Їхні очі навіть блищать.

Порожня сцена, темінь. Промені двох прожекторів. Речитативну мелодію починає оркестра. Гобої м'яко тремтять, їх підтримують кларнети і покриває, вібруючи звуками, поважна труба — баритон. Я починаю любити людину, що стоячи попереду мене, керує чудесними зву-

Я видихаю повітря. Завіса. Оплески і вигуки. Заля починає жити, кашляти, розмовляти й ходити. Я не встаю з крісла, де я сиджу, і передчуваю щось надзвичайне, що має зо мною трапитись. От буває так іноді, коли серце повне вщерть і чекає лише уст, що надпили б трохи його радости. Знаєш, що в твоєму житті має статись якась зміна, близько коло тебе пройшла жінка і десь ходить, ти дихаєш її повітрям. Чутливе чекання висить у повітрі, як димок або серпанок.

Я посміхаюся тепер сам до себе, дійшовши до цього місця згадок. Над каною стоїть у мене побільшена картка жінки в купальному костюмі. Жінка сидить на чорному камені. Через ріжок іде напис : „Милому, ідеальному другові з Генуї". Я дивлюся на знайоме обличчя, мудро (це вам, молоді, здається, що мудро),посміхаюся, бо я знаю більше, ніж скажу, більше, ніж ви знатимете. І повертаюся до залі оперового театру,де вже пройшов антракт і знов погасло світло.

Танки при дворі фараона. Мені ввижаються маси народу, що носять важке каміння на будови, колосся гойдається на сонці і, наче жовта сонячна ласкавість, — ці звуки. Знайома Йосифова мелодія виходить над усе, та ось він і сам починає невинний танок. Його бачить Тайах — фараонова жінка. Тайах придивляється до вродливого юнака. Тайах виходить із групою наперед. Танцюють усі, але її одну бачить око. Вона показує в танку любовну досвідченість. Повнокровна жінка зійшла з єгипетських земель до Йосифа і до захопленого театру.

Перші хвилини я не думаю ні про що. Я відчуваю насолоду, милуючись чудесною жінкою. Згодом трохи я кажу собі, що справа більша, ніж я собі уявляю. А ще згодом — мені хочеться переплисти для неї океан і море.

ками. Мелодія самотности, пустельного вітру, нездійснених бажань і кочової романтики. Летить вона на темну сцену від оркестри і запливає до всіх кутків. Звуки пливуть і хитаються. Тоді в ці звуки вбігає людина. Вона біжить, підносячи якусь дудку до рота. Я знаю, що не ця паперова штука може давати звуки, що я чую. Людина танцює, легко пересуваючись по сцені, споріднена із звуками й слух'яна. Це Йосиф Прекрасний. Він сідає на згористу землю і грає ще, тримаючи дудку. Наче дзвенить у пустелі навколо нього вітер, перекочується пісок, і вівці десь пасуться, подаючи голос з-під гори.

Мушу сказати, що я й тепер почуваю себе зворушеним. Мені доводиться підносити голос на захист балету, як видовища здорового й організуючого. Соромно сказати, що нині фізкультура зовсім знищила балет, усі танцюють спортивних танків, а балет, як галузь мистецтва, перейшла до законсервованого вигляду. Рідко можна тепер бачити балетні вистави, а ті, що відбуваються, такі жахливі, без смаку й організації, без живої думки. Те, що ми в свій час починали, бачите, пішло без сліду.

Вистава продовжується. Йосифа знаходять брати. Вітання й лагідність до меншого брата, ніжність рук і розмов. Але це не шкодить їм продати Йосифа єгиптянам, коли ті з'являються з-за куліс. Продаж закінчено, Йосиф пручається, просить милосердя в братів і з болем бачить, як потроху одвертаються брати. Сцена порожня. Пробігають одна за одною неспокійні тіні. Вони біжать по пустелі і чують, як женуться за ними любов до брата і совість. Стріла летить ліниво — джа-а-ірр! Тьма. Бігають прожектори, немає братів, і стоїть над сценою розпачливий зойк оркестри.

люють мене. Гуляючи, проходжу повз лавку. Бачу мужчину і жінку, що сидять мовчки. Одне тримає сірника, а друге швидко перебирає пальцями обох рук.

Це закохані глухонімі, що почали свою розмову десь при світлі ліхтаря й кінчають її тут на тихім бульварі під подувом морської вологости.

**
*

Зрозумійте психологію старости, юначе. Народивши вашого батька, ми все життя вважали себе старшим і розумнішим за нього. Вас ми констатували, як першу пересторогу і нагадування про Потойбічне. Звичайно, ми з вами серйозно рахуватися не могли. Ми навіть вороже дивимось на вас, бо ви нас женете до могили. Ви випиваєте наше погасання, красуєтесь і ростете. У цьому — закон існування. Пам'ятайте тільки, що ви теж будете такими, як ми, — стережіться вимовити поспішне слово.

Але — не мій жанр, шановні, навчати й виказувати гіркість. Я достойно несу прапор старости. Мої згадки я присвячую молодим, сміливим і чуйним. Їм віддаю я на суд свої юнацькі помилки й перемоги для збудження думок, для шукання яскравіших просторів і горизонтів.

Я не виходив кілька день з монтажної кімнати. Одну з чергових картин було закінчено, режисер показав її дирекції, а зараз ми сидимо з ним удвох серед рульонів плівки і скорочуємо. До речі, я — автор сценарія.

Я сиджу біля монтажного столу, а високий режисер ходить по кімнаті. Одною рукою я рухаю моталку, продивляючись частину фільму на руках.

— Ви, я бачу, знаєте монтаж і вмієте тримати в руках плівку, — каже режисер, — але ви не дозволили б, коли

хтось почав би виправляти вашу роботу? Правда ж ні? Можете не відповідати, я бачу відповідь.

Моя мовчанка надає йому сміливости. Це його перша картина, це мій перший сценарій. Автор з режисером зійшлися, таким чином вирішити свої взаємини. Ми обоє могли бути об'єктивними, могли розмовляти тактовно, логічно. Тоді питання це — режисер і автор, — стояло дуже гостро. Багато списів було поламано прихильниками одної й другої групи. Але до згоди тоді ще не прийшли. Власне не до згоди, а до розуміння законів кінематографії. Нам це дивно навіть згадувати тепер — невже сценаристи не знали, для чого вони пишуть? Невже їм неясна була механіка ставлення їхніх сценаріїв? Невже... та те, що зрозуміле є тепер, — тоді набирало великої гостроти, було прекрасним демагогічним способом для зриву роботи і зміни кіно-кабінетів.

Починаю я здалека і щиро.

— Творчість, — кажу я, — поняття егоїстичне і навіть егоцентричне в своїй глибокій суті. (Нині я, інакше думаю!). Коли я робив сценарій, мені здавалося, що його можна з початку й до кінця записати в біблію або вирубати зубилом на мармурі. Коли я скінчив писати, він мені здався трохи нудним. А через тиждень, я вже ненавидів його, як свою майбутню смерть. (Нині я інакше думаю!). Я виносив його в собі, як кобила — лоша. Зразу вона певна, що її син буде благородним скакуном і завше буде ходити в шовковій попоні. Коли лоша родитиметься — їй буде просто не до думок. А потім вона його забуде. Є інакші автори, але я вважаю себе за пересічного автора. Тепер дивіться, що ви зробили з моїм лошам. Ви вкрили його попоною на 2800 метрів. Ви нагодували його шоколядним вівсом. Ви вифарбу

О, скільки б я тепер дав за ту юнацьку наївність і вражливість! Юнак хоче бути досвідченим і старішим, а одержавши це все, жагуче бажає повернути наївні, дурні дні.

Тайах танцює в захопленні. Вона показує Йосифові свою любов і силу. Одіж на ній лише підкреслює довершеність жіночих форм. Її обличчя блідне навіть крізь пудру. Найвища статева насолода танку сходить на неї. Вона — в нестямі. А хори інших танцюристів завиваються навкруги. Соромливий Йосиф захищається мляво. Падає на коліна і ниць. Падає на землю і Тайах. Вона котиться по землі, повзе. Нестямна жага жене її. Раптом завертілася, закружляла сцена. І, врочисто ступаючи, Тайах виходить на середину. Вона несе фараонові одіж Йосифа. Гримлять тривожно фанфари й барабани. Що він наробив, цей Йосиф? Він посмів думати про обійми царської дружини? Ганьба йому, красивому! Візьміть його на щити і винесіть геть! Похмуро стоять колони, коливаються луки і якісь щити. Наче знову колосиста нива. Піраміді — рости вгору з шаршавого каменя! Кінець виставі, що показала спокушеного Йосифа!

Я виходжу на вулицю і йду. „Оце вже вона. Тепер мені не викрутитись". Я констатую, що й викручуватись мені не дуже хочеться. Підходжу до пам'ятника, звідки видно огні порту й море. Маяк поперемінно кладе на море то червону, то зелену смугу. Машинально слухаю розмову двох дівчат, добре вдягнених і молодих. Одна плаче і докоряє другій за її пожадливість. „Ти вже трьох сьогодні мала, а я ні одного. Що мені — з голоду погибати?" Я переходжу на інше місце, щоб не бути об'єктом їхньої уваги. Стою довго, доки вогники сірників, що запалюються регулярно і догоряють до краю, зацікав-

нарії, тому що вони перед сценарним життям жили „так і так", а після сценарного життя житимуть „так, так і так", помруть з такої то причини і в певнім оточенні.

Режисер лякається. Хіба можна все передбачати в людському житті? Це буде сухар, а не людина! Я пояснюю думку і заспокоюю співбесідника. Він не так одразу зрозумів — здалося йому, що я захоплююся трафаретними, а не живими людьми.

— Я з вами погоджуюсь, — каже режисер, — та коли я неправильно зрозумів авторську думку в сценарії? Невже ви за те, щоб до мене приїздив автор — (я на вас не натякаю, вибачте), — він замовчав на секунду, — приїздив автор і контролював би щодня все те, що я здіймаю? Поперше — він не знає ще ремества, щоб мені перешкоджати робити кадри. Подруге — режисер я, а не він, і, навіть погодившись із його виконанням кадру, я зроблю так, як я розумію, і він нічого не зможе змінити. Потретє — хіба автор знає, як буде звучати той чи інший кадр поруч із другими, коли я його поставлю на призначене місце? Ви це розумієте, що побачити кадр там, де йому призначено стояти — ціла наука і не кожний навіть режисер це уміє. Що ж авторові залишиться робити? Посваритись зі мною та й поїхати? Чи що інше?

На монтажному столі лежить частина картини. Слухаючи режисера, я повертаю ручку моталки. Очі в мене болять. Дрібненькі малюнки (їх 54 на метр) миготять перед очима. Та я бачу, що цей ось актор — він стоїть тут праворуч, не так тримає руку, як далі на великому плані. Беру ножиці й вирізую шматок руху.

— Може бути, — резюмую я, — лише така постанова цієї справи. Автор, продаючи сценарій, знає, що установа, яка його купує, — розуміє ідею твору правильно.

Завдання цієї установи — щоб режисер засвоїв цей правильний погляд на твір. В процесі роботи довірена людина установи мусить увесь час бачити, як режисер проводить ідею сценарія. Коли він псує — відібрати від нього ставлення і передати іншому режисерові. Коли він не дотримується дрібниць — не напосідати, поважаючи творчість — цебто процес, якого логічно викласти не можна.

Режисер, я бачу, починає ставитися до мене прихильно. Я користуюсь моментом і вирізую з картини цілу сцену на декілька метрів. Режисер злякано на мене зиркає, але я не чую заперечень. Продовжую крутити ручку моталки.

— Я, пам'ятаєте, приїздив до вас, як автор, — монотонно дзирчить моталка, — місяців зо два ходив до вас у павільон, коли ви здіймали. Але я радий зараз похвастатись, що другого ж дня я вже знав, хто я. Ви розуміли мій задум правильно, а з вашим виконанням я не погоджувався. Я почав гостро ненавидіти головного актора, актрису мені хотілось напоїти п'яною, щоб її трохи розвезло і щоб вона сміливіше ходила по кімнаті. Дядька героя я б вимочив у солоній воді, щоб у нього шкіра на обличчі загубила сліди масажів. Невідому дівчину з вулиці я зробив би романтичною і примусив би триматись цю повію так, як тримається порядна жінка. Я не згодний був ні з чим. Мені здавалося, що ви навмисне, на зло мені це робите.

У високого режисера обличчя починає нуднішати. Він дивиться на монтажний стіл так, ніби там лежить його дитина, а я їй ллю на живіт холодну воду.

— Чому ж ви про це мені не казали, — видушує він із себе, — я міг би де в чому погодитись.

вали його в червоний колір і — о, небо! — ви одірвали йому голову і хочете приростити її в іншому місці.

Ми так розмовляли з годину. Ми б устигли й посваритися, та знали, що картину треба кінчати, і стримували себе. Я й досі ціную витриманість високого режисера і його шляхетне поводження.

— Коли режисер ставить сценарій — кажу я, — він мусить твердо засвоїти основну авторську думку, тему, проблему. Це не торкається сценаріїв, де немає таких інґредієнтів. Засвоївши і погодившись, режисер починає думати. Треба йому дати часу для думання. Бо коли його погнати, він буде ставити не думавши, значить картина вийде без думок. Думання може відбуватися в різній формі. Не обов'язково, щоб режисер приходив на фабрику щодня і, сідаючи від 8 до 4 до столу, думав. Він може піти до знайомої дівчини, випити з нею пляшку доброго вина і цілувати її, як свою. Ввесь час свідомо і несвідомо у нього стоятиме в голові ідея сценарія. Коли він повертатиметься додому, йому по дорозі трапиться цікава, рухлива тінь од ліхтаря, що його похитує вітер. Режисер вийме книжку і запише дещо, що не має зв'язку ні з ліхтарем, ні з вітром, ні з дівчиною. Просто, ми ще мало вивчили закони нашого думання.

— Ідея сценарія мусить стояти перед очима. Режисер проглядає всі кадри. Деякі він викидає — вони затьмарюють або шкодять ідеї. Деякі він переставляє на інше місце — там вони з кращими сусідами краще йому служать. Деякі він вигадує — вони звучать в унісон з іншими, зміцнюють його ідею. Вона вже стала його — ця ідея сценарія!

— Тоді режисер береться до провідників ідеї — до героїв. Він мусить знати так, як не знає навіть батько дитину. Пам'ятає, що вони „так" себе тримають у сце-

— Я вам казав спочатку. Потім я зрозумів своє місце і сидів у павільоні, примусивши себе забути, що це мій твір так скальпують, і шукав собі веселих думок над домовиною мого створіння. Іноді я прокидався і видумував для вас кадри і точки зйомки — пам'ятаєте, ви не раз використовували це. Я ходив по павільоні лише для того, щоб бачити, як можна те, що написано в кадрі, переводити на плівку. І я, дякую вам, — багато бачив.

Моталка починає густи нервово в моїй руці. Я доходжу до епізоду, що його треба викинути. Він досить великий — більше сотні метрів. Я знаю, що режисер буде опиратися, треба скорше повертати розмову на інше, але мені шкода втрачати розгін, і я кінчаю думку. Знаю, що за епізод мені однаково доведеться сваритися.

— Тепер права автора виступають на перше місце. Саме тепер, коли ви кінчили здіймати і змонтували картину. Тепер я бачу все, що вийшло, мені видко, де моя думка і де її немає. Тепер я можу з вами й сваритися за те чи друге місце в картині. Я навіть мушу сваритися, бо чого вартий творець (майстер — як хочете), коли він не сміє піднести голосу в оборону свого виробу. Він сміє, він мусить!

— Наприклад, оця сцена... (я довго вияснюю непотрібність сцени, вислухую зауваження, що на сцену витрачені гроші, час, плівку, енергію; я запевняю, що на першому місці є якість картини, а не бухгальтерія і т. і.) ...

— Але заспокійтесь, — закінчую я, — я не хочу підносити свого голосу, я сваритися не буду.

Режисер здивовано дивиться.

— Я тепер чиновник на фабриці і перейду від авторських сентиментів до чиновницької твердости. Ви не погоджуєтесь викинути цю сцену?

Мовчанка.

— Тоді ми підемо зараз до директора — хай він нас розсудить.

Я гашу електрику на монтажному столі, і тоді ми обоє помічаємо, що надворі вечір, чи ніч. Директор уже поїхав з фабрики додому. Ми запираємо монтажну й виходимо на вулицю. На небі зорі південні, блискучі і миготливі. З моря реве вітер. Заходимо до території фабрики, йдемо до її краю і стаємо. Внизу під нами чорніє море. Чути шум і рокіт. Він розлягається по березі, впивається в землю і росте з неї, як трава — густа, висока і страшна.

Завтра ми епізод цей, звичайно, викинемо. Директор буде на моєму боці. Режисер зразу сердитиметься, та, побачивши картину потім, змінить свою думку. Коли ж картину ухвалить преса і громадськість, — режисер мене почне поважати. Я за свій смак не боюсь і знаю, що це буде.

Стоїмо кілька хвилин. Море — воно урчить і гуде. „Чого ви сваритесь, чудаки? Все, — хлюп-хлюп, — дурниці. Потопило я сьогодні човна з такими дурнями. Шашуу! Які ви смішні!" Перед морем завше себе почуваєш ніби винуватим, за те, що мало живеш. За те, що малий такий. За гнів і хвилювання.

— Підемо вже?

Ми йдемо територією фабрики, виходимо на вулицю й чекаємо трамваю. Ми розмовляємо.

***

Декорації в павільонах нагадують людські фортуни. Коли зайти до них і пройнятися їхнім диханням, завмирає серце від дотику чужої середини, стаєш частиною чужої кватирі. Вийшовши з декорації одної, потрап-

— Не знаю. Працювати.

— Дуже приємно. Ходімо зо мною до першої знімальної групи.

Знімальної групи тепер немає — такої, як була колись. Тепер є, так звана, „режисерія фільму". Один режисер і в нього від десяти до двадцяти помічників. Перший помічник — оператор, другий — художник, третій — організатор, і т. і... (див. „Популярний підручник організації", видання кіно-фабрики „Об'єднаних Націй"). Винайдена плівка найвищої чутливости і колосальної світлосили об'єктиви в знімальних апаратах — звели нанівець неймовірну витрату освітлювальної енергії фабрики. Нині здіймають без штучного освітлення. Теперішня „режисерія фільму" не знає зовсім освітлювачів і всіх неприємностей, що з ними зв'язані. Тепер у нас актор живе в декораціях під час усього ставлення картини — не треба костюмерів і реквізиторів до режисерської групи. Зайві також ґримери, бо чутлива плівка заборонила ґрим. Можна лише деформувати обличчя і залишатися таким під час усієї роботи над фільмом. Отже, тепер вищезгадані категорії робітників до складу „режисерії фільму" не входять. Через це одно — нині легше жити на світі.

Тепер послухаємо розмов режисера , оператора і Професора, щоб уяснити собі склад знімальної групи і ті зміни в методах роботи, що сталися. Режисер говорить трохи в ніс.

— Я не розумію, — каже режисер, — при чому тут я. Я не мо-о-жу, — (він трохи розтягає слова, коли говорить), — робити в таких умовах. Декорація мала бути на 8 годин ранку, а тепер уже обіди. У мене акто-о-ори скаржаться. Грим псується. Помреж мій десь забіг і на

ляєш до іншої, і перша виглядатиме тоді обідраною нікчемністю. Стіни, що здавалися товстими, міцними й теплими, — одразу побачиш, які вони насправді — з фанери, тонких брусків і шпалери або вапна. Не декорація, а наочна філософія життя. Дивлячись, як обставляють та прикрашають різні декорації, я багато дечого передумав. Я навчився відрізняти людей від тих річей, серед яких вони живуть. Я знав, що можна вийняти чоловіка з декорації, яку він собі сам або інші йому збудували, і порозмовляти з таким чоловіком, позбавленим оточення. Це дуже цікаво і може дечому навчити. Я віддаю за це мою подяку Професорові.

Ім'я Професора ви можете знайти в історії архітектури Республіки, — його будинки, сміливі й прості, — і досі прикрашають наші міста. В історії Великого Кіно — в нього почесне місце відданого й невтомного працівника, непомітного, скромного й упертого в роботі. Розповідали, що він показував теслі, як тримати сокиру, а маляреві — пензель. Як зробити краще форму для пап'є-маше і як швидше вийняти звідти масу застиглого картону. Як обробляти вогнем дерево, щоб воно виглядало старим і красивим; як з мішків швидко мати гобеліни. Його майстерно оброблені стільці для історичних картин — давали заробіток майстрам фабрики, коли вони виходили за ворота. Такі узори і подібні візерунки з'явилися швидко в меблях на ринках Міста — і мали добрий попит.

Професор переходить з павільону в павільон. Я штовхаю актора, що близько мене стоїть, він нас знайомить. І ось я вже йду з Професором.

— Ви давно приїхали? — каже він мені.

— Та недавно.

— А надовго?

очі не показується. Я тридцять ро-оків працюю, а такого не бачив.

Оператор хапає за руки Професора.

— Ну, я не можу. Вірите мені, що я не можу? Ніяк отой куток не можна освітлити! Дивіться: ось тут у мене будуть стояки, тут дві трисотки, тут у горі мух повісимо, в вікно — прожектор. Тепер дивіться, — оператор дістає спеціяльне кобальтове скло, яке обезбарвлює декорацію, і дивиться, ніби запаливши всю зазначену освітлювальну апаратуру, — дивіться, там цілком чорний кут.

Професор сердиться.

— Я вже вам три рази будував. Я не винний, що ви так швидко думки змінюєте. Станьте сюди, подивіться, — Професор витягає й собі скло, — бачите, звідси коли здійматимете, все буде гаразд?

— Ні, я хочу ставити апарата тут.

— Це, дядю, я вам не дозволю, — Професор, коли сердиться, говорить „дядя", — я будував декорацію, розраховуючи її на певну точку зйомки. Я вам не буду щохвилини перебудовувати. Ви ж самі дали згоду на таку точку і підписали ескіза?

Режисер явно ненавидить декорацію. Він ходить, мацаючи все руками, бурчить щось і лається. Мужицькі свити погано виглядають на екрані. Стіни оці сірі й нужденні — дерево й глина. Чому б на них не наліпити веселеньких шпалерів?

— Ми будемо здіймати з сіткою, — вирішує режисер, — воно буде красиво, і нерізка наводка на фокус дасть пригніченість.

— Буде красивенький кадр, — каже оператор, — я не буду брати стелі.

— Як ви не будете, — спокійно зауважує Професор, — нащо ж я виробляв і вимальовував дрібниці? Можна

було поставити лише стіни, і навіть не фарбувати їх та не мазати.

Розмова має нахил перейти до стін директорського кабінету,де закінчуються завше подібні розмови. Та на сцені з'являється хазяїн знімальної групи — адміністратор. Він налітає на режисера :

— Ви мене зарізати хочете ! Призначено зняти сьогодні двадцять кадрів, а ви ще й не починали ? Через дві години починає третя група — на станції амперажу не вистачить. Реквізиторе ! Костюмере !Помрежу ! Давайте сюди акторів !

Наче з-під декорації з'являються названі персонажі знімальної групи. Починається метушня. Обставляють реквізитом декорацію. Освітлювачі совають по долівці апаратуру. Оператор свариться за амперaж. Ставлять нове вугілля в стояки. Пробують, чи горить. Шаркотить і співає вогонь вольтової дуги в лямпі. Метушаться робітники, переставляючи меблі. Швидко почнеться здіймання.

Ми з Професором виходимо на двір. Нам не хочеться нічого говорити.

— Да-а, — кажу я.

— Мистецтво, — каже Професор.

І ми розходимось.

IV

Хай простить тому небо, хто підозрює мене в постійному ухилянні вбік із широкої дороги. Я ніколи не любив ходити по дорогах. Тому я й люблю море, що на ньому кожна дорога нова, і кожне місце — дорога. Старість дає право це резюмувати. Треба не губити напрямку, бачити попереду верхівлю гори і йти крізь хащі. Я вас доведу до краю, шановні. І, зупинившися на останній перепочивок, коли наші шляхи розійдуться, я покажу вам пройдену путь. Ви побачите, як слідом за нами йтимуть дослідники шляхів. Вирубуватимуть хащі. Прокладатимуть шлях. І може зарости та непевна дорога, на яку ввесь час штовхають мене консерватори.

Я зовсім не хочу відчувати себе романістом. Коли я читаю роман — не мого сина, звичайно, — я уявляю собі заклопотаного автора. Він сидить за столом, повний усякої премудрости, знань і вражінь. Його лабораторія виробляє елементи майбутнього роману. Іноді автор зупиняється. Перечитує написане. „Це не цікаве нікому, крім мене", — раз! — він викреслює розділ. „Тут читач буде нудьгувати", — на тобі! — таємна обіцянка про майбутнє захоплення вплітається новим розділом. „Це читач не так зрозуміє", — героїне, не посміхайся — він тобі дасть тут плаксиву репліку. Автор ховається за лаштунками, а його герої ходять по сцені, коли він шарпає за шпагатинку. „Душка автор", — скаже прекрасна

одержати їх на горі. Я їх проглядав і зробив висновок, що вони лише формулювали те, що вже існувало тоді на землі. Ці закони були в мозкових клітинах людей. Вони тисячоліття переливалися з кров'ю по жилах. Їх породила в голові перша ж проллята кров і перший передсмертний зойк.

Я забув зазначити, що я сиджу на березі моря. Купатися — холодно, та я відчуваю екзальтацію й від морських пахощів. А пахне море, треба сказати, знаменито. Поперше — гнилою морською травою, йодом, гіркою сіллю, холодним етером. Солодка млість останнього особливо п'янить. Тіло застигає в нірвані, ніби отруєне морською диявольщиною. Здається, що тіло не може вже знати болю й нівечіння. Лежу на камінцях, обіймаю всі краї, слухаю, вдихаю в себе берегову гниль.

— Як аргонавти ті колись,
Покинемо свій дім.
Ту-тум, ту-тум! Ту-тум, ту-тум!
За руном золотим.

Я співаю, бо я радий. Ніхто мене тут не бачить, як я, утікши з фабрики, роблю скрижалі. Неба не встеляють оболоки, грім не б'є на мій затишний берег, і вся природа тихо допомагає. Я кидаю камінець у воду — він підскакує на воді й тоне. Мене кличе заобрійна синь. Я бачу, як камінець опускається нижче й нижче в глибінь моря. Ніби одразу біля берега море не має дна. Я нахиляюся до води і мов торкаюся рукою до холодного чола нареченої, до її холодної шиї. І як було всім зрозуміти, що в мене одна наречена, наречена з колиски, про яку я думав мабуть і тоді, коли не вмів ще говорити. Наречена, для якої я жив ціле життя, їй присвятив сталеву шпагу і за неї підставляв під мечі важкий щит. Сім-

читачка, — як він уміло ними керує! Який він розумний. Я не могла покинути книжки". „Я уявляю його собі красивим мужчиною, — скаже друга, — він певно так любить свою дружину". Розумний автор, якому тільки і треба, щоб його книжку прочитали, не встаючи з місця, за один раз, і зідхнули потім, наче після обіду — такий автор досяг мети. Він сідає за інший роман.

Я не збираюся, пишучи мемуари, підлягати практиці писання романів. Це мені тепер не потрібне. Мої романи вже написані, лежать по бібліотеках (а фільм-романи — по фільмотеках), вони дали в свій час те, чого я добивався. Там я, чесний майстер, продавав споживачам смачну їжу і корисні думки. Тепер я не пишу роману. Я пишу мемуари. Згадую певний шматок життя, що мені він дорогий, і пишу про нього. Я не боюсь, що мій читач почне нудьгувати або йому не сподобається усмішка героїні. Коли б я писав роман, я за цим стежив би, і мені не тяжко було б шарпати героїв за ниточки, сидячи за сценою. Однаково — героїв видумано, герої безсловесні для їхнього автора, і він може ними керувати. Інша справа, тепер. Я пишу в першу чергу для себе, і мені все цікаве. Я може не хочу показувати красивої, витонченої будівлі, а хочу дати так матеріял, щоб у кожного читача виріс в уяві свій окремий будинок художнього впливу. Той, кому тяжко буде прочитати до кінця, може відкласти книжку. Я не ображусь так, як образився б романіст. Значить, ще не час йому читати мої мемуари. Я, лежачи в могилі, можу почекати ще сотню-другу років.

Свою власну характеристику я почну з того моменту, коли я складаю конституцію, що їй підлягав би я сам, керуючи художньою роботою на кіно-фабриці. Складати для себе закони — неприємна річ. Добре було Мойсеєві

десят років стою я на землі, пройшли передо мною покоління чужих і рідних людей, і всім я з гордістю дивився в вічі, боронячи життя й честь моєї нареченої. Її коси, як струмені, розлились по землі, її руки, як благословіння, лягли на поля, її серце палає, як серце землі, посилаючи жагучу кров на нові й нові шляхи. Для неї я був сміливий і упертий, ради неї я хотів бути в першій лаві бійців за її розквіт. Для неї я полюбив море, поставив на гербі якір, залізний важкий якір, що його приймають усі моря світу, і колишеться над ним могутній корабель. Культура нації — звуть її.

Уявіть собі юнака — невисокого і стрункого, з сірими очима і енергійним ротом, погляд насмішкуватий і упертий, руки, що люблять доторкнутись до забороненого і відчути приємність там, де страшно. Руки, що люблять жінок і їхнє тіло, люблять парус і рушницю, а іноді залишають те й інше для любовного вірша. Людина без ідеалів, бо не знає авторитетів, без ворогів, бо вважає, що друг і ворог — два обличчя одного тіла, егоїст, бо не знає нікого неегоїста, цинік, бо так називають людей з їхніми думками, працівник і ледар в один і той же час, бо думає, що людина працює для ліні і лінується для того, щоб працювати. Ці відомості трохи показують характер нового редактора. Та хай вони лише пояснюють його поведінку в цих мемуарах, де розум старої людини хоче переформувати клітини своїх семидесяти років на молодий лад. Іноді йому щастить, і його молоде „я" рухає думку. Іноді крізь молодість проглядає спокійна досвідченість життьового шляху і спокійні білі поля висот. Прийміть те й інше, як приймаєте ви природу, що молодіє і старіє разом, прийміть, як море, що молоде завжди через свою старість. Хай у вас залишиться

дотик думок і тоді, коли вітер рознесе прах, і хтось виросте з вічної матерії.

Я сидів над морем і раптом оглядівся, де я. Позбирав свою конституцію з камінців, по яких розвіяв її вітер, пішов переплигувати з каменя на камінь, подерся по горі і перебіг бур'яни.

**
*

Директор ходив, похитуючись і припадаючи то на одну, то на другу ногу, як моряк, — до речі, він і був колись моряком. Його корабель плавав лише в одному морі, бо коли він служив у фльоті, саме відбувалася війна, вихід у інші моря охороняли турки, і їхній крейсер „Ісмет" наводив жах і збуджував паніку у фльоті. Несподівано з'являючись, він, як демон, налітав на туманні береги і громив важкими набоями далекі поля і форти. Матрос малював собі велетенського командира невловимого крейсера. Залізні руки турка гнули залізні перила, коли він настирливо вдивлявся в горизонт, ведучи закованого в панцир гіганта. Щохвилі „Ісмет" міг полетіти від міни в повітря, та заворожив його командир — колосальний велет.

Матрос ненавидів його, як смерть і тайну. Ніч кругом стерегла проклятого хижака, а міни хиталися в воді під хвилею, і об них торкалася риба, зневажаючи смерть. Тоді вибирали темну ніч, темну, як кава з матроського пайка. З кожного корабля йшло почерзі кілька матросів. Бралося нікудишнього старого пароплава і його вантажилося мінами. Збірна команда без трапа, просто з берега плигала на борт цього брудного гробовища і відпливала в море розставляти міни. Цю операцію робилося в тих місцях, де мав звичку ходити ворог. Але спитайте в матроса, яка капризна річ пловуча міна,

особливо вночі, коли треба поспішати і плисти далі, треба повернутися й додому, доки не вдарив по морю меч сонця і не накрив ворожий постріл. Дуже капризна річ пловуча міна, — кажуть матроси, і вони мають цілковиту рацію, бо ще ні разу не повернувся поганий пароплав, якого не шкода, до своїх берегів. Міни лежать на палубі і в трюмі, вогню запалювати не можна, блоками опускають їх у морську дорогу, вони непевні. Бувало, що зіпсується на міні ударник або відбудеться хемічна реакція в гримучім живім сріблі капсулі. Підуть розриватися тоді міни на пароплаві. Феєрична картина, на яку після першого ж вибуху вже нікому дивитись.

А то ще — поставивши міну, забудеш шлях і на неї ж повернешся. Проклятий „Ісмет" раптом ударить пароплав прожектором і не зведе його в бік, доки не приміриться наводчик. Погасне прожектор несподівано, як і з'явився. Будуть красно рватися міни на пароплаві від набоїв крейсера. Розставляти міни — вірна смерть для матроса.

Матрос це знає і матрос зневажливо свистить. Він почуває під ногою хистку палубу судна і йому не треба більш твердої опори. Він може й умерти, та треба ще подумати, чи варто. Матрос перед смертю відпрошується на берег. Твердий камінь естокади, брук на вулицях і ліхтар, біля якого починається й кінчається матроська любов, нагадують йому прекрасну думку про матір і коня Савку. Матрос знову зневажливо свистить. Але цей свист, чуєте? — має мало певности. Він ховає страх і тамує дрож. Матрос боїться, як кожна жива істота.

Зразу ж він шукає грошей і шукає жінки, щоб затулити в своєму роті крик смерти її устами. Він, як божевільний, стискає жінку, і вона, злякавшися, вивертається з його обіймів, тікає геть, зникає в пітьмі. А матрос ітиме

від ліхтаря до ліхтаря. Йому залишилася година стояти на твердій землі й жити. Він пливе від ліхтаря до ліхтаря. Заходить до таємного сальону і дзвонить кулаком у двері. Йому ще залишилася година життя. Він п'є якусь пахучу рідину, молочно-білу, розведену водою. Затуляє носа, щоб не занудило його від запаху одекольону, що він його п'є. (Горілки немає — війна). Методично ламає стільці, продавлює пальцем столи, плює на долівку і пробує розвеселитись піснею. А час іде. А пароплав гуде. Вимагає денатурату. Зляканий хазяїн приносить його з усіма приладдями до пиття: фільтром, хлібом, цукром і водою. Але матрос розбиває фільтр, топче хліб і нехтує цукром. Просто в горлянку виливає він пів пляшки. Часами йому здається, що він уже на тому світі. Уперто натягає на лоба шапку. Губить помалу свідомість і чує лише, як скажено працює серце. Зовсім не відчуває рота і носа. Валиться на долівку і залишається на ній.

Матроса витягають із сальону недбайливо, як пса. Його волочуть за ноги. На брукові кидають і розбігаються на різні боки. Матрос лежить, його трясе, він уже бачить десятий фантастичний сон, він мучиться неймовірно, бо кожен раз виривають кишки з тіла. Тут його знаходить патруля, читає на шапці адресу і волочить на корабель. Тиждень матрос у кубрику бореться з нереальною смертю і реальним доктором. Нарешті одужує. І тоді дізнається, що пароплав, на якому він мав повезти міни, щасливо полетів у повітря біля турецьких берегів.

З того часу матрос ненавидить спирт. А, коли йому треба пити, затулює носа і цідить в рот по краплині. Це в нього є й тепер, я спостеріг одного разу і послухав його оповідання про денатурат.

— Як аргонавти ті колись,
Покинемо свій дім.
Ту-тум, ту-тум! Ту-тум, ту-тум!
За руном золотим, —

співаю я, повертаючись до фабрики і несучи конституцію. Мене зустрічає курієр : „Швидше до директора!" Я поспішаю до їдальні, де він тепер сидить.

Біля воріт фабрики товчуться люди. Актори й авантурники, жебраки й чеснотники, жінки, чоловіки й діти. Вони лагідно зазирають у вічі всім, хто впевнено ходить, хто твердо ставить ногу й високо несе голову : то мабуть хазяї, службовці, недосяжні режисери і всемогутні помічники режисерів. Тут вони товпляться з ранку до вечора.

Їдальня міститься в брудній кімнаті, де стіни запливли парою й салом, столи покрито з минулого року папером, так він і лежить. Перед дверима стоїть жебрачка, що нічого не просить, а лише топчеться по своїй одежині і сумно оповіщає кожному : „Конвертів більше немає". В холодну пору мухи сидять на стелі і обліпили електричний шнур, на якому висить лямпа. Шнур зовсім чорний і дивно кострубатий. Мухи сидять і по одній умирають, сиплються на стіл і на похилені голови. В жарку пору— вони літають і пустують, ґраціозно сідають на хліб і на руки, злітаються до стелі, роблять мертві петлі і лізуть до нас у рот і в ніс. Ми, лагідно посміхаючись, невпинно женемо їх і не хочемо ділити з ними нашої трапези. Нам навіть дивно — як може бути їдальня без мух? До цього ще — пси. Невідомо, кого більш завше в їдальні : людей за столами, чи псів під столами. Кожен співробітник має свого одного улюбленця. Деякі — двох і більше. Пси гуляють, жирують, плодяться і поповнюють їдальню щенятами, блохами і нудним запахом.

Директор сидить окремо і їсть так швидко, ніби у нього в руці дві ложки. Я сідаю біля нього і розкладаю на столі конституцію. Я йому голосно читаю, а він мовчки їсть. Подають другу страву. Директор дає шматок м'яса котові, що сидить поблизу. Це матроська звичка — любити тварин. Одразу котові ще перепадає кілька шматків м'яса від людей, що сидять навкруги: таємна думка, що на них таким чином зверне Директор увагу. Така увага ні до чого, але людям приємно навіть погладити ту тварину, до якої торкалось начальство.

„Як аргонавти ті колись", — співаю я про себе, закінчивши читати пункти, навіяні морем. І другу страву вже з'їджено. Директор мовчки думає. Пам'ять у нього гарна — кожне слово в голові.

— Роботи багато, — каже він, коли ми виходимо з їдальні, — тільки розбалувались вони всі. Халтуру розводять.

Я не можу говорити від авторського задоволення. Мого проєкта блискуче прийнято!

— Ти може думаєш, що в рукавичках працюватимеш? — каже він далі.

Ми заходимо до залі переглядів, продовжуючи розмову. Це — невелика кімната, в якій певно повісився не один бідолаха, бо й тепер вона навіває думки про самогубство. Вона з тих кімнат, до яких нудно заходити і радісно виходити. Стільців немає. Дві-три лави стоять на брудній долівці. В кутку піч, що ніколи не топиться. Ми сідаємо.

— Лінії я одразу не братиму, — кажу я тихо, — бо тут, де справа торкається творчости, я не можу замінити собою всіх творців фільму. Я хочу заслужити в них повагу і авторитет.

Механік за стіною пускає апарата. Апарат деренчить і шумить, заглушуючи розмову. На екрані миготять шматки чергових зйомок якоїсь режисерської групи. Директор робить зауваження про роботу оператора, хтось позад нас це нотує. Я мовчу, дивлячись на екран. Я вступаю до смуги повсякденних інтересів, приїздів на фабрику ранком, проглядів, розмов, директив, сварок, монтажів — усього того, з чого складається все наше життя, коли викреслити з нього неділі та весни.

V

— Любий Сев, — хочеться мені почати, — нарешті і про вас ітиме мова. У мене на стіні висить портрет — ваш дід у білій полотняній сорочці, і в полотняних штанях, босий і без шапки. Він стоїть у садку, спираючись на палицю. Йому не менше дев'яноста. Але він стоїть так, як ви стояли колись у Місті, у нього буйне волосся і рівні плечі. Він з однаковою гордістю стоятиме серед велетенських машин, він стоятиме на палубі океанського корабля, що йде у невідомі країни, він стоятиме з однаковою гордістю і серед неміряного степу, спираючись на палицю. Бо в нього є одвічне обличчя Людини, суворі риси завойовника, серце мандрівника і творця.

— Любий Сев, — кортить мені казати, — я пам'ятаю й досі ваше сприймання життя. Жінку треба вміти понести на руках. Не боятися ніколи помилок, бо той, хто боїться — швидко старіє, і в нього холоне голова. Йому годі шукати повноти життя, йому досить тої молодости, що залишилася у нього позаду, а тої молодости, що є попереду і є навкруги — він не бачить.

— Любий Сев, — хочеться мені казати ще далі, але я стримую себе і переводжу думку на інше. Мені не личить користуватися засобами романіста, щоб прив'язати увагу читача. Романіст обов'язково вже повідомив би, що „Ісмет" у нього буде діяти ще раз, що два-

надцять весел матиме шлюпка, яка привезе до берега турецького міністра. Він побожився б, що герой не любитиме балерини, і потім показав би протилежне. Я цього не зроблю, хоч і кортить мені сказати кілька таємниць і кілька фраз, що їх можна різно розуміти. Замість цього я просто перейду до дальших сторінок розповіді, щоб продовжити обіцяні мемуари старої людини, яка, проте, вважає себе здатною жити іще півсотні років.

Мені неприємно, що я написав останні слова фрази. Але тому, що я їх подумав, я не маю права таїти. Чи ж не обіцяв я казати тільки правду?

Моє перебування в Місті вступало до нової фази. Мені сьогодні сказали, що приїхав Сев. Я його не бачив. Художник Сев — мій перший друг. Прийшовши режисером до кіно, він поставив невеличку комедію і блискуче провалився. За це він дозволив собі відпуск на кілька місяців. Тепер він знову повернувся до Міста і буде ставити ще одну картину.

Я підіймався по східцях на третій поверх готелю. Горіли електричні лямпи. Був вечір, що не віщував мені нічого особливого, ніяких подій. Весело підскакуючи, я майже вибіг на гору і там раптом зупинився, пригадуючи, до кого йду.

— До високого режисера, — відповів я сам собі, поновлюючи рух по паркету коридорів третього поверху. Ми умовилися з ним порозмовляти увечері про його сценарій — той, що він почав ставити. Отже, я йшов, як веселий журавель. Моя печінка почувала себе добре, і жовч не виливалась, куди їй не треба. Я був розігрітий, як віск, своїми планами, майбутніми успіхами, романтичністю натури, тишею коридору, і відбиток чужих пальців залишився б на моїй шкірі, коли б хтось спробував узяти мене за руку.

Я відмовився роздягатися.

— Дякую, — сказав я, — але ми сьогодні, очевидно, не встигнемо побалакати, я ще маю побачення з моїм товаришем, що вчора приїхав до Міста.

— З Севом? — запитала жінка.

— Дозвольте вас познайомити, — заметушився високий режисер, — це, так би мовити, моє начальство з фабрики — редактор, а це моя приятелька і землячка.

Землячка, не встаючи з місця, простягнула мені руку. Я її взяв — безвольну, трохи холодну і гладеньку. Жінка мені рішуче не сподобалась. Мені стало чомусь досадно.

— З Севом, — відповів я, — а ви його хіба знаєте?

— Я Сева знаю, — жінка викинула у вікно сиґарету і встала з стільця, — учора мене ось він познайомив.

Вона почала ходити по хаті. Я одразу став забувати своє незадоволення. З нею мені захотілося погуляти по вулицях, міцно притиснувши до себе її лікоть. Вона трималася так, ніби її шлейф несли пажі. Розмовляючи з високим режисером, я відчував на собі її погляд, крайки моїх вух червоніли.

— До побачення, — закінчив я розмову, — завтра умовимось. До побачення, товаришко.

Я вийшов з кімнати, почувши за собою, коли зачиняв двері: „Хочете чаю, Тайах?" Це мене вразило, і я навіть не в той бік коридору відразу повернув. Потім я почав згадувати, перебирати прізвища і знайомих. Замисливщись, я набрів на Сева, що мешкав за кілька номерів далі в коридорі, і виходив кудись із своєї кімнати.

— Сев — Сев, закричав я, — ви це, чи не ви?

— Це я, — відповів Сев, простягаючи мені долоню.

Постукав до кімнати. Тиша. Ще постукав. Двоє голосів — жіночий і чоловічий відповіли мені разом: „Можна". Я переступив поріг кімнати й одразу нікого не побачив. Праворуч під стіною на столі стояла лямпа з абажуром і темною матерією на останньому. Від цього вся кімната стояла темною, задушливою і чужою, як вулиця незнайомого міста. В одчинені вікна долітала музика ресторану, перериваючись і глухнучи, коли там раптом зачиняли двері. Потім знов лунала, вирвавшись в щілину. Запах жінки примусив мене глибше зідхнути, набираючи повітря.

— Добривечір, — сказав я.

Мені відповіли не зразу, очевидячки чекаючи когось іншого замість мене. Хтось біля вікна палив цигарку, і вогник її раптом збільшився, зробивши потім в темряві траєкторію яскравої зірки. З ліжка до мене озвався високий режисер:

— Засвітіть, будь ласка, горішнє світло.

Я повернувся до дверей і, доки намацував рукою вимикач, подумав, що я прийшов невчасно і мені краще піти, не перешкоджаючи людям заповняти вечірній присмерк розмовами. Пахощі жінки знову долинули до мене. Я запалив світло.

Високий режисер лежав на ліжкові, що стояло ліворуч, упирався головою в стіну і ноги звісив на долівку. Біля вікна сиділа жінка — білоголова, стрижена, в англійській блюзці, поклавши довгі ноги на стілець перед собою. Вона палила, дмухаючи в вікно, і ледве подивилася на мене.

Режисер одразу скочив з ліжка і простяг руку. „Дуже радий бачити. Уже гадав, що не прийдете. Сідайте, будь ласка, здіймайте вашу куртку і почувайте себе вільно".

Ми довго стояли, трясучи руки, як це завжди роблять і вороги, і друзі. Перші, щоб замаскувати ворожість, а другі — щоб заховати дружню теплоту.

— От ми і зустрілися, — кажу я, — а наче зовсім недавно ми з вами жили в одній кімнаті. Скільки це вже часу пройшло?

Ми установили точно, скільки пройшло часу, і це нас ані порадувало, ані засмутило. Що нам час, коли його є під нами й вище нас цілі гори?

— Провалили картинку, Сев? — сміюся я.

— Іще й як провалив. З музикою й барабанами, — регочеться мій друг і луна йде коридорами, як у лісі. — Зате я тепер не провалю і не злякаюсь.

Стоїмо ми в коридорі довго, заходимо до кімнати і там знову стоїмо. Розмова наша мало має змісту, але хіба не досить того, що ми чуємо один одного, бачимо і сміємось, як малі, не знати з чого?

— Сев, а хороше море, чорт його забери?

— Коли б тільки його не змальовували синьою фарбою і красивими епітетами. Обов'язково над ним мусить літати чайка, що квилить-проквиляє, буревісники, що чують бурю, і кораблі з білими лоскутами парусів. Ідуть вони обов'язково вперед, море тоді уявляєш калюжею, яка гордиться з того, що по ній плаває білогрудий корабель.

— А матрос бронзовий і делікатний, — кажу я в тон, — він возить обов'язково привіти і закохується десь в смагляву дочку Індії, нудьгуючи за нею і простоюючи вахту мрійним чудаком. Керманичі всі бадьорі і сміливі, бачать рифи, як акули...

— Дайте ж мені договорити, — сердиться Сев, — я відповідаю на ваше запитання про море.

Він запалив цигарку і став біля трюмо.

— Море — це розпусна красива жінка, яка хвилює більше за всіх невинних голубок. Ця жінка лише збуджує жагу, вашу шалену пристрасть. Як перша знана жінка, воно ввижається вдень і вночі. Задовольняє один подув пристрасти, але викликає два інших. Ви бачите, що вона брудна, оця ваша любов, вона іноді дурна й жорстока, але ніяка красуня в світі не дасть вам стільки насолоди, бо вона є і залишиться першою жінкою, першою любов'ю.

Він промовчав.

— Море зовсім не синє, і чайка квилить над ним тому, що хоче їсти, а не тужить за кимось. На кораблях брудні, сірі, обвітрені паруси, і саме цей факт мені хвилює кров. Кораблі на морі поспішають перебігти свій шлях, щоб їх не схопив у дорозі шторм. Вони бояться моря, і їхній гордий вигляд походить від поспішности. Вони жагуче бояться, а ходять, бовтаються, перелітають з хвилі на хвилю, вірніш — хвиля підкочує під них свої піняві боки. Навкруги чорне страшне море, безодня води і гніву. Воно іноді поманить ласкавою синьою фарбою, іноді воно з небом зійдеться і почне чарувати. А натура його зрадлива, зовуча й сувора.

Я хочу теж докласти своїх міркувань.

— Матрос возить не привіти лише, — кажу я, — а й важуче золоте зерно, багатство й ситість, руду й метал. Обважніє трюм, як шлунок у бджоли, коли вона повертається з поля. Над морями летить бджола простим шляхом. У трюмі пересипається зерно, гурчить метал і чути, як за ілюмінатором проноситься вода. На вахті хочеться спати, і обважніли після робочого дня руки. Море, Сев, не забавка.

Сев одходить від трюма. Виявляється, що він одягав там комірця і поправляв на собі краватку. Це мене за-

цікавлює, бо в нас ніколи не бувало люстерка, і ми все робили помацки. Мушу признатися, що це був перший і останній раз, коли Сев користався трюмом для таких дрібниць, як комірець і краватка.

— Де ви були? — раптом згадав він про нашу зустріч в коридорі.

Я сказав.

— То чого ж ви звідти втекли так швидко?

— Там якась дівчина, і вона мені не... подобається. А взагалі я не хочу їм перешкоджати.

— Тайах її звуть?

— Я чув це ім'я, але при чому тут „Йосиф Прекрасний"? Там є така цариця, що спокушає.

— Оце вона там і є.

Я здивувався і схвилювався. Перше почуття я висловив, а друге спробував заховати навіть від себе. Моє ж серце — цей одвічний зрадник — нагнало на обличчя зайвої крови, я зробився червоний. Сев це помітив. Він нічого не сказав і почав проглядати журнал. Іноді він дивився на мене. Знову ховався за журналом. Ми розпочали розмову, провадили її з півгодини і сказали дуже мало слів. Я взагалі люблю людей, з якими можна розмовляти, не кажучи всіх слів.

— Сценарій морський думаю. (Коли Сев говорить про свою якусь акцію, своє слово, що визначає всю акцію, він вимовляє ніби з великої літери, як щось важливе та підкреслене). — Море, корабель, наші матроси і нудьга за батьківщиною.

Я лише слухаю, бо в мене немає нахилу до бесіди. Це він швидко помічає і непомітно змінює тему. І, нарешті, несподівано каже:

— Ходімо туди.

— Куди? — дивуюся я.

— До тої кімнати, звідки ви втекли.

Ми сидимо всі гуртом на ліжкові: я, Тайах і Сев. Напроти нас ходить високий режисер, а на канапі сидить кіно-оператор в окулярах.

Я відчуваю біля себе тепле плече жінки, вона чудово пахне — якийсь солодкий, тремтячий запах, як звук віоліни. Мені хочеться сказати їй якусь приємність, показати себе веселим і цікавим і... красивим.

— Ви танцювали, як єгиптянка — наче жагуча пристрасть текла в вас.

Тайах весело сміється і лукаво поглядає на мене і на Сева. Вона дуже стримана і холодна взагалі, а коли сміється — робиться близькою. Для всіх людей в неї холодний погляд і професійна усмішка балерини — одним ротом, білими зубами.

— А взагалі ви нагадуєте прекрасну мавпочку, — додає Сев серйозно, — вона гризе горішок на дереві і влучає нас звідти горішком.

— Монкі (Monkey), — інформую я, — так звучить це англійською мовою.

Так розмовляючи, ми не помічали часу, що поспішно крутив стрілки на годинниках і засипав синій дах неба цілими мішками світляків. Високий режисер мочив хустку рідиною зі склянки (то був чай) і клав собі на очі, що були навдивовижу червоні й запалені. Він з нудьгою поглядав на горішню лямпу, доки ми догадались її погасити. Високий режисер попік очі світлом прожекторів.

Інтимна темінь обгорнула кімнату. Оператор присунув ближче до нас канапу. Високий режисер сів і собі.

— Ви якісь дивні люди, — сказала Тайах, — нічого подібного я не бачила у себе на півночі. Я почуваю вашу молодість, як морське повітря.

На мою руку обережно лягла її рука і так залишилась. Я почав ворушити пальцями, помалу пестити жіночу руку. Тайах нахилилась до мене і я нахилився до неї. Її волосся лоскотало мені вухо.

Я люблю людські руки. Вони мені здаються живими додатками до людського розуму. Руки мені розповідають про труд і людське горе. Я бачу творчі пальці — тремтячі й нервові. Руки жорстокі й хижацькі, руки працьовиті й ледарські, руки мужчини й жінки! Вас я люблю спостерігати, коли ви берете й віддаєте, коли ви ховаєте в одежі ножа, коли ви пестите ніжну шкіру жінки, коли ви боляче любите її і не хочете нікому віддати. Найбільше мені до вподоби руки творців. Перо і пензель, ніж і сокира, талановитий молоток! Чи знаєте ви, що рука, яка вас тримає, передає через вас вогонь життя? Вона вмре — ця невгамована рука, а витвори її житимуть. Вона поспішає, виконує волю людини, що, підіймаючися з небуття, ледве встигає дати життя дітям і виконати долю творчого труду. Я люблю її — вічну людську руку, незвичайний символ, і розумію велич тої хвилини, коли друг дає руку другові: цим він передає самого себе, своє серце і розум, дихання дітей. Дві людських руки вкупі — це кільце, за яке ухопившися, можна зрушити землю.

Моя кана випливає раптом перед очима, я перегортаю червоний жар і відчуваю легеньку прохолоду. Поправляю плед на ногах і підкладаю дров до кани. Кров не хоче вже мене гріти так, як півсотні років тому. Ноги в колінах і кісточках ниють і тремтять, доки розгоряються дрова. Поступово тепло збільшується. Дрова охоплює полумінь. Червоне й гаряче листя його росте і в'яне. Раптом з листя вироблюються червоні чоловічки, вони сидять на дровах, махаючи синіми хустками. Моє

Троє голів укупі, три перемішаних дихання, троє рук разом (Сев поклав і свою руку на наші), сутінь кімнати, дружба, до якої увійшла жінка повноправною серединою. Цю групу можна вирізьбити на піраміді, бо вона є синтеза і надхнення. Тишу перекласти на камінь, і вона буде тремтіти в напруженні. На неї падатимуть тіні подій, але вона вічна. Троє голів укупі!

холодне тіло набирає тепла. Я нахиляюся до кани, і гарячий вітер дише мені в обличчя. Наче йду я в пекучий день степом, щоки мої горять від крови. Далі я плачу тихо хвилинку. Очі в мене розплющені, я нічого не бачу, і на плед падають рясними краплями сльози. Це не значить, що я печальний, що мені боляче і що я щось втратив. Мої сльози так само, як і сміх — це фізіологічні процеси, що їх звикли збуджувати в мені певні обставини. Але мозок у мене стоїть над фізіологією. Він знає, що сльози і радість — це невід'ємні частки людського щастя. Я дивлюсь на руки, підставляючи їх ласці вогню. Мої любі, грійтеся. Ваша кров тече в синах : пілотові й письменникові. Ви не висли безсило від розпачу та невдачі, ви завжди чесно служили мені. Ви перші дали відчути ніжність жіночого тіла і відповіли ласкаво на ласку. Дрова розгорілися добре. За вікнами негода. Тіло молодіє від тепла. На руки стрибає вогонь і тече по жилах. Я заплющую очі. Неси мене, часе, назад.

— Чи довго ми так сидітимемо ? — питає наче з далекого далека голос оператора.

— Мені не погано, — каже Сев, — та мене вдома чекає вже певно помічник, з яким я розроблюю сценарій.

Я нахиляюся до Сева і пропоную йому свої послуги. А через те, що між нами сидить Тайах, вона відхиляється трохи назад, коли я розмовляю з Севом над її колінами. Я під сурдинку кажу Севу кілька зайвих слів, що не мають зв'язку з моєю пропозицією. Вони передають моє сприймання Тайах. Вона й собі хоче слухати і нахиляється до наших голів. Її груди торкаються тоді моєї руки. Я не ворушу ліктем, щоб залишити враження випадковости. Я чую пульсацію крови на шкірі руки.

VI

Сонце ще далеко за обрієм. Його дотики до хмар ледве-ледве можна розпізнати. Це навіть ще не дотики. Це погляд здалеку, від якого голубіє небо на тім місці, де зійде сонце. Море спокійне і темне. Повітря вночі, чорне, а тепер — сіре, і можна бачити за хвильорізом, за маяком — тіні парусів трьох шаланд. Ми вийшли з готелю: Сев, я і актор — тубілець. Вулиця мокра від роси. Блідо горить ліхтар, він зблід, як жінка після пристрасної ночі. Перед готелем невеликий бульвар, що обривається до порту. Маяк уже погашено. Пароплав з чорним димарем і трьома червоними на ньому смугами видушує з себе дим, що помалу сотається в повітрі і заволікає: портовий вокзал, портові будівлі і склепи, будівлі зерноперевантажувачів, залізничі вагони на естокаді. Пароплав з жовтим димарем помалу підносить на ґротмачту прапор: чорний квадрат на білому полі. Капітан заявляє цим, що він сьогодні відпливає з нашого міста до своєї країни за море.

Ми йдемо серединою бульвару в напрямку до східців у порт. Бульвар нагадує клітку зоологічного садка, з якої вивели звірів і лагодяться її почистити. Ще не повиходили підмітальники, поливальники і чепурії — люди, що мають повне право зневажити нас: вони знають наші гріхи і бруд. Біля пам'ятника французькому герцогові стеляться вниз широкі східці. Герцог по-

Ми зневажливо штовхаємо ногами іржаве кермо, воно рипить, ми ворушимо вісь ґвинта, вона злегка гуде, резонуючи в порожній середині. Погнуті борти, дряпини від куль, і порвана сталь зруйнованої башти. Ми врешті пройнялися повагою до цього жертовника, на якому було принесено в жертву людські тіла. Коли, кому, скільки? Ми не маємо відповіді. Які передсмертні рухи бачила ця сталь, про що плакали сини чиїсь, розкидані в тобі, збиті до бортів ворожим набоєм? Тебе пестило море. Ти заривався в хвилю, човне. Тепер ти стоїш на березі, і ми не бачимо на тобі гордих слів спартанця Леонида.

Ми йдемо далі і доходимо до краю мола. Вже зовсім світає. Над водою сидять рибалки — аматори. Їхні самолови на довгих прутах нахилилися вряд. Самолов — це вудка з кількома гачками, на кожному з гачків насаджено рачка або дрібну рибу: сардельку чи фіринку. Дрібну рибу ловлять сіткою на круглому обручі. За смугою води, досить широкою для того, щоб нею могло пройти двадцять пароплавів уряд, кам'яним бар'єром стоїть упоперек хвильоріз. Він не з'єднується з землею, і до нього доходить човен. Море за хвильорізом бліде, біле, як оливо. Там якраз схід сонця. До нас підходить актор. „Переїдьмо на хвильоріз, — каже він, — туди за нами зайде шаланда". Ми чекаємо ще кілька хвилин. Ми чекаємо не самі. Кілька таких, як ми, рибалок з прутами й кошиками стають біля нас і кричать на хвильоріз незадоволеними голосами. „Давай човна" — кричать вони, — давай човна, соні прокляті! Нарешті від хвильоріза відхорить шаланда на веслах. Хлопець уперто гребе, вигрібаючись на хвилю, що поволі вже почала здійматись в гавані. Човен іде помалу. Аматори з самоловами сидять і похмуро чекають. Саме при сході сонця піде

казує рукою своє задоволення з моря і торговельної гавані, що лежить просто перед нами. Він не дивиться ліворуч, де військова гавань, ще ліворуч, де нафтова, праворуч — де тепер царство зерна і шкір, ще праворуч, де за будівлями на молу — є море і на високому березі — рештки старовинної турецької фортеці.

По східцях ми біжимо вниз, як школярі. Східців є сот зо дві. Добігаємо до вулички, нею йдемо ліворуч, минаємо торговельну гавань, де до берега причалили дубки й великі шаланди, похитуються в ранішньому сні ці дерев'яні будиночки, похитується сіно на деяких з них, і розноситься важке хропіння команди. Дзенькотять ланцюжки, перекинуті з шаланд на берег. У військовій гавані попритулювалися човни рибалок. Ми підходимо до них і зазираємо згори, з естокади. Наш актор починає бігати й шукати свого знайомого рибалку, віддаляється від нас і десь зникає. Море тихе і блискуче. Ми ходимо, не розмовляючи. Під нами шаланди, розпустивши паруси, похляскавши ними на тихому вітрі, одна за одною відриваються від берега, набравши вітру в парус. Вони довго сновигають у гавані, як нічні птахи, лавірують, хитрять із вітром і врешті, як гуси, випливають за хвильоріз.

Голос нашого актора десь лунає в ранковій тиші.

— Ей, на яхт-клюбі!

Яхт-клюб уперто мовчить. Там немає ні душі. Актор надривається, ніби через усю військову гавань розтягся його голос. Нам набридає стояти на місці, і ми йдемо в напрямку голосу нашого актора. Наближаємось до спорудження на березі. Це — старий моторний човен військового призначення. Він стоїть на березі, підпертий з усіх боків. Ми прикладаємо долоні до залізних його бортів. До середини заглянути важко, бо високо.

ніг морську траву і розпливчастих, як холодець, морських медуз. Рибалки тоді славили Бога і ніяк не могли перекричати реву штормової хвилі. Лаялися вони знаменито.

Ми сіли на іржаву стару гармату, що своєю вагою зміцняла край хвильоріза. Налітав спроквола невеликий вітер. Ми крали в когось день, бо сонце ще не зійшло.

— Сев, як може країна жити без моря? Які перспективи є у Швайцарії? Коли б я там жив, я певно повісився б на вершечку першої-ліпшої гори. Їхня молодь з нудьги дряпається по скелях, одморожує носи і ставить собі рекорди. А нудно ж як! Сьогодні виліз на гору, завтра подерся на вищу, а людей навкруги немає, внизу під ногами бовваніє вся країна, димляться долини, блищать ріки, на згір'ях, як мох, ліси. Вони сидять у норі. Люди деруться на гори і ніяк не можуть їх перелізти. Вони ще роблять годинники, точно розподілюють чужий час, думають, що годинники дадуть їм втіху і молодість. У вас є годинник, Сев?

— Зроду його не мав.

— Мені годинник нагадує фараонову тощу корову, що не може ніколи наїстися.

Біля нас рибалка спіймав бичка. Ми сиділи обличчям до вільного моря, де мало сходити сонце і підійматися перед нами на Місто. Далекий берег ліворуч вимальовується вже, наче виходячи з долини нічних тіней. Сев розповідає про жінку, що ніколи не бачила, як сходить сонце, і проте була гарної вроди. Жінка мене цікавить, я розпитую про ознаки її краси. Саме в цей час починає сходити сонце. Воно витикається з-за води й одразу ж відбивається в морі. Через це воно ввесь час кругле і лише збільшується і збільшується. Тепер воно відривається від води. На ньому наче ворушить хтось бли-

бичок. Якась стара баба інтеліґентного походження палить цигарку і плює в воду, ніби ворожачи. Причалює шаланда, легко пошарудівши об камінь бортом.

Ми сідаємо. Човен похитується на хвилі. Я сказав кілька слів про ранок і сьогоднішню неділю.

— В неділю моя голова найбільше працює, — говорить Сев. — Я за неділю багато придумаю кадрів для картини. Нікуди я не поспішаю, ніхто мене не викликає на фабрику телефоном, я працюю, як каторжний.

— Дубок з Кафи? — сказав мій сусіда.

— З Олешок. Бачиш парус? — відповів сусіда Сева.

Дубок похитувався серед гавані на якорі. Він був цілком безлюдний. На щоглах лише блоки вгорі порушували оголеність дерева. Паруси змотано. Бугшприт завжди такий граціозний, тепер обріс парусом, що лежить на ньому, як наріст на дереві. Ми об'їхали дубок з корми. За кормою на тросі прив'язано маленького пузатого човника. Він має таку ж форму, як дубок, так пофарбований — і здається малим дитинчам, рибинкою великого кита — дубка. Дубок називається „Тамара".

Хвильоріз підноситься над водою — збоку гавані на чверть метра, збоку моря — на два метри, метрів зо три завширшки і з кілометр завдовжки. Такі його ознаки цілком задовольняли управління порту. Хвиля розбивається, не доходячи до гавані, коли по морю ходить шторм на всі дванадцять балів.

Ми пройшли по хвильорізу вкрай, поминувши десяток рибальських хатин, що попритулювались до каменя із згористого боку. Це власне не хатини, а сякі-такі дощечки, фанери, стовпчики й рибальські кошики. Тут живе ціле літо родина рибалки. На зиму — вони переїздять до Міста на зимівлю. Шторми захлюпували їх піною і скаламученою водою, шторми викидали до їхніх

городу доглядати та за свій хліб відплатити. Оселився старий в землянці над рікою. На даху в нього зимою вовки ночували, влітку — трава росла, і жив дід так, ніби збирався свою сотню років іще раз переглянути. На лови він їздив удень і вночі, риба йому йшла до рук, як приворожена. Так він проживав — цей сліпий дід. Такі в нього сильні були інстинкти боротьби, що він сліпий, викинутий із життя, боровся за нього, як мавпа. У нього стало б сили й інстинкту боротися на те, щоб з своєї печери пройти знову ті десятки тисяч років, які відрізняли його від пароплавів на ріці. Він міг би ще й одружитися для повноти доказу та несподівано його розірвали вовки на другій сотні літ життя.

Дивний настрій опановує нами. Холодна кров тече в риби, а чоловікові треба тепла. Завіває вітер у землянку, на даху шкребуться, гарчать і клацають зубами гості. Береш весло і йдеш на лови. Човен прив язано до кілка. Ось він стоїть. Чи не набралося в нього води? Очі наче дивляться крізь густу пелену сірої мли. Пливеш по ріці, гребеш весельцем, дзюрчить вода. Гребеш і гребеш, вигрібаючись проти течії, проти всього на світі, пливеш вперед.

Ми розігрілися на сонці, а актора нашого не було й не було. Сорочки ми поскидали, підставляючи сонцю м язи. Рокотить десь далеко моторний човен, перевозячи людей на пляж. По той бік хвильоріза пройшов до гавані пароплав. Він став посередині. Вивісив на щоглу прапор, запрошуючи себе оглянути перед тим, як причалити з закордонними товарами до берега. Та ось і наша пливе шаланда. Її хазяїн уже давно виїхав у море і наловив скумбрії. Проте він не думає ще кінчати. Ми помалу злазимо до нього.

скуче решето. Кричать позад нас мартини. Кричать, кружляючи над водою і падаючи часом на воду за рибою. Сонце б'є у вічі. Ми спочатку терпимо, кліпаємо очима, а далі повертаємось до сонця спинами і зідхаємо, почуваючи, як тепло на нас лежать промені сонця.

— Я відчуваю, що мій мозок наче холодною водою пополоскано. Це добре. Ви думали про мій сценарій?

— У вас щодня новий сценарій, Сев.

— А ідея?

— Я кажу — новий для темного ока. А себе я за таке не вважаю. Ваш сценарій має ідею, що її не можна цілком сказати словами. Мене завжди дратували всі оті скорочуватели чужих думок, вульґарні конкретизатори. Вашу ж конкретність треба назвати его-конкретністю, бо її треба формулювати лише вашими словами, до неї треба ще вашої усмішки, ваших манер і вашої веселости. Конкретність і діялектичність матеріялістичних ідей треба вміти бачити на ваших полотнах і у вашім фільмові.

Промені сонця лежать на наших плечах. Іноді повіває з моря ранкова течія повітря. Порт потроху галасує. На дубку вештаються вже люди. На морі щум. Хвилі б'ють у хвильоріз. Біля моря розмовляти нам так, як у степу. Море — це великий степ, на якому росте синя і чорна трава. Біля моря добре думається, і звичайні слова набирають таємного і великого змісту.

— Я розповім вам, яких я люблю людей, — починає Сев, тримаючи цигарку в зубах і шукаючи сірників, — був у нас на селі один дід. Біля ста років йому було. Кремезний, важкий дід, що забув уже рахувати онуків та правнуків, а синів геть усіх поховав. Став недобачати старий, і вигнали його правнуки, бо не міг він

Так яке ж воно гнівне! Ніби сам Нептун гойдається на кожній хвилі та б'є сандолею щоразу в мол. Зовсім залягає в далині вітер, ніби й не було його зовсім і не він натворив оцього жахливого біснування води. Спокійне повітря відпочиває недовго. Вітер потроху перелягає, шамотить над хвилями, що котяться одна за одною й котяться, і починає дмухати зовсім з іншого боку. Рибалки в таких випадках виходять за двері нетривких своїх хатин, котрі тремтять на морському березі, і прислухуючись лівим вухом, кажуть: „Чамра налетить і вириватиме траву з морського дна". Вони зачиняться в хатинах і відрами питимуть кисле басарабське вино, доки зійдуть на небо спокійні хмари і опанує морем благодатна бунаца — тиха погода, майже штиль.

З туману виринали нові й нові хвилі і чулося, що за ними йде ще неймовірна кількість інших. Туман був густий і, як високе сіре шумовиння, покривав розлютоване море. Ми сіли з Севом на мол і спустили ноги. Хвиля розбивалася об камінь і дохлюпувала до наших підошов солоні краплі. Часом ми помічали баранця на черговій хвилі й зіскакували на ноги, бігли вбік, доки за нами гналися розгнівані води. Сплески вилітали так високо, що ми крізь них дихали подвійною вогкістю шторму.

Ми розмовляли про ніжні пахощі степів, які може відчути лише чутливий ніс тубільця. Безконечний родючий степ поріс травою і поховав дороги. Як у морі, хвилюється його зелена поверхня, багато фарб розкидано по степу, щедрих, щирих фарб збудженої землі. І високе, бліде небо блакитними шовками звисає до обріїв, дзвенить відблисками дорогого каміння, голубими переливами степової тайни і високими, наче з безвісти донесеними, мелодіями степових птахів, що при-

Під нами море. Сев сидить на носі шаланди з ниткою самодура в руці. Це той же самолов — тільки замість приманки — на гачках цесарчине пір'я. Я допомагаю хазяїнові тримати клівер-шкот і навіть забираю шкот від паруса. Ми пливемо, правуючи косо на хвилі, експлоатуючи вітер, і пливемо просто на вітер. Це приємно. Рибальство так захоплює Сева, що він приказує до кожної скумбрії, яка потрапляє на дно шаланди.

Вітер міцніє. „Сьогодні буде шторм", — каже рибалка. Його просолений ніс втягає в себе повітря, наче п'яниця запах горілки. „Буде шторм на десять балов" — каже рибалка. Він кладе шаланду майже зовсім на лівий борт, переносячи парус і повертаючи шаланду до хвильоріза.

**
*

Шторм розлютувався надвечір. На Місто з моря дмухав невпинно вітер. Ляскали десь залізні дахи. Шуміли дерева. На море насунув туман. Свист вітру й морського гулу часом перетинала сирена. Вона кричала методично, важким ревом пробиваючи пелену туману.

Ми наче наїлися дурману. Пальта наші роздуває вітер і намагається повалити нас на землю, коли ми, поминувши східці до порту, біжимо просто по стежці. Вітер твердий, як ґума. Нам навіть униз тяжко бігти, і ми біжимо наче упірнаючи під воду. Через колію повз залізничі вагони — опиняємося біля води. Але це — гавань, а нам хочеться ухопити повітря з вільного моря. Естокада, з якої вантажать шкіру, елеватори для зерна, пароплав, що повернувся носом на вітер, знову елеватор, службовий портовий будинок, ще елеватор, ворота, вибігаємо на мол, що йде до маяка і, нарешті, ось воно — море!

ліпилися десь у небі і ніяк не знайти їх простим оком. Пливе степ, наставивши вітрила. Море — пустельний степ одного офарбування й одного запаху. Через це людина шукає інших морів, дальших обріїв і солодшої тайни. Степ межує з морем, що завше приймало на свої вітри журавлів зі степу.

Ми розмовляли про жінок, і про Тайах зокрема. „Вона, — казали її подруги, — змінила свій характер в Місті. Кількарічне кидання від одного мужчини до іншого, жадібні дотики до всього забороненого —десь ніби загубилися, і не впізнати колишньої Тайах". „Я така жадібна до всього, — говорила остання, — я мабуть вродилася авантурницею. Батько мій італієць, мати слов'янка. Я не можу всидіти на місці. Та з вами я ніби потрапила до ляґуни. Мені хочеться тихо пливти, говорити неголосно і сміятися з того, що сонце світить і летять промені на сад. Ніхто, ніхто так не ставився до мене в світі!"

— Вона звикла до рук, що простягалися її обняти. Замацане тіло відпочиває тепер і відновлює кінчики чулих нервів. Прийде час, коли ця жінка буде відчувати себе дівчиною, звичність і знання любовних утіх залишаться в ній, як згадка про давню читану, недозволену книгу. Вона відродиться для нового життя.

— А ми їй допоможемо в цьому. Сев, Яка це достойна річ приголубити людину. Людське ставлення підіймає дух і дає силу рукам. Товариське оточення, безкорисна мета...

— Ви ж її любите, редакторе!

— А ви її кохаєте, Сев!

— Коли б вона була тут і чула наші зізнання!

— Ми її любимо обоє однаково. Вона — втомилася любити. Хай же це не пошкодить їй народжуватися на світ.

Море підкидало хвилі. Біля моря ми почували себе сильнішими. Далеке Місто тонуло в тумані наступаючого вечора. Тільки мол закруглявся з одного й іншого боку, перед нами море, а позаду — спокійна смуга води гавані. Ніби сиділи ми на вигнутому місяці, відбивалися в безмежному морі і пливли не знати куди по такій шумливій воді. Ніби за туманом десь унизу на колосальнім віддаленні вилискувала кругла планета Земля, і всі моря її ось-ось мали затопити сушу.

Ми рушили йти додому і зустріли в порту Тайах. Вона тримала капелюх в руках, і її золоте волосся куйовдив вітер. Одежі на ній наче зовсім не було — так вітер дмухав на легку тканину. Ми взялися усі за руки і потягли Тайах за собою на мол. Це було веселе біснування. Ми щось кричали, вибігши на мол, і були, як паруси, що кожної хвилини можуть знятися в повітря і попливти один за одним у радісну морську безвість. Тайах щось співала, але хрипливі нотки почувалися в її голосі, немов хотіло прорватися ридання. Вона кинулась мені на шию і жагуче поцілувала в губи, притулившися всім тілом. Потім вона поцілувала Сева.

— Я мабуть сплю, — сіла вона на камінь, — дружочок, візьми мене за голову.

Сев почав фантазувати про далекі острови, про голих чорних королів і високі зелені пальми, що ревуть і гойдаються від шторму на піщаному березі. Дружочок, цебто я, намалював картину життя на цьому спеченому острові, картину сходу сонця, коли воно вертикально підіймається на пекуче небо, і заходу — коли сонце

Сев полетів у воду і, не вміючи плавати, стояв по пояс у воді і чекав, поки щогла наближиться до нього. Я вагався, знаючи, що вода холодна, але щогла, підпливши до берега, почала битися об камінь, струсила з себе в воду закляклого вершника, разів зо два збила Сева з ніг і могла потрощити йому кості. Я плигнув у воду й собі, скинувши туфлі і штани.

Екземпляр людини, що її викинуло море, був навдивовижу живучий. Ми його трусили й ламали, волочили по піску й садовили на землю, терли, гойдали й вибирали з рота в нього пісок і траву — доки він, нарешті, прийшов до пам'яті. Його думки були далеко, дуже далеко, він проговорив кілька слів ніби румунською мовою і знов загубив пам'ять. Ми почали кутати його в піджаки. Він розплющив каламутні очі і ми злякалися — такі вони в нього були сині. Ми не відривалися від зусиль його розуму вимовити ще щось, що дало б нам ключ, хто він є — цей бурлака з моря. Англійська фраза: „Води, ради Бога, води" — нас збентежила. Румун, чи англієць? Ми відрядили Тайах за спиртом.

„Де я"? — запитав незнайомий німецькою мовою, підводячись на лікоть. Його почало страшно нудити. Ми не перешкоджали йому. Потім віднесли його в затишок і зняли всю одіж. Це був прекрасний екземпляр мужчини. Обличчя обвітрене і мужнє, а тіло радувало очі чистими лініями. Ми викрутили його одіж так, що в ній не залишилось і краплі води, і заходилися розтирати незнайомого горілкою, що її принесла Тайах. Потім ми напоїли нашого пацієнта цією ж рідиною просто з пляшки.

Зусилля наших шістьох рук, щира робота Тайах і наша, горілка в роті і шлункові — зробили своє діло. Незнайомий остаточно прокинувся і засоромився, відчув-

падає, одразу утворюючи чорну ніч тропіків, де немає сутінків і вечірніх тіней. Халупа на похилому березі, яка тремтить од вітру, і мево свічки, що раз-у-раз б'ється по стінах, і хазяї не знати чого викинуті до цієї пустелі, і забуті людьми.

Тайах слухала й мовчала. Лише поглядала на нас радісно, і забута усмішка, професійна усмішка балерини, набувала іншої виразности. Ми помітили, що в театрі у неї не раз з'являлася така ж усмішка. Під час танку, коли траплялися перерви й переходи, вона любила зайвий раз упевнитися, що ми сидимо в залі — я, чи Сев. Ми й сиділи, у нас було одне місце, де вона завше знаходила нас. Вона не любила танцювати, і танцювала холодно, коли не було в театрі знайомих. Їй здавалося тоді, що вся публіка чужа, як купа каміння, розкиданого по залі. Треба було їй когось, хто репрезентував би глядачів. Зате нам вона танцювала так, що ми захлиналися з гордости. Тоді викликала її захоплена заля беліч разів, і вона підходила до рампи, усміхаючися нам і кладучи руку на серце. Нам заздрило все людське море.

Шторм, як розлютована оркестра, викидав щораз нові й нові симфонії, збільшуючи темп і тембр. Коли б у таку погоду високо-парусний бриґ з'явився на морі, ніхто не побачив би на ньому парусів. Тільки щогли гнулися б і хляскали шкотами, а команда, прив'язавшися до койок, забула б, де в людей стеля, і де підлога.

Ми побачили, як хвиля несе щось на собі. Крізь туман ми розгляділи щоглу, чи якийсь брус, подібний до неї. На один кінець ніби хтось кинув купу мокрої одежі. На щоглі лежить рукав, а з нього виглядає рука. Голова людини притулилася до дерева, і довге волосся розчісує вода. Передній кінець щогли йшов над водою, як простягнута з глибини моря рука велетня.

Матрос був досить важкий. До візника, якого ми здибали біля портової митниці, ми порядком таки натрудились. З нашої одежі йшла пара. Вже зовсім завечоріло. Моря не видко було через туман. Шторм лютував, ніби велетенські руки перегортали в воді каміння, не жаліючи сили.

Ніхто не повірив би, що ми вантажимо контрабанду, коли б побачив, як ніжно посадовили ми матроса поруч із Севом на візника і помахали в дорогу руками. Далі ми з Тайах пішли з порту.

Подорозі ми зайшли до Професора і посиділи в нього з годину на китайських кріслах. Ми з'їли прекрасну диню, яка об'єднала нас, як люлька миру. Я одержав Будду з бронзи, що його чекав уже давно, божка з Індії, зробленого людськими руками в 15-му столітті.

— Історія цього бога, — каже Професор, — починається з останньої китайської війни. До того часу Будда спокійно спостерігав життя в кумірні. Його вкрав звичайно матрос експедиційного загону. Перед тим, як забити свідка крадіжки — бонзу, матрос розпитав його, чи немає чого цінного в череві бога. „Сину мій, — відповів наляканий бонза, — завше в таких божках є найцінніша річ усього нашого життя. Найцінніша річ". Та матросові не пощастило перевірити слів китайця. У нього в кумірні ж одібрав Будду офіцер. Через те, що останній не чув інформації покійного бонзи, Будда й досі стояв у родині офіцера, як трофей геройського батька.

Я потрусив божка, перепрошуючи його за кощунство, і нічого не почув у нього в середині. Ми посміялися: я, Тайах і Професор. Останній, правда, знав, з чого сміявся.

ши себе голим серед нашої компанії. У Тайах горіли очі. Вона не могла відірвати погляду від тіла цього матроса — ми знайшли якір на його руці.

— Прекрасний початок для майбутнього фільму, — сказав Сев, подаючи незнайомому його одіж. Той одягся, і я запримітив, як поступово розчаровувалися очі Тайах, коли брудне матроське лахміття покрило прекрасні форми мужчини.

Тепер перед нами стояв блідий матрос, чорнявий і смаглявий, із затьмареними синіми очима, страшенно змучений попередньою мандрівкою на щоглі. Чорнява борідка пробивалася на щелепах, обличчя приємне, хоч і некрасиве. Вражав погляд, що завше був скерований в обличчя співбесідника.

— Початок добрий — сказав я, ляскаючи матроса легенько по спині. — bist du Deutsch, Mensch?

Матрос оглянув нас усіх такими радими очима, ніби ми давали йому гетьманські клейноди при світлі рампи. Він сів на землю від слабости і простяг до нас руки, як божевільний. Далі він цілував землю і пророблював інші формальності, що їх завели мандрівники, повертаючися на рідну землю.

— Братіки ви мої рідні! — нарешті почули ми його національність.

Потім матрос затремтів несподівано і випив з пляшки решту горілки. Він уперше злякано на нас подивився.

— Мене сьогодні розстріляють? — запитав він і зараз же знепритомнів від усього пережитого. Далі його непритомність перейшла в тихий, міцний сон.

— Я Богдан, — пропищав він, коли ми його підняли нести.

їжджу до Генуї. Поки ми знову побачимося, пройдуть місяці.

Проходячи коридорами готелю, ми помічаємо на дверях Сева записку: „Повіз Богдана до лікарні. Повернуся пізно". Ми пишемо нижче: „На добраніч", і заходимо до кімнати Тайах. Кімната молодої, привабливої жінки завше нагадує каюту. Тільки в ілюмінатор може литися таке свіже повітря! Каюту застелено килимом, по стінах пурпуровий шовк, блакитний газ повис на люстрі, високе ліжко виглядає затишно — справжня койка. Вона може приспати натомлену людину.

Ми сиділи, загубивши розуміння власности рук. Ми хилилися одне до одного, як дуб і лоза, і кожне з нас було то дубом, то лозою.

— Там умирає моя тітка, — сказала Тайах, — а в Міляні живе батьків брат. Поїдемо зо мною, дружочок?

Я промимрив щось, лінуючись відповідати, і поніс Тайах по кімнаті, не відчуваючи її ваги. Вона злякалася і здригнулася, шукаючи моїх очей і допитливо глянувши в них. Потім засміялася і, як воркотлива кішка, проказала мені на вухо: „А я думала ...

— Що думала?

— Що й ти такий, як вони.

— Тепер не думаєш?

Замість відповіді вона почала кружляти мене по кімнаті, доки не заморилася вкінець. Я попрощався й вийшов, почуваючи, що неймовірний тягар узяв на себе такими відносинами. „Не загуби Богдана", — крикнула вона з дверей. Губи мої були червоні і ніби не мої, коли я вийшов на вулицю. В обличчя мені ударив вітер, штормовий вихор.

Ніч. На небі нагромаджувалися химерні темні скелі, море здавалося чорною пащею колосальної машини, звідки дмухало солоним густим повітрям, вітром неймовірної сили. Був шторм.

— А ми знайшли в морі людину, — похвалилася Тайах, — матроса, красивого хлопця.

— Ви завше щось для себе знайдете, тільки не одразу йому закручуйте голову. Не забудьте, що матроси не здатні прив'язатися надовго. Кожен порт милий їм лише доти, доки не кликав їх гудок на борт. У кращому разі він подарує вам мавпочку, або сергу зі свого власного вуха.

Ми промовчали.

— Одначе, вас не задовольнить жоден мрійник і романтик. Вам треба сильної руки, пошерхлої руки моряка і його посолених вуст із запахом горілки й міцного матроського тютюну.

— Фе, Професоре, які у вас думки про мене! Невже я подібна на дівку з пристані?

— Тим гірше, що не подібні.

— Мене тягнуть обрії. Я почуваю себе молодою і наївною. Мені хочеться завше бути в вагоні потяга. Професоре, напророкуйте мені щось цікавіше за матроса. Навіть за цього, гарного.

— Хай буде так, як буде. Так, як ви захочете.

Ми вийшли від Професора, зогріті теплом цієї людини. Тихі вулиці Міста були повні штормового вітру. Він проходив площами, як господар. Море билося десь об берег скажено і грізно. Я зазирав у безконечно лагідні очі Тайах. На перехрестях вулиць ми зупинилися, бо вітер наче танцював навкруги нас. Ми цілувалися, не звертаючи уваги на прохожих, і йшли до іншого перехрестя. Там цілувалися знову, і я свистів з насолодою в пальці. Але вітер свистів дужче.

— Заходь, дружочок, — каже Тайах, коли ми рівняємось з її готелем, — це ж останній вечір. Завтра я від-

VII

День від'їзду Тайах відмічено кількома подіями. Таємнича рука завше підганяє багато вражінь на один день.

На березі моря в досвітній млі метушаться люди. Дубок „Тамара" похитується на якорі. До нього човнами возять цілі юрби дітей. Ще й на світ не зводилося, коли дубок об'якорився. Якір заграв — зачепився за дно. Канат витягався у воді, крізь біляву воду він наче розтягся, як ґумовий. Морська хвиля обхлюпала дубок, почала повертати його, похитувати. Він став носом на хвилю, на невеличкий вітер. Від корми, де байдужо поверталося у воді кермо, голих щогол, клівера на бугшприті, цього слух'яного клівера, що любить надиматися від низового вітру, — до лінії якорного канату, який натягся і йшов похило під воду — все являло собою прекрасний образ напруженої рівноваги.

Дітей возять десятками. Діти — з дитячого будинку. Однакове вбрання на цих громадянах Республіки гармонізує з їхніми обличчями. Це аргонавти, що пливуть у перший морський рейс назустріч сонячній ласці. Вони сірі всі, як салдати, що хвилями стають на кордонах Республіки. Квіти життя виходять у перший морський рейс.

На палубі писклива дитяча метушня. Чотирнадцятилітки — найстарші між дітьми — дають лад дрібноті.

ючи своє поблідле відразу обличчя. Пролітає перший подув вітру. Човен підходить до дубка.

Знімальний апарат ставлять на кормі. Починають ляскати паруси. Витягають якір. Дубок повертається боком до вітру, щогли зарипіли, і вже бугшприт іде над водою, і ніс ріже плескітливу хвилю.

Чи є що зворушливіше за отакий парус, коли йде він, тремтливо випнувши груди? Чи є в світі щось подібне, і чи може бути в світі щось подібне до такого незрівняного змагання з стихією? Одцвіте буйне волосся в людини, облетять кучері, як з весняної верби, похолоне кров і похолоне серце, а людина все змагається, все простягає вперед долоні і, як парус, кличе пройти моря і пройти океани, припасти натомленим тілом до землі і дати сонцю, дощам і вітрові робити їхнє діло.

Коли барометр падає, море штормує, багато подій приходить таких, що дивно стає, де вони могли взятися, жахливі. У скаламученій воді моря, у розлютованому повітрі берега носяться отруйні рухання. І навіть по штормові є небезпека їхніх шкідливих впливів.

Сонце сходило перед дубком, обертаючись на місці. Діти не могли заплющити очей, захоплені таким великим вогнем. Вони сплескували радісно руками, штовхаючись і вилазячи аж на бугшприт. Кіно-оператор крутив. Режисер стояв позад апарата і радів від сцени, що мусіла бути останньою в його фільмі. „Парусник з дітьми пливе назустріч сонцю. Вогняний диск підіймається над обрієм".

Сонце, піднявшися, зайшло за невеличку хмару, що почала катастрофічно рости. Діти пустували, бо дорослі їх уже не могли помічати. Хмара розповзлася по небі. Вітер, що дмухав поривами, доніс вологість дощових крапель. Хмара наздогнала парусник і обсипала його

Та годі за ними всіма доглянути. Вони все мусять помацати лапами, до всього принюхатися мокрим носям. Матросам вони вже набридли. Вихователькн не встигають задовольнити всю малеч. По палубі швидко з'являються мокрі місця, калюжі — ознаки хвилювання. Матроси лаються. Та розмови дорослих потопають у пискоті, верескаx сотні малечі. Дитячий запах стоїть над дубком і, море домішуючи свого вітру, дає густоту повітря, потрібну для інкубатора майбутніх будівників. Сонце ще не вставало.

Коли з берега вирушує останній човен з кіно-режисером і кіно-оператором, дубок все ще стоїть на якорі. Ранкове прозоре повітря не ворушиться над водою, і може через це й вода така прозора. Дубок видко увесь — від вершка щогли до найвищого краю кіля. Але на таку високу парусність кіль ніби малий. Режисер нічого не розуміє на кілях, але йому не подобається така непропорційність.

— Хазяїне, — каже він і позіхає, — у тебе кіль не з твого посуду.

— Який там кіль? — бурмотить хазяїн, — кіль у порядку. Море спокійне. За такий вантаж ще й кіль їм справляй. Кіль акуратний.

Адміністратор знімальної групи підтримує рибалку. Йому хочеться скоріше відкараскатись од такої мороки, як діти.

— Не розумію, — каже він, — нащо вам тут краса? Адже кіль цей у воді однаково? І його ви не здіймати-метe.

— Ваш корабель не стійкий через кіль. Хай тільки дмухне більший вітер.

— Я й у горішній вітер повертався з моря, — ображається рибалка, але нахиляється над веслами, хова-

дощем. Паруси намокли, обважнивши щогли. Недалеко вже й берег. Дубок розхитує щоглами аж занадто. Рибалки переставляють паруси. Мокре полотно обвисає і неприємно хляскає. Повні паруси вітру. Щогли нахиляються аж до води. Ще натискає порив вітру, і щогли падають на воду, витрушуючи з дубка верескливу юрбу.

Наступної хвилини небо розвидняється, сонце блищить крізь прорвану хмару і ніби й не було зовсім дощу. Через годину Директор дає інформацію репортерові про те, що „через непристосованість дубка до невеликої ваги і через неглибокий кіль трапилась катастрофа. Але дітей пощастило врятувати, крім кількох малих".

Директор виходить на площадку перед павільоном. В павільоні працює Сев. Світло прожекторів проходить крізь скляну стіну і ззаду освітлює колишнього матроса, що стоїть нерухомий на палубі свого нового корабля. Вітер обвіває цю фігуру з усіх боків, заблудившися поміж будівель фабрики. Поза матроса нагадує вантажника, що чекає, міцно відчуваючи землю, чергового ящика, втричі важчого за попередній. І тоді він не зігнеться, ніби вантаж покладено на віз, а не на живу людину. Директор запалює цигарку.

Клекоче великий двір фабрики. Усі бачать Директора і поспішають. Найманий шофер ладить машину. Він заліз майже цілком у неї і погойдується разом з мотором. Можна заприсягтися, що він боїться Директора, чекає біди. Це трагічна група — автомобіль і шофер, дві схвильовані істоти. Посеред двору вони тремтять, чекають, проклинають час, що зовсім зупинився в своїй поважній ході.

Директор виходить із задуми. Він, як гармата, одкочується раптом назад і перебігає павільон, ледве не збивши з ніг секретаря. Той доганяє поспішного Директора.

— Дитина задихнулася...

— Знаю вже. В морі...

— Та не в морі, а здіймали тут немовля, а потім відвозили його автом додому, а мати дурна — сиділа, зачарована швидким автом, а дитина й задихнулася. У матері на руках. Мати плаче.

„Чи багато на людину може падати?" — думав Директор, простуючи до контори.

П'яного шофера посадовили на візника. Кінь не хотів довго рушати. Шофер тоді підносив ногу і натискав нею уявлену педаль, що мала подати газу до мотора. Він був у такому стані, коли кожний віз міг перетворюватися на авто.

— Директоре, — заплакала вдова-вбиральниця, особа стара, плаксива й аматорка любови з хлопчаками, — мою дівчину обідили ваші актори.

У вбиральниці дівчинка. Основні її прикмети: у неї вже вироблялася звичка недалеко котитися від яблуні. Їй було вісім років. На фабриці ходили сопливі актори, взяті з вулиці на темні ролі дитячої картини. Один з-поміж акторів засліпив дівчинку незалежним виглядом, цигаркою, своїми тринадцятьма роками і, очевидячки, грішми. Потім розповідали, що він підло обдурив малу, заплативши їй замість двох гривеників, лише п'ятака, що змусило обдурену звернутися до матері.

Тепер остання стояла перед Директором, сякаючись у руку і розмазуючи сльози по щоках. Поруч дівчинка звела блакитні очі, дивилася прозоро й спокійно крізь набіглі сльозинки. Дівчинка явно не розуміла тривоги і не почувала жодного — навіть натяку на сором.

зачинають дітей в любові і ненависті. Знаходять вони посуд, залізні покидьки, покалічені як ніч на звалищі, знаходять гребінці, що прикрашали волосся пишних красунь, фарфор і фаянс, розбитий ситими руками, люстерка, в яких завше лежить блакить неба, ложки й вилки з чужого стола, порожні пляшки випитої радости й ганчір'я, з яких вироблюють папір, чудесний білий папір, незайману чисту просторінь, де заметушиться людська думка і стане горіти й сяяти радістю праці й надхнення.

А зовсім же близько виблискує синє срібло моря! Нависло над заходом сонце. День пролітає поважно в міській суєті. Пароплав до далекої Італії обігнув морську опуклість і ніби потонув у морі. Давно вже розвіявся й дим, що довго виходив з-за обрію на небо.

Сонце зайшло. Уважна урочистість події — день почав називатись вечором. На кіно-фабриці Сев кінчив роботу. Подано автомобілі — розвезти акторів по домівках. Дехто почав сперечатися за місця в машинах. Кожний хотів їхати в першу чергу. Сев, натомлений, без шапки, рушає додому пішки. Вимучені актори, у котрих очі горять від пекучого світла юпітерів, очі засипано ніби жаринками, і голова йде обертом, — рушають за режисером,звільнивши машини. І одразу настрій до всіх приходить вечірній, коли незвично навкруги все стає, хочеться йти в просвіт вулиць в ентузіязмі й захопленню.

Над вулицею десь біля бульварів, лякаючи поодиноких мисливців за любов'ю, проходить пісня. Поруч Сева іде лише кілька наймолодших акторів. Усі горлають. Я впізнаю їх.

— Редакторові привіт!

Я приєднуюсь до них і додаю голосу до їхньої пісні. Своїм звичаєм шторм, знявшися над морем, заносить на береги анархічности і непередбаченого хвилювання. Це залишається і по штормові.

— Що ж це воно буде, — розливалася сльозами мати, — він певно хворий, цей шибеник. Треба до лікаря швидше бігти. Ну, за що на мою голову отака досада? Допоможіть мені обідника до лікарні відправити, — хай і його подивляться.

Пил закружляв по вулиці, як у біблійній пустелі, де Лот із жінкою боялися озирнутися, щоб не стати солянними стовбами. Пил закружляв по вулиці, покрив сльози матері, а дівчинці запорошив її кришталеву блакить. Пил закружляв по вулиці.

І де мати подіне свою доньку, притрушену пилом з коліс? Хіба при дорозі, на виїзді з міста їстимуть вони гіркий хліб? На роботі, що її кожний боїться згадати, а проїжджі люди підганяють волів і поспішають проїхати мимо, не дихнувши повітрям? Там стоять звалища, і цеглу розкидано, і ярки поп'ялися до гори, і провалля обривається в сморід. Возять туди жахливі речі. Увесь послід і сміття, увесь бруд чисто прибраних помешкань. Безліч мух здіймається в повітря, коли потурбувати їхній спокій, кинувши грудку. Запах такий неймовірний, що незвична людина два дні чутиме його скрізь, у найпрекрасніших садах, на березі моря, у волоссі жінки, на її молодому тілі — цей жахливий запах розкладу. Незвична людина, потрапивши до провалля, лякається проклятого місця. Але цікавість змусить її перейти цю землю. Вже після перших кроків треба дихати крізь хустку, крила мух оточать смородом і вереском, мушині крила торкатимуться одежі й обличчя. Треба прискорити ходу. Ледве людина це зробить, розляжеться над звалищем крик абориґенів. Їх здивує ніжність і делікатність гостя. Вони провадять тут цілі дні, розкопуючи залізними патичками купи, шукаючи самоцвітів, золота і любови, бо вони теж люблять і теж

VIII

Зауваження пілота

„Пишу я — Майк. Тебе, тату не застав дома. Ти вийшов кудись розхвильований, як сказав мені твій старий секретар. Мені довелося пригадати маленький прийом архаїчного боксу, доки він мене впустив. А, знаєш, мені набридло вже сидіти й тебе чекати. Екран я завісив. Кана твоя погасла. Як це їх розпалювати — такі дерев'яні колодки? Мука мені була, поки я примусив їх горіти. Ти не сердься, що я взяв для розпалу книжку з столу. Вона стара була й пошарпана. На тоненькому папері. Малюнки якихось кораблів, солом'яних парусів,пузатих китайців і значки пожовклою фарбою, як машинним маслом. Тату, ти не сердься. Вона прекрасно горіла. Коли я розпалив, спробував погрітися, та гаряче стало, і я краще сяду ось до вікна і розчиню його. Я чекаю тебе, а ти не йдеш. В кані горить огонь. Од нього людина самотня-самотня. Я не виношу самотности. Навіть у своїй кабіні я проробив віконце, щоб розмовляти з пасажирами. Руки мої на ричагах, а язик бовтається біля пасажирки.

„Що б його ще зробити? Десь ти загулявся, тату. Я побігав по кімнаті, бо не люблю сидіти, і почав плигати через стільці. Одного я таки потрощив. Але він старий був і чудний — увесь струхлявілий, мабуть теж китайський. У тебе м'який килим на долівці, і я спро-

воду і траву треба гнати м'яча — до ямки. Грати можна самому. Є вісім різних кийків для того, щоб гнати. Мета гри — загнати в ямку найменшою кількістю ударів. Я заздрю тим, хто може грати голф. Треба бути неймовірно-упертим. Треба вміти змагатися самому, без підтримки. Щасливо обминати всі перепони. На мене — так я сказився б, коли б мені довелося загнати м'яча у воду чи в чагарник і звідти його вибивати. Жорстокий розум вигадав таку гру. Битися на самоті.

„Це мені спало на думку, коли я читав твоє. Невже не можна просто взяти м'яча і перенести його до ямки? А може перешкоди виховують і вчать бійців? Мені боязно вимовити слово осудне — ти пройшов життя, милий! Привчати людей без бою досягати всього — це штовхати їх на смерть...

„Слухай тепер далі. Море в тебе дійсно шумить скрізь. Море — на сторінках, а дівчина — десь поза написаним. Не сподобалось мені те, що ти даєш деталі кіноремества. Та, певно, ти не хочеш чути докорів в ледарстві. Ти хочеш зазначити, що працював, коли жив. Цікаво вийшло в тебе про руки, я мимоволі подивився й на свої.

Ти пригадуєш, що подарував мені Будду, коли я вперше сів за кермо? Чи не той це самий, що ти згадуєш? Тільки він був порожній, коли я кинув його в Індійський океан. Признаюсь аж тепер, що кинув. Він мені завше псував жіночі справи. Пасажирки цікавились Буддою, а я не міг нічого про нього вигадати. Кинув я його. Та середина була вже порожня. Ти поясни,в чім справа.

„От коли б ти все писав так, як останній розділ. Він мене зворушив. Не можна показувати тільки любимців. Тільки здорових. А пісня ввечері, на тлі неможливо-

бував стати на руки. Та занадто перехилився і тільки-тільки не потрапив ногами в кану. Незручна штука — цей вогонь на волі! Забув сказати, що перекинув також столика, який стоїть біля кани (круглий отой), і розсипав твої папери. Мені було дуже неприємно. Я почав збирати їх і підкладати за змістом. І що я побачив? Ти, татуньку, знову пером у папері довбаєшся? А я думав, що ти вже цілком здався на нашого Генрі.

„Почитаємо, що ти пишеш, дорогенький! Ти не розгніваєшся, бо ж ми з тобою однієї крови. А я через годину знову вилітаю в рейс. Боюся, що з Індії полечу на Австралію — зупинка на Яві. От би я хотів тебе обняти! Може б і ти полетів зо мною, сивенький? Полетів би, полетів, я знаю тебе.

„Значить, рішено— читаю. Треба ж мені посидіти тихо, а то знову крісло зломлю.

. . . . . .

„Прочитав. Молодий ти й досі, батьку. Порівняти мене з тобою, так я — футболіст, а ти — ґолфіст. Така стара гра — ґолф. У футбольній команді я був форвардом. Ми стояли на першій лінії. Ми чекали, як яструби — куди вдарить капітан перший бол. Тоді ми здіймали пил і тонули в ньому. Іноді мені щастило розглянути зблизька бол, а більше — я налітав і бив ногою в закручений клуб пилу й ременю, який затримувався до мого удару в ногах супротивника. Я почував запал боротьби. Бив головою, ногами, мордою. Це — одчайдушний спорт. Серед друзів, серед команди, я грав, як архангел.

„Тепер візьми гру в ґолф. Велика, велика площа. На ній є ділянки води, високої трави, чагарнику, піску, рівного місця. Далеко на іншому боці площі — ямка, діяметр — кілька дюймів. Через усю таку пустелю,

го дня — вивершила будівлю. Ти не пригадуєш часом, якої вони пісні співали? Це важливо. У нас тепер в моді „пісня капітанів". Я тобі її випишу — може згодиться десь. Співають її пілоти. Мелодію я тобі проспіваю з дороги. Вона проста, як марш пропелера. Ось вона.

„Під тобою знайома земля,
Капітан!
Кораблі підняли якоря,
Капітан!
По морях бриґантини пливуть,
Капітан!
У повітрі прекрасная путь,
Капітан!
Поміж хмари пропелер пусти,
Капітан!
Із туману до сонця лети,
Капітан!
Простягаються руки дівчат,
Капітан!
Щоб обнять, подолать і зв'язать,
Капітан!
Тих дівчат поцілуємо в грудь,
Капітан!
Журавлину співаючи путь,
Капітан!
Попід нами знайома земля,
Капітан!
Кораблі підняли якоря,
Капітан!"

„Така пісня. Слово „капітан" викрикується, як такт. Тільки обов'язково зазнач, що це пісня нашої ескадрилі.

„Тепер скажи мені за Богдана. Чи це не той, що йому стоїть пам'ятник на березі? Він зіперся на якір і тримає в руці поснащеного бриґа. „Онтон" написано на бриґові. Це на мові острова Ява — Щастя. І він дивиться на

море, де перепливають один одному дорогу кораблі. Бронзовий усміх пам'ятника миють дощі й негода. Я хотів би дочитати твої спогади, тату, мене цікавить, як бронза була колись живим тілом. І ти його врятував? За що його розстріляти? Яке гидке слово.

„Дівчина мені подобається. Боюсь думати, що це моя мати. Режисер Сев і ти мусіли ворогувати. Хіба що Тайах вас обох помирила.

„Трохи не забув. Бриг „Онтон", Богдан і Ява очевидно зв'язані між собою. Ти, здається, не був на цьому острові? Він хоч і великий, на ньому є база для самольотів, але нудний. Ліси — неприродно чорні. Пологі рівнини і поруч — гори кремнисті й облізлі. Я не перелітав над цілим островом — там далі, кажуть, колосальні поля, плянтації какао, рижу. Трава росте так буйно, що її не встигають виполювати між кущами кофейного дерева. Цукрова тростина, бавовна, багато купців, бідне чорне населення. Вірять у Мохаммеда. А колись вірили в Будду. Ще й нині можна серед плутаних стежок, у віковічних лісах знайти галявини з великими йому будівлями. Камінь будівель обсипався. Статуя Будди під обвившою її травою виглядає кумедно. Вона, як жива. Є ще купи каміння, що от-от розваляться, подібні до пірамід. До них я бачив цілі екскурсії вчених. Ніяк не розумію, що вони знаходять у тому камені цікавого. Іноді дійсно можна знайти вибиті на стінах малюнки. Та вони часто непристойні. Видно — явайці недалеко пішли від індусів.

„А подобалось мені тільки те, як на Яві влаштовано аеродром. Коли підлітаєш, сонце вже сяде за Суматру. На крилах червоніє пурпур неба. Деякий час ідеш в сірій млявій тиші, забираючи височінь. Внизу видко, як ніч лягає густіш і густіш. На горі ще сірий вечір,

а вже на землі тиха темнота. Раптом загориться на аеродромі прожектор. Світить у небо. Біля нього другий освітлює землю і показує мені напрямок — як мушу сідати. Свічу свого рефлектора і стрімголов кидаюся в безодню. Майже над самою землею вирівнююсь, роблю півколо і йду на посадку.

„Бувай здоровий, тату. Я кидаю папір. Через три хвилини всі п'ятеро дверей твого будинку зачиняться за мною. Вибач. Привіт. Майк".

Воно й не туди, що сестра хазяїна точила в цей час на мене зуби. Вона була рижа і гнучка, як чорт. Її очі могли просвердлити залізо. А на мене вона дивилася і ніби вся блищала. Я одразу злякався, коли побачив вашу видру. Вона похожа, тільки очі м'якіші.

Я набирався сил, збагачував хазяїна і, похитуючись на кормі шаланди, верхував у мріях степами вороним конем. Іноді з нами їздила ця Ганка — сестра хазяїна. Сідала вона завше до мене і оглядала мене, як грушу на дереві. А мені аж ніяк не хотілось зайнятися жіночими справами. Тільки раз хазяїн підморгнув, кивнув оком на море і засміявся. „Дивись, скільки там риби, а в компанію я прийму" — сказав мені брат Ганки, за якою впадали всі багатії і парубки по березі. Аж тут я заховав очі, засоромився, і почав нишком готуватися до втечі.

Позичив у хазяїна грошей поверх тих, що він винен був мені, позбирав докупи свої манатки, які я придбав на роботі в нього ж, і навіть поголився на дорогу. Та око жінки бачить і крізь одежу.

Того вечора ми всі трохи підпили. Хазяїн побив посуд і пішов до своєї половини, залишивши мене в кімнаті сестри, і не вигнавши, таким чином, до мого постійного житла поза хатою. Я заснув. Уночі, коли хміль у мене проходив, я відчув на шиї руки — гарячі та міцні. То Ганка притулилася до мене, як парус — тремтливий і випнутий. Я увійшов у парус, як увіходить горішній вітер, і ми вдвох понеслися в одкрите море. Відмовити жінці — не моя звичка, а найбільше такій, як Ганка.

На ранок ми поїхали разом на лови, і взагалі — тиждень я не знав, де живу і що таке сон. Нарешті я прохолов. Це трапилось перед початком шторму, коли шаланди поспішали додому. Я сказав Ганці, що я жонатий

IX

Богдан, поставивши порожню пляшку під стіл, налив з другої собі і двом розмовникам і, витерши серветкою голене обличчя, почав:

— Коли ви і ваша рижа видра витягли мене з води, я прокинувся з думкою, що це не останній раз і що мені знову доведеться колись топитися, бо так сказав на острові Пао маляєць з одстреленим носом. За його словами, мені на роду написано втопитись. Проте, щоразу я впевнявся, що мене зарано примушували виконувати це віщування. Щоразу я оживав. Через це — моя розповідь на три чверті буде розповіддю про те, як я тонув і як мене рятували. У мене перетрушені й пересолені вже всі кишки, і коли таке життя продовжиться, я гадаю піти до лікаря і зробити собі зябра. Я спостеріг, що такі мої пригоди завжди траплялися тоді, коли я починав революцію, бунт або протестував проти несправедливости.

Ви мене витягли і вигойдали до пам'яті після мого останнього бунту. І соромно мені вам признаватися, що постав я проти шлюбу. Працюючи в румунського рибалки, я одгодувався, як кабан. По мені жили грали, мов на коняці. Я повертався з роботи (саме час був рибальський) натомлений і голодний. Перехиляв дві миски юшки, їв сало і запивав кислим вином. Потім лягав долі і спав без пам'яті.

табор з моїми земляками. Два ряди колючого дроту навкруги не дозволяли всім розлізтися по країні, як хробакам з лопуха. Раз на день приїздила сволоч до табору, тоді всі шикувалися у дворі з дерев'яними рушницями. Їли гидко, працювати не пускали, щоб не розносили своїх думок по країні. Будь вони прокляті в Бога і янголят, трижди навхрест...

Казати, як я потрапив до табору? А здуру. Заломив свою неіснуючу шапку і пішов. Ностальгія засліпить, кого завгодно. Та й чув я, що в таборі одчайдушні люципери, не мають Бога й серця в животі. Вони вже десь одмовились жандарювати, штрейкбрехерувати і втихомирювати повсталу провінцію. Додому тягла їх ностальгія і цілющий біль пізньої свідомости, думалось мені, що цей табір повинні вислати на батьківщину. І, пішовши до табору, я вистраждав із ним кілька місяців.

Нарешті, приходить товста зараза — полковник. Я не жалкую, що він живий зостався, бо в такому разі йому можна ще багато куль бажати — перед сном і, вставши від сну. Полковник натягає єдину нашу струну і грає. „Дараґіє братья, — каже полковник, — Гасподь Бог наш Всєвишній смілостівілся над намі. Всєх нас дома ждут жони і дєті і многастрадальная страна. Мнє удалось, памятуя свой долг атца і старшава таваріща, іспрасіть разрєшєнія у властєй і закантрактавать карабль для паєздкі дамой". Наша струна — ностальгія — вібрує і дрижить. Ми хочемо вірити, кидаючись від надії до розпачу.

Одбирається сот зо дві. Решта клянеться, що не поїде на розстріл і ввійде в свою країну вперед багнетами. Рушниці у всіх дерев'яні, стрілянина відкладається до слушного часу, а люди, що жили, боролись і вмирали поруч, розгороджуються на ніч барикадами.

і взагалі людина мандрівна. Вона хотіла пригорнутися, але я пересів на іншу банку. Цього не витерпіла б жодна жінка, та Ганка витерпіла. Докоряти за те, що я забув, як вони мене врятували і витягли з моря — вона не стала, але пригадала мені дрібниці ночей останнього часу, які я провів з нею. Я був невблаганний. Тоді вона вибрала хвилину, коли я поправляв парус, вставши з банки, і спихнула мене у воду. Моментально я опинився на кілька метрів позаду шаланди, що пішла, як скажена, від попутного вітру насуваючого шторму. Я залишився в такому ж стані, з якого рибалка врятував мене для Ганки.

А до рибалки я потрапив оригінально. Треба вам сказати, що я іноді хворію на ностальгію, цебто — у мене з'являється нудьга за батьківщиною. Тепер уявіть собі пароплав, що вийшов з Коломбо до гавані Балканського півострова. Пароплав, звичайно, мусить набрати вугілля — у нього є спеціяльні вугляні трюми-бункери. До трюму спускають людей з лопатами, а вони знаходять там чорних зайців, з-поміж них — один китаєць, що задихнулися в довгій, жаркій дорозі. Вечір. Вугіль вантажать при світлі. Трупи — морока і затримка пароплава. Хто в такому разі осудить помічника капітана, коли він накаже опустити трупи за борт? Тихий плеск води — і по всьому. З чотирьох — двоє тоне зразу, а двох, похитуючи, несе вода річки, що саме входить до моря. Тепер дивіться, як з води підноситься рука, чути булькання води, рухання ніг — і один труп починає плисти, лігши на спину. На берег він не виходить, а вилазить. І губить пам'ять. Ви догадуєтесь — це був я, хворий на ностальгію.

Гавань Балканського півострова має при собі й місто. Назвемо його Табором, бо там був концентраційний

Ранком, у сірій млі вантажимось на корабель. Дехто плаче і побіліле обличчя наставляє на північ. Інші вимінюють хліба і з'їдають задумливо, перехилившися через борт. Я, потрапивши до рідної стихії, літаю скрізь. Корабель — великий парусник, старовинний бриґ. Машти на ньому чужі. Замість справжніх: фок-мачти і ґрот-мачти — якесь непорозуміння.

На бриґові є сліди ремонту на швидку руку. Походження він — не знати й якого: еспанець, чи португалець, а може й англійської роботи його дерев'яні борти. Є місця для гармат, забиті пізніше мирним хазяїном. Бриґ розподілено на дві частині: ґлуха перегородка знизу й до палуби відокремлювала на кормі каюти для начальства, залишаючи багато місця для команди на палубі і в кубрику.

Носився бриґ по морях, латаючи паруси, поновлюючи щогли і переходячи від дідів до онуків. Смолили його будівничі, смолили і правнуки. Пінили море, відкриваючи землі. Повісили прапори над чужими головами, затуливши сонце. Тепер бриґ витягнуто з домовини, і ми вертатимемося ним додому. Його й дельфін міг потопити, вдаривши хвостом або упірнувши під корму. Бриґ одслужив уже службу на морях, — це порушення його спокою в тихій затоці корабельного гробовища скидалося на образу старости. Ми пливли на північ до рідних берегів. Була гірка неправда в тому, що ми пливли без жодного прапору. Скільки разів цей бриґ повертався до континенту, гордо піднявши переможний шовк прапорів! На старість йому доводиться везти збезпрапорених салдат, які не сміють піднести над собою стяг зрадженої батьківщини.

Ми йшли в ранішньому тумані. Бриґ рипів і кректав, розсохлий і страшний. Бісової віри вітер ледве надимав

жеш, від чого вона береться. Крутився біля румуна й полковника, плекаючи надію побачити чи підслухати.

На моє щастя, полковник їхав не сам. З ним була дочка — чорна, як сім галок. Їй було років шіснадцять. Я помітив, що вона виглядає з віконця на мене, і почав повертатися перед її очима, як пишний півень. Потім я кивнув їй, запрошуючи вийти на палубу. Вона довго переломлювала себе і нарешті вийшла, червона, як кумач. „Чи немає у вас якої книжки ? — попросив я, соромливо опустивши очі, як того вимагала дипломатія. — Я страшенно люблю читати, — казав я, — різні книжки. Та наші хлопці, язви їхню душу, ніяк не дають читати, доки їх не покриєш... — я закашлявся, видумуючи, як би делікатно закінчити. — Доки не покриєш їх брезентом зневаги", — вимовив я, слідкуючи за поплавком закинутої вудки. Риба клюнула — дівчина запросила мене до каюти, і ми вдвох почали вибирати книжку.

„У вас мама є ? — запитала дівчина-галка.

„Мама є і сестричка мале-есенька, — зарипів я солодким голосом, а в самого на язиці лежали всі лайки, які я маю за честь знати. — Вони мене ось уже п'ять років, як не бачили. Мамочка в мене старенька і швидко вмре к чорту, — інформував я, думаючи за друге і не знаючи, що стою на правильній стежці до серця дами. Цікавість її зростала. Я мусів розповісти цілу історію з безліччю вбивств та самогубств, які падали на голови моїх кревних, вигадати собі крім сестриці — ще й померлого братіка і його полюбити, безжалісно розлучити всіх нас і розкидати по світі, і, нарешті, відправити вигадані кораблі на батьківщину до матері в обійми. Моя фантазія розчулила дівчинку. Вона була некрасива і нерозумна. На неї ніхто очевидно не звертав уваги, і тепер вона цілком була під владою незвично. Серце

паруси. Туманний ранок. Я ходив понад бортом задуманий. Мене тривожило те, що перед від'їздом у гавані вештався французький офіцер і, як зацікавлена особа, поглядав на бриг. Наш полковник, прощаючися з берегом, ніби знайомими очима подивився на француза. Більше нічого. Та я пройшов огні і води і дещо страшніше за ці стихії. Мене обдурити тяжко. В цей час мене покликали наниз. Посуд наш здорово протікав. Я пошукав сокири, бо я тесля, і не знайшов її нігде. Це мене ще більш навело на недобрі думки. Полковник дуже лютував, йому не сподобалась можливість втопитися на такому судні. Бригом правував поганий, кривий і кошлатий румун з двома матросами. Він дав мені пощерблену сокиру, якою не то що тесати, а й рубати тяжко. Я почав латати дірки. Та їх наче на зло було безліч і все з'являлися нові. Гниле дерево не тримало цвяхів, і мої латки одлітали під напором води. Тоді ми заходилися скубти старий канат, мочити його і розмочалювати, готуючи в той же час патички, щоб запихати цю паклю в щілини. Велика робота закипіла на бригу. Воду вичерпували відрами, які знайшлися, висмоктували з трюма примітивною помпою, що завше є на подібних кораблях. Сами собою організували зміни, щоб акуратно, по-військовому, відпочивати й робити. Познаходилися десятські, спеціялісти у цій тяжкій галузі — пливти морем, не допускаючи в трюм води.

Полковник сидів у кріслі на кормі. Він задумливо палив сигару і читав книжку. Або удавав, що читає. Сонця не було видко. Румун — капітан виймав занозу з босої ноги. Мене він до роботи не пускав, і в компас його я ні разу не міг зазирнути. Бриг ішов помалу. Я відчував тривогу, яка росла й росла. Іноді й не ска-

в неї, вже здібне до любови, вперше завмирало під ніжною опуклістю грудей, та у ній усе ще було від дівчинки.

Мене не треба вчити, як себе поводити з дівчатами. Я йду завше просто і ніколи не помиляюсь. Дівчинка звикала до мене з кожною хвилиною. Вже ми з нею ходили по палубі під холодним поглядом батька. Ми стояли біля борта, дивилися в воду, і я кокетував з усієї сили. — Коли ми приїдемо додому, — казав я, — я вас посадовлю на найкращого візника і ми поїдемо до найкращого ресторану. Нам буде весело, як у раю. Найкращого вина я вам поставлю на стіл.

— Я не поїду додому, на візника не сяду, — дівчинка схаменулася і замовкла. — Мені не можна з вами говорити, це тайна.

Я прикусив губи, щоб не витрясти з своєї дами душі разом з тайною. „Чому ж ви не поїдете? Адже бриґ іде? І хіба я вам не подобаюсь?"

Дівчинка одвернулася. — „Папа заборонив мені казати вам, що ми їдемо не..."

В цю хвилину спереду над нами прорвалось сонце, і в мене сколихнувся ввесь мозок. Я ледве не впав через борт. — Ми їдемо не додому, — закричав я, — ми їдемо на південь. Сонце мусіло б бути позад нас!"

Я вхопив дівчинку за руку і поволік за собою на прову бриґа. Вона — налякана — мало сперечалась. Полковник побіг униз, очевидячки, за револьвером, почувши щось недобре. Земляки обступили мене, покинувши викачувати воду. Стало тихо, тільки булькотіла вода та шуміло море.

— Хлопці! — крикнув я, — нас зраджено! Ми їдемо проти сонця, на південь, а путь наша мусить лежати на протилежну сторону.

на палубу тільки четверо, щоб стати до помп — вже повен трюм води. Не в ваших інтересах топитися разом з нами". Мені ніхто не відповів. „Полковнику, — продовжував я, — з нами ваша донька. — Ми її першу втопимо. Не забувайте цього". Полковник не зразу відповів. „Ми вас перестріляємо, як скажених собак. За кожний палець моєї доньки — десятьох повішу на реях". Ми підняли страшний регіт. Полковникові відповідало черево незвичного звіря, замкненого, але не зв'язаного. Він почув не мало побажань собі і його близьким, почув лють обдурених людей. Я зробив порядок.

„Я згоден, — почулося від полковника, — хай четверо виходить і стають до помпи. За це відпустіть зараз же дочку". Треба було торгуватися — він уважав нас за дурнів. Ми погодилися на тому, що віддамо йому доньку, коли висмокчемо всю воду з трюму.

Я виліз на роботу в першій четверці. Туман висів, проте палубу всю можна було бачити. Була чудна мряка, в якій корабель здавався вулицею, що похитувалася, паруси безпомічно висіли, і холодо застигле повітря, ніби воно завмерло перед подувом гураґану.

Вороги наші сиділи за дерев'яним щитом, що міг цілком захищати їх від наших очей. Їх було дійсно четверо, озброєних винтовками. Качаючи воду, я не переставав оглядати палубу, нотуючи всі дрібниці, мов хотів вивчити їх напам'ять. — Ми працювали совісно. Туман не розходився, стало парно, як перед зміною погоди. Шелестіла вода, падаючи за борт, звуки, що їх давала помпа, були жалібні, ніби кректала качка. У трюмі не чути жодного слова. На кормі шепотять наші вороги, і видко димок з сиґари полковника. Чудна тиша почувалася — виповнена лише нервовим цокотом сотен

Хлопці показилися. Мало назвати їхні вислови лайкою. Багато років вчилися вони висловлювати почуття неймовірними сполученнями слів. Через те, що завше ці почуття були гіркі, болючі та безвихідні, наче всередині немає серця, і скрізь уїдлива зелена жовч, то й вислови велетенськими зегзицями підіймалися до щогол.

Налетів туман, і ми опинилися в тумані. З боку корми пролунав постріл, і голос полковника крикнув звільнити палубу. Ми зайшли до трюму, де вода вже стояла по кісточки. Я розпитав дівчинку про задум її батька. Вона, налякана оскаженілими обличчями товаришів, розповіла мені все, що знала. Я слухав її сам, одійшовши від юрби. „Куди ми їдемо?" — кричали нетерплячі. Я виліз на бочку.

„Громадяни, — закричав я, — ми їдемо на південь. Нас продано в армію. Ми будемо в африканських пустелях битися з чорними повстанцями. Ми вже не люди. Світ хоче нас умертвити та ще й з вигодою для себе". Говорив я ще багато дечого, оповідаючи про своє перебування на Пао та на Яві. Ми підіймали бунт на кораблі. Ми вирішили це зробити, заволодіти бриґом і попливти на північ.

Коли ми поткнулися на палубу, пролунало кілька пострілів, і один з наших покотився мертвий вниз. Це зробило нас уважнішими і об'єднало коло завдання. Перший труп завше найжахливіший. Він відграє ролю факту, якого не перейдеш, як не оживе ніколи забита людина. З корми в наш бік було направлено, очевидячки, не менше чотирьох винтовок — румуна, полковника і двох матросів. Я взяв ініціятиву до своїх рук.

Нав'язавши брудну ганчірку на палицю, я виставив її в ляду. Кілька куль пронизало її одразу. Я помахав ганчіркою. „Не стріляйте, — крикнув я, — зараз вийде

сердець. Ми натомилися і попросили зміни, яка стала на наші місця, доки ми спускалися в трюм.

Ми спробували прорубати в трюмі переборку, але крізь дошки в нас полетіли кулі. Полковник рішуче вимагав повернути дочку. Нам нічого не залишилось, як відпустити її. На палубі помпа працювала. Дівчина пішла на корму, оглядаючись на мене. Можу поклястися, що я зовсім не хотів їй зла, і все трапилося поза моєю волею.

Час ішов, і становище не змінювалося. Я перебрав уже сто планів, як нам напасти, не загубивши людей даром. Потім я пішов до помпи, наказавши бути всім напоготові. Працюючи, я потихеньку навчав товаришів, що робити. Струмінь води, повернутий на корму, проте одразу припинився через несправність помпи. Але ми, виявивши таким чином свої наміри, уже не мали права зупинятись. Ми попадали додолу і кинулися до корми. Двох було поранено. Румун-капітан кинув винтовку і підняв руки. Він був сам на палубі.

„Де полковник ? — закричав я. „Полковника нема. Він поплив уже в море". „На чім поплив ? " . „Човен. Я маєм тут човна". „А чому ж ти сам не тікав ? Ми ж тебе повісимо". „Я хазяїн. Бриґ — моя. Це — мій жона. Я буду ваш".

Краще було не вішати цього босого й кривого капітана. Ми його помилували і гуртом стали повертати паруси. Нам допоміг випадковий вітрець. Тепер ми посувалися на північ. І на наше щастя погода вирішила перемінитися. Десь піднісся вгору туман, і свіжий низький бриз забив у паруси. Загальна радість наче ще підбадьорила вітрову силу. Бриґ вирівнявся, як кінь під добрим вершником, і летів, птахом припавши до хвиль.

Я зайшов до каюти і побачив там дівчину. Вона сиділа в кутку, закутавшись в хустку червоного шовку. „Чого ти, дитино, не втекла? — промовив я. Дівчина замість відповіді — розревлася, як дурна, і чекала, що я приголублю її або дам цукерка. Я зняв з неї платок і вийшов на палубу з платком. Незабаром ми йшли вже з прапором, і очі у всіх були мимоволі звернені на цей прапор.

Та наше життя завше висить на ниточці. Ніколи не можна казати гоп, доки не перескочиш. На світі завше більше поганого, ніж доброго. Той, хто вірить у долю, може собі записати, що в долі напівчорне обличчя, Хто любить своє життя, хай молиться, щоб помирати на суші. Та персонально я — волію бути похованим у морі.

Ми не бачили, відки прилетів перший набій. Тільки повірили ми в нього, коли він розірвася в воді на нашому шляху. Я знайшов щось подібне до рятувального пояса і надів його на дівчинку. Вона плигнула за борт. За нею поспішив і я. Ми швидко залишились позаду бриґа. Люди скакали з нього в море. В корабель уже потрафляли набої. Швидко впала мачта, війнувши парусами. Потім упала друга. Востаннє я побачив фігуру румуна на кормі, який зривав прапора. Та його швидко закрила хвиля.

За сотню метрів від нас пройшов крейсер „Ісмет". Через борти перехилилися люди і дивилися в воду. Мені здавалося, що мене розглядають в бінокль. Я підняв руку. Але крейсер не зупинився і швидко зник в напрямку на північ.

Ми з дівчиною продовжували нашу путь. Сонце з'явилося на білявих хмарах і пливло сухе на сухому небі. Дівчина тримала себе по-геройському. Їй тільки не ві-

рилось, що так кінчається її перша й остання любов. Мені не вірилось, що я не допливу до берега. Я удавав з себе веселого, щоб і втопитися з посмішкою. Потроху ми почали клацати зубами. Я роздягся зовсім і робив у воді гімнастику. Потім я поміг роздягтися й дівчині. Ми не почували жодного сорому, бо там, де панує смерть, тіло ввижається прекрасним і досконалим, всі одвічні питання — ясними й зрозумілими, а людські бажання — дрібними.

Ми трималися на воді до вечора, протрималися й ніч. А може їх було кілька — днів та ночей. На морі й назва дивною стає : чому ніч, і чому день, коли йде, переступаючи через моря, великий час ? Дрібними дзвонами лютує небо, сліпуче світло горить в мозкові й уночі, і мозок хоче не пропустити виконати своєї останньої роботи: відбити грань, за якою починається небуття.

Я загубив свідомість, притискаючи до себе напівмертву дівчину. Ось у такому вигляді я й потрапив сам до рибалок. Що сталося з дівчиною, ви певно догадуєтесь. Часто хмарка, народившися в синій купелі неба, розтає без сліду, несучися в невідому далечінь, і тільки може крапля води упаде з неї.

**
*

„Genova. 2-V.

„Дружок. Милий мій і хороший. З твоїх листів я бачу, що ти тепло до мене ставишся. Мені здається, хоч слово — тепло — тут не до місця. Як я тебе згадую ? Спочатку мені уявляється вечір. Я сиджу й палю. Заходиш ти. Нас знайомлять. Я думаю — славний хлопець. Потім згадуються східці в порт і портова ніч. Ми чекаємо машину. Про що ми розмовляли ? Здається, про дружбу.

так з тобою? Хочеш піти скоріше на люди, де багато народу, але почуваєш себе ще більш самотньою.

„А вдень учора світило ясне сонце. Я пішла на старе кладовище, яким славна Генуя. Білий мармур лежав скрізь, покриваючи могили. Гори були близько. Місто підо мною бовваніло в легенькому тумані. Бухта страшно синя і порожня. Жодного пароплава. Я йшла тихо і несла білі пахучі лілеї. Мені захотілося, щоб і в мене лежав тут хтось коханий, я б йому могла покласти лілей і посиділа б серед мармурової тиші на могилі. Я мабуть плакала, бо прохожий, який мене зустрів, подумав, що я сумую за кимсь, хто лежить під пам'ятником. „Не треба плакати, псувати ясні очі — все минає", — сказав прохожий. І я заплакала ще дужче. Я сіла біля пам'ятника великому композиторові і просиділа не знаю, скільки часу. Лілеї пов'яли в моїх руках.

„Я тобі багато розповідаю про себе. Ось я повернулася додому. Не знаю, як буде з чоловіком. Мені все тепер далеке, про що говорить він. Дружочок, ніколи не люби перший нікого. Коли тебе покохають — тоді, будь ласка, закохуйся, одружуйся. Але ніколи не бажай нікого так, щоб прокидатися тільки з цією думкою і засинати з нею. Взагалі, мені боляче писати про це. Хай тепер помучаться інші.

„Час я проводжу тут добре. Тітка видужала. Весело. Ранком їжджу на пляж. Беремо човна, запливаємо далеко в море. Лазимо по скелях. У мене вже є тут знайомі. Всі до мене надзвичайно ставляться, бо я — чужоземка та бльондинка. Вечорами буваю в дансінгах, кіно. Була в театрах. Та вони тут досить погані. Бачила музеї — Вінчі, Мурільо. Оглянула всю Геную. Завтра їду на два дні до Rapallo та Portofino. Це надзвичайні куточки на березі моря. Швидко поїду до Мі-

ляна на кілька день, звідти до Берліну, одержу поворотну візу — і додому.

„Мені тут подобається. Але їхати проте треба. Мало залишилося грошей. Я тут танцювала два рази. Душевна рівновага у мене цілковита. Навіть скорше — апатія. Мене ніщо зараз не може зворушити. Я дуже рада. Так спокійніше жити. Іноді з'являється жага до життя. Хочеться відмовитись од прихильностей, звичок, місця і від'їхати. Надовго й далеко. Щоб бачити все. Але раптом маленький вечір і дощ, і все це розпадається, почуваєш себе маленькою і кволою, і тоді хочеться великої, міцної дружби. Ти мене розумієш?

„Ти мені друг, чи ні? Так завше кажеш ти. Чому я тобі так вірю? Я тобі так багато сказала. Дружочок! Хороший. Може ми ще колись побачимось. Читаючи мого листа, ти подумаєш, що я песимістка. Та це не так. Ти не знаєш, скільки іноді прокидається в мені. Завше кожній жінці потрібний імпульс. Щоб був такий мужчина, а коли, нема його, тоді треба жити — як усі живуть — зовнішньо. Просто. Я пишу якусь нісенітницю. Але в мене так багато тепер думок, що я не можу оформити їх. Треба вже мабуть покинути писати.

„Ти ще встигнеш написати мені листа. За Сева я дуже рада. Дай йому мою адресу. Привіт йому від мене.

„Дружочок, тепер вечір, і хтось заспівав серенаду. Дістаю ліру і біжу слухати. Які ви всі далекі нині. Милий мій хлопець"!

Т.

Листа написано різним атраментом, за кілька прийомів. Вкінці закреслено post-scriptum, де стояло запитання про Богдана. Прикладено фотографічну картку з написом: „Милому, ідеальному другові з Genova, 2-V.

Ні, напевно про дружбу. І про чистоту. Потім прогулянка перед кіно. Далі все зникає з пам'яті. Мені згадується моє життя в готелі. Пам'ятаєш, я тебе поцілувала? Потім почалось щось неприємне. Ти мене уникав. Чому, дружочок? Проте, краще не згадувати. Був час, коли я була винна перед тобою. Але тоді я була сама не своя. Ти правильно написав: — все минає, Тайах. Та скажи мені, друже, нащо все в житті приходить тільки тоді, коли ми перестаємо вже бажати цього? Ти пам'ятаєш мене в Місті? Я тоді дуже любила свого мужа і завше посилала йому привіт на північ, лягаючи спати. І ніхто не знав цього. Я пустувала і робила дурниці, але тільки через те, що мені було тяжко. Ти знаєш про всі мої дурниці. Я не вміла опанувати себе тоді. Але все минає. Мені соромно писати, але в мене — теж минуло.

„Тут я можу танцювати. Тут користуюся „колосальним поспіхом". В Італії все мені нове. Я така вільна. Та ось прийшло і те, чого я не потребую тепер. Я одержала листа від мужа. Я не в силі передати тобі й краплини тієї уваги й ніжности, які там є. Я хочу розбудити в собі — щось і — не можу.

„Учора йшов увечері дощ. Я вийшла на балькон і вдихнула повітря. Знаєш, тільки на півдні може бути такий пряний запах. Краплі дощу важкі та краплисті падали мені на волосся, на блюзку, за комір. Навкруги зовсім тихо. Іноді живеш багато часу і не помічаєш усього, що тебе оточує. Буває ж день, коли раптом одразу починаєш бачити різні дрібниці. Я стояла й думала. І вмить я почала розглядати і сусідній будинок, і дахи, і гори. Я себе відчула самотньою і так далеко від чогось, що мені стало страшно. Але від чого далеко? Від батьківщини? Ні, милий, взагалі від чогось, чи від когось, я не знаю, як тобі змалювати це чуття. Але чи було

На картці Тайах сидить у купальному костюмі на камені над бухтою.

В далині видно дахи Генуї.

X

Увечері до гавані Міста зайшла канонірка. Покружлявши по гавані, вона об'якорилася, не пришвартовуючись до естокади. Ми сиділи в потайному кафе, де можна мати надзвичайну чорну каву, дві-три люльки опію і контрабандне вино „Кров землі". Нас розважали дівчата — трохи захриплі від веселости. Скрізь у порту почали бити склянки. Пробило три рази — була одинадцята година. Похмурий передзвін перейшов поступово по всіх палубах.

З канонірки хтось поїхав до міста човном. Я вдихнув свіжого повітря, подавився ним і закашлявся. Передо мною на брукові двору була моя блювотина. Я витер рота і повернувся до своїх товаришів у кафе. Голова була цілком свіжа. Після багатьох потрібних процедур і необхідних тостів, віддавши належний час на товариські розмови, виконавши всі правила делікатности, гостинности і хорошого морського тону — ми розпочали серйозну бесіду про те, який потрібний корабель для нової картини Сева.

Дівчата обнімали нас за шиї і слухали. Вони зацікавились справою і намагались нам допомогти. Моряк — хазяїн трамбака і шкуни — він же й капітан цих парусних птахів, рибалка, чи власне — отаман босої рибальської ватаги, Стелла, Муха, Поля, хазяїн кав'ярні, Богдан, Сев, я — нас було дев'ятеро.

— Дубок менший і на ньому зовсім інший такелаж. Коли дубка можна порівняти до шкуни, де на обох маштах гафельний такелаж, цебто немає рей, то бриґ з рейним такелажем на фок-і на ґрот-мачті нічим не може нагадати дубка.

— Тікеляжь ?

Хазяїн трамбака ляснув долонею по спині зацікавленої дівчини. Вона здригнулася і відповіла тим же.

— Тікеляжь ?

Хазяїн трамбака не витримав. Благальний погляд зупинивши на мені, він ледве стримував потік слів із своєї хрипкої горлянки. Я дозволив.

— Не тікеляжь, а такелаж — заговорив хазяїн трамбака, — це слово означає усе, яке єсть на кораблі приладдя для керування парусами, самі паруси, і все, на чому вони тримаються : машти, реї, гафелі, усі бльоки, ванти, фали та багато іншого. Повний корабель або фреґат має троє мачт : попереду фок-мачту, посередині ґрот-мачту і позаду крайц-мачту. Барка — теж із трьома мачтами, тільки крайц-мачта в неї називається бізань-мачтою і на ній одній гафельний такелаж. Шкуна — барка з трьох мачт має тільки одну фок-мачту з рейним такелажем, а інших дві мачти — з гафельним. Велика шкуна — три мачти — усі з гафельним такелажем. Бриґ має тільки дві мачти : фок-і ґрот-мачту. . .

Сев зупинив хазяїна трамбака, і на хвилину запанувала мовчанка, як відпочинок після зливи незнайомих слів. Богдан посміхався — це його стихія. Ми з Севом теж не були дикунами в справі парусного господарства на дерев'яних кораблях. Хазяїн кав'ярні запропонував нам кави і пішов її варити. Швидко пахощі чорної кави досягли й нас усіх.

— Повертатись на батьківщину, — сказав хазяїн кав'ярні — доводиться не щодня. Ви, молоді панове, повірте моїй грецькій голові. Я вмію зварити маленьку чашку турецької кави — міцної і гіркої, як гірка солодкість життя. Я вмію зліпити кульки опіюму так, що покладені на люльку, вони булькатимуть, як дитячі уста. Лямпа горітиме ясно і спокійно, коли ви втягуватимете в себе чарівні випари опію над нею. Це все я вмію робити. Але я не знаю, як повертатися на батьківщину. Тому дозвольте мені посидіти мовчки і слухати ваших мудрих слів доти, доки не прийде хвилина розповісти мені про те, що я знаю.

— Ми послухаємо, — сказали гуртом дівчата. В цей момент, коли народжувався корабель, стало тихо й урочисто. З невідомого елінга пускалось на воду рожденика. Салом натертий кіль слизнув по кругляках, і роздалася під його тиском вода на боки.

Богдан забрав слово перший.

— Дорогі містери й леді! Дозвольте ввести вас до розуміння справи, цієї важливої справи, і роз'яснити вам, для якого скоту ми шукаємо й обговорюємо корабель. Ми його шукаємо для румунського босого капітана, двох матросів, для полковника з донькою, і для двохсот овець, що їх полковник везе під ніж, коли вони думають, що повертаються до пасовиська.

— Постійте, — втрутився Сев, — ви брешете. Корабель цей — для учнів морської школи. Вони вийшли в практичне плавання. Були поблизу катастрофи і підобрали багатьох з розбитого бриґа. А бриґ той ми знімативемо на якомусь дубкові.

— Бриґ на дубкові? засміявся хазяїн трамбака.

— А чому й ні? образився рибалка.

— Я, як режисер майбутньої картини, і він — автор сценарія, — показав Сев рукою в мій бік, — і Богдан, що подав нам тему, на своїй шкурі випробувавши її, — всі ми разом з'ясуємо наші погляди на той корабель, що його ми шукаємо. Я розповів про школу і молодих моряків на бриґові. Богдан викладе свої спостереження і мотиви повернення його й інших на батьківщину, а редактор пов'яже це міцними вузлами фабули. Потім ми попросимо присутніх висловитись, подарувати нам кілька достойних думок і порад, щоб корабель мав доброго фільма, а морська школа — гарного корабля. Дозвольте мені почати першому.

Хазяїн кав'ярні приніс нам кожному по крихітній чашечці запашної, гарячої кави. Ми почали сьорбати, запиваючи холодною водою. Швидко серце стало жвавішати.

Погубивши рештки хмелю, ми сиділи бадьорі і схвильовані. Почувалося, що цієї ночі ніхто з нас не забуде довіку. Кіно-картина стояла перед нами, як конкретна ідея, що закладала собою філософську систему. Сев устав від столу і почав ходити :

— Я уявляю собі морську школу на високому березі. З усіх вікон школи мусить синіти море. Вікна круглі, як ілюмінатори, і кімнати з койками нагадують каюти. У бухті внизу стоїть кілька навчальних кораблів. Б'ють склянки — початок дня. Сходить сонце, як прапор, і прапор лізе на щоглу, як сонце. Бухта — не бухта, а люстерко, в якім відбивається й коливається все, що лише може заглянути. Так я мислю собі початок картини.

Сев допив каву.

— А далі — виходять юнаки в плавання. Море перед ними без берегів. Вітер перед ними і позаду їх. Кора-

путні сини повернулися голими. І прапор їхній — дівоча хустка — лежить мокрий поруч. У кожного є батьки й матері, що плачуть і тужать за синами, стоячи біля похилих хат. Та цілий корабель їм тепер за батька. Вони відчувають, що немає їм прощення і не буде, доки не зароблять його честю. І невже, переживши сто смертей, не очистили вони своїх очей, що не можуть ними глянути в братні очі нових юнаків нової землі? Та господарі лагідні. Вони ходять біля врятованих, як біля людей, людей вони приводять до пам'яті, людей викачують до життя, людей захищають від холодного подуву морського вітру. Що за люди — ясно буде потім, а тепер — швидше, хлопці, позносьте всіх під палубу, кладіть у теплі койки і годуйте гарячою їжею.

— Ніч приходить сувора, як смерть, і тривожна. Світять електричні лямпи під стелею. На палубі порипують снасті. Дме рівний, спокійний бриз, і небо все в зорях, у промінні, у радості. Ніч величня покрила море солодкою тайною. За таку ніч може пройти все життя, кораблем заснують постаті без числа, тисячі доль різних людей спустяться на корабель. І тоді зійде сонце. Воно розкрає рівну лінію обрію і ляже на хвилі, і встануть на тім місці рожеві тумани морського ранку.

Ми мовчали, дослухуючи звучання останніх слів. Вони довго завмирали. Стела витерла сльозу. Хазяїн трамбака крякнув, а рибалка засопів ще дужче. Богдан випив води і приготувався говорити. Перші ноти його голосу ми ледве розчули: він почав шепотом, ніби продовжуючи повість Сева.

— Моя мати вродила мене сиротою. А вродивши — вмерла. Мене поклали у ночви — обмити гріхи. Сліпі мої очі витерли мокрою солоною пелюшкою та повивачем. Кілька крапель соли посолили купіль: у перше

купання я обзнайомився з солоною водою. Далі я спробував утонути, бо сусідка відвернулася до моєї доброї матері. Потім ціле своє життя я невпинно топився. Після ночов я спробував загинути в калюжі, коли вже вивчився плавати навсидячки по землі і заглядав до калюжі, як до дзеркала. Школярем — я тонув у криниці, куди я заліз був видирати горобині яйця й горобенят. Далі — я побудував собі на степовому ставку пліт з очерету і заходився пекти посеред ставка картоплю на тій крихті землі, яку я взяв на пліт. Мій корабель ізгорів, а я знову тонув.

— Утік я з салдатами, що були в нас на маневрах, і опинився з ними у місті на великій ріці. Це вже я був підлітком. Швидко казку кажеться, та не швидко діло робиться — проплавав я на річці, підметаючи пароплави і чистячи картоплю, — з рік. І добився нарешті до моря. Воно війнуло перед моїми очима, ніби синім шлейфом сукні. Паруси налипли до нього, як метелики до капусти, і я пішов за ним, мов за своєю молодою.

— Зробився я моряком. Плавав я на піввантажному пароплаві юнгою і хлопцем на все. Сьогодні чистив скла в ліхтарях, назавтра мене призначили до бункера перегортати вугілля, ще через день — я слідкував за плитою в куховара, мив посуд і одержував такі ляпаси, що в мене й тепер дзвенять вуха. Війна нас застукала в японських водах. Ми йшли на південь, повертаючися з Владивостоку. Стояла страшна спека. Ми ходили висолопивши язики. Потім почався тайфун. Ви, певне, читали, що тайфун може змити капітана з його містка, капітана багатоповерхового океанського пароплава. У такий тайфун потрапили й ми.

— Кілька днів носило нас, поливаючи водою, підкидаючи вгору, шпурляючи в безодні, і навкруги вставали

бель чистий та блискучий, як машина з дерева й полотна. Каюти пахнуть степом і землею. Юнаки вчаться захищати вільність, свій прапор — націю трудящих.

Пробило десь надворі чотири рази. Була північ. Почала працювати машина на канонірці, свисток розлігся над водою, і чиїсь кроки почулися на брукові.

— Одного соняшного дня корабель чує далекі гарматні постріли. Кілька дозорців вилазять на марс і на марс-стеньґу з бінoклями. Вони передають униз нервові слова командирові: „Стріляє військове судно. Мішень — парусник, на якому видко людей. Збито фок-мачту. Снаряд потрапив у воду. Збито ґрот-мачту. Видко на кормі прапора. Корабель поринає у воду. Поринає у воду. Поринає. Парусника немає". Над місцем, де загинув парусник, проходить крейсер і зникає, залишивши над морем хмару диму.

Наш корабель маневрував. Капітан сам став біля керманича. Як комашня, полізли юнаки на реї, і швидко усі машти вкрились білими опуклостями парусів. Ішли — надиво. І опинились на місці катастрофи. Першого виловили — молодого матроса, що тримав дівчину. (Тебе, Богдане). На хвилях гойдалися уламки. Людей було розкидано по морю, як снопи по ниві, хвиля їх не лишала на місці, немилосердно обхлюпуючи і перекочуючись через них. Часто за хвилею підіймалася в повітря рука і розпачливо кликала допомоги, а човен знаходив там тільки воду і нічого на ній. Рятування тривало до того часу, поки на поверхню моря опустилася ніч. І врятувати пощастило біля трьох десятків людей.

— Це були люди. Безпомічні — вони лежали на палубі, і від їхньої лихоманки дрижали дошки. Виплеснуті хвилею з рідної землі, вони повернулися понівечені на голе дерево палуби. Їхню одежу покидано за борт, роз-

понував послуги. У мене не було чим заплатити. Я віддав йому свою куртку. Ми пливли, ледве пробиваючись крізь купи великих і малих парусників. Тим часом швидко спускався вечір. В останніх променях дня я побачив пароплав, до якого ми пливли. Я попросив зачекати і під'їхати обережніше, коли темнота дозволить мені забратися на судно непомітно. Таким чином, поставивши капітана перед фактом, я думав уникнути того, що він не захотів би мене взяти. Стало темно. Під'їхавши майже до самого пароплава, — він був таки поганий — ми зупинилися. З палуби хтось нас почув, і ми мовчки слухали неймовірні прокльони і добрий руський мат. Ми щільно об'їхали корму. Я намацав каната, який для чогось звисав через борт. Ставши на ніс човна, я взявся за каната і опинився в повітрі, дригаючи ногами. Човен поплив у темінь. Я відчув, що канат рухається, і мене тягнуть нагору. Я вирішив краще віддати себе на милість капітана, ніж випустити з рук каната — з усіма можливими наслідками. Мене підняли до самого борта. Я вже почав був ворушити губами, збираючись якось відрекомендувати себе ратівникам, та побачив над собою занесену руку і почув такий гарний удар в тім'я, що випустив з рук каната і одразу ж загубив пам'ять. Я навіть не відчув холодної води.

— Як і завше до цього часу — я прокинувся не на тому світі. Та й не на суші. Бо врятував мене маляєць і продав півмертвого на корабель, що йшов далі на південь.

Знову били склянки в гавані. Була перша година ночі. Надворі завивав вітер. Він, як плаксивий кіт,лягав на дахи, плигав по них і голосив. Ці звуки знадвору відокремили нашу компанію від цілого Міста, як гарна, рівна, безперервна, тропічна злива. Рибалка куняв. Сев

грізні водяні стіни, що погрожували поховати в собі корабель і людей. Пароплав не слухався керма, тілки машини скажено працювали, виносячи нас на нові й нові хвилі. Нарешті зупинилися й машини, і, поки ми почали готуватися до смерти, тайфун помітно улігся. І перша земля, яку ми побачили, була земля Філіпінських островів.

— Нас прийняли, не скажу, щоб добре, але байдуже. Пароплава розвантажили, почали в ньому щось лагодити, а ми розвіялись по благодатній філіпінській землі. А розвіятись було де — островів Філіпіни мають кілька тисяч. Я блукав по широких дорогах — чужий, німий і виснажений. Іноді мені давали хліба, інколи я крав його з розчинених дверей, мандрував далі, і нарешті мені сказали, що за день ходи я дістанусь до Маніллі. Це місто я знав на мапі. Я його побачив на другий день увечері. Не можу не згадати, як заходить у тих краях сонце. Наче зібрано всі фарби в світі і вилито в синє-пресинє море. На небі неймовірні пейзажі, зелені острови, червоні пожежі, пурпурові прапори. Це біснування кольорів було б штучним на наших бідних берегах, та там серед загального багатства декорацій, воно навіть не приголомшує уяви.

— В Маніллі я знову спробував утопитися. Філіпінські острови — колонія американців, значить — невтральні води*. В Маніллі скупчилось багато пароплавів із різними прапорами. Вони одстоювались невідомо до яких тихих часів. Я блукав у гавані, давши волю ногам іти, куди їм хотілось. Цілі ліси маштів коливались поблизу берега. Далі на рейді стояли великі пароплави. Смагляві, бронзові, чорні люди вештались на парусниках. Човни сновигали між ними. Я запитав у одного маляйця, чи єсть у гавані наші судна. Він мене зрозумів і запро-

задумано палив. Дівчата позлягали на стіл і в очах їхніх світилася майже собача туга.

— Корабель, — продовжував Богдан, — на якому я очуняв, належав старому маляйцеві з острова Пао — десь на північ від Яви. Цього острова і чорт із свічкою не знайшов би серед безлічі тих островів, що як велетенські зелені кущі лежали на воді. Та за якимись невидимими ознаками ми посувалися просто до Пао. За час цього подорожування я встиг призвичаїтися до нового хазяїна і його команди, що складалася з людей усіх можливих відтінків шкір і душ. Три дні я удавав із себе хворого, міркуючи над долею. Першого дня мене добре попобили, пропонуючи встати і взятись до роботи. Найбільше я запам'ятав безвухого китайця, який вишукував на мені найболючіші місця, — і я поклявся собі першою хлопчачою клятвою ненависті, поклявся, не розплющуючи очей і удаючи з себе непритомного, відплатити цій безвухій собаці. Потім я і справді знепритомнів. Наступних двоє днів я лежав, і ніхто мене не займав. Моє хлоп'яче горе швидко перейшло, яскраві хмарки пливли над моєю головою, бундючно пофарбовані птахи перелітали через мене, бо ми йшли часами зовсім під берегом, поклавши щогли і ніби ховаючись під пишними зеленими вітами.

— Замітьте собі, що й нам, обговорюючи корабель, слід би подумати про те, щоб машти лягали вздовж палуби, коли зірветься шторм. Або зовсім під берегами, щоб іти в абсолютній тиші, дружно занурюючи весла в воду.

— У нас немає таких штормів, — сказав хазяїн трамбака, — щоб треба було робити складані машти. А замість весел — можна поставити невеликий мотор.

— Не перебивайте, не перебивайте, — закричали дівчата, махаючи руками на моряка. — Саме зупинили на цікавому місці.

— Так от — ми багато днів поминали островки. Я вже почав тинятися по палубі. Мене штовхали всі, хто хотів, а найбільше безвухий китаєць. Раз йому за це добре влетіло від капітана, що взяв мене під свою руку. Він ударив китайця в ніс важким кулаком. Я став між капітаном і китайцем. „Капітане, — сказав я, — цей чоловік мій. Я поклявся вибити з нього колись душу". Я переконував свого хазяїна таким рішучим тоном, що він врешті засміявся, не розуміючи мене, але бійки не продовжував.

— Перед Пао ми йшли цілий день у такій гущавині, що часто не видно було й сонця. Раз до нас на палубу впало, обірвавшися з дерева, мале мавпеня. Цілі хмари мавп повисли на гіллі. Вони шпурляли в нас горіхами, листям, суччям, доки я не викинув мавпеняти на дерево. Нарешті, ми досягли берегів Пао. Прекрасна бухта, похилий берег, червоний, як найкраща фарба, і дві живих бронзових фігури на березі: жінка й дівчина. Велетенські дерева стояли над водою, їхнє коріння до половини виходило з землі, стовбури дерев були наче на плетеній башті з коріння. Зелені до неможливого дерева і зовсім червона земля...

— Ну, це вже ви того.., — прокинувся рибалка. — Це брехня.

— А хіба тобі не однаково, — гаряче обізвався хазяїн трамбака, — ти ж грошей за правду не платив? А може й я під цим усім підпишусь — що ти тоді скажеш?

— Коли ви не вірите в такі дрібниці, то чи повірили б ви в те, що я пливав Магелановою протокою? Чи повірили б? Це на самому півдні південної Америки, між

Америкою й Вогненною Землею, де зустрічаються два океани найбільші в світі.

— Розкажи, я там був, і я тебе завше переб'ю, коли ти брехатимеш, — застеріг хазяїн трамбака. — Хоч я й не проти брехні взагалі. Щоб вона була до ладу і до вподоби.

Не зважаючи на протести дівчат, які хотіли швидше знати, що трапилося далі з Богданом на острові Пао, Богдан розповів про Магелланову протоку.

— Ішли ми з Уеллінґтону на Новій Зеляндії — до-Ріо, цеб-то — з Великого до Атлантичного океану. Біля протоки нас страшенно тіпала буря.

— Там завше бувають бурі, — пояснив хазяїн трамбака.

— Що ближче до протоки — то дужче й дужче ми потерпали за свої кістки. Діло було в березні. Ішов сніг, град і дощ. Крізь густий туман ми помітили неясні ознаки берега: це були Євангелисти — окремо розкидане високе каміння. Скоро ми побачили і скелю, яка стояла на сторожі протоки. Ми пустилися з попутним штормом у вузьку протоку, залишаючи за собою оскаженілий океан. Часами темнішало від швидко літаючих хмар, але як швидко налітали вони так швидко і проносились. І тоді світило сонце на зелені вали води, на буруни, на піну між камінням і на обривчасту високу скелю, об яку розбивався мільйоносильний океан.

— Правильно, — сказав моряк.

— У протоці, як у підземному коридорі, ніби вогкі й плісняві стіни, по стінах жахливі малюнки й розколини, все це коливається в півмряці, міняючи контури. Мореплавці, які вперше проходили тут, не один раз молили Бога про щасливе повернення, і через те там є такі назви, як скелі: Євангелисти й Апостоли, затока Мило-

сердя, бухта Св. Тайн. В затоці Милосердя ми кинули якір. Вона надзвичайно гарна, як декорація до пекла. Тяжко собі уявити щось страшніше й жахливіше, куди ні звір, ні птах, ані жодна тварина не заходила. І ім'я цій затоці — Милосердя.

Богдан зупинився, оглядаючи всіх похмурими очима. Хазяїн кав'ярні встав і нечутно підійшов до дверей, прислухаючись. Потім він, як тигр, опинився на середині кімнати.

— Дівчата, замітайсь! — крикнув хазяїн.

Доки ми розчумали, що таке трапилось, дівчата вибігли з кімнати, а до дверей хтось постукав владно і тверезо. Ми всі не вставали з місць. Богдан кинувся бігти за дівчатами, та хазяїн кав'ярні зупинив його. — „То хід тільки для дівчат".

Зайшла міліція. Ми показали свої документи. Рибалка не мав нічого при собі, але його знав один з міліціонерів. Богдан один був без документу, і його забрали несподівані гості з собою. Ми попрощалися з ним, потиснувши йому руку. Коли Богдан відчиняв двері, рукав його куртки трохи одкотився, і якір побачили ми на його руці.

Надвір вийшли всі разом. Вилискувало біля випадкових ліхтарів море. У гавані було порожньо й тихо. Ми побачили канонірку. „Нащо вона сюди прийшла?" — подумали ми всі.

XI

Листа написано на шістнадцяти сторінках жовтого шаршавого паперу. Він точить легенький запах, що як нитка диму, коливається, коли листа читати.

Milano, 22-V.

„Милий мій, уявляю, що ти думаєш про мене. Не треба думати, не добре. Не писала довго. Але нічого не змінилося — ми такі ж друзі. Я одержала твого останнього листа давно. У мене чудний настрій. Такий спокійний. Нічого не хочеться робити. Я дуже багато їздила за цей час. З Генуї об'їздила всі околишні малі міста, багато бачила цікавого, такого, про що я читала раніше тільки в книжках. Уже тиждень, як я виїхала з Генуї і живу в Міляні. Чи одержав ти мою листівку з Комо? Я їздила туди на цілий день. Озеро Комо, коли перерізає пароплав, наче кришталевий холодний спирт стоїть, а не озеро. Міляно і всі околиці його я теж оглянула. Завтра я їду до Берліну за нашою візою. Пробуду в Берліні з тиждень.

„Багато я могла б розповісти цікавого. Я ніколи не переживала стільки гострих і цікавих пригод, як тепер, стільки нежданих зустрічів з людьми, у мене якось затупилося тепер почуття прив'язаности до людей, до місця, превалює тільки одне чуття, чуття нового, зміни вражінь. Іноді так хочеться поговорити по-нашому.

Сісти на канапу, підгорнути ноги, покласти тобі руки на плечі і говорити довго, довго.

„Чудно, всі гострі хвилини в моїй уяві зв'язано з нічю й дощем. Ніч і теплий, липкий дощ. Сумно, що нема з ким поговорити. Розмовляю увесь час французькою, італійською мовою. Я досить пристойно вже розмовляю і розумію все. Іноді, правда, трапляються казуси. Я щодня ходжу до собору Дуомо.

„Я не знаю чому, але мені хочеться тобі розповісти одну пригоду. Я ніколи в житті не забуду її. У мене немає жодного плану, як це розповісти. У мене немає жодної мети розповіді, але я не знаю, чому вона мене жахливо гнітить, і я мушу її розповісти.

„Ця пригода зовсім здається тобі дрібною, але вона мені багато дала і до чогось розбудила. Іноді через надтріснутий малий закаблук можна виломити собі ногу. Ти мене завше розумієш. Правда? Я повторюю, що мені обов'язково треба розповісти. Я не можу її знати сама — цю маленьку пригоду. Я починаю.

„Я мушу тобі сказати, що мені тяжко говорити про любов. Чоловіка я якось забула, я тобі вже писала, ніхто мені не подобається. В Італії багато мужчин хотіло б мене „обкрутити", висловлюючись вульгарно, але мене ніхто не хвилює. Два місяці вже майже, як я вислухую на всіх мовах зізнання, і серйозні, і смішні, і зворушливі, простосерді й нахабні. Нарешті, мені це набридло, і тепер навіть не розважає. В Генуї я залишила багато „страждаючих" друзів. Звичайно, це мене підносить трохи, як жінку. Я часто думаю, чому мені ніхто не подобався, чому мене не хвилює дотик мужчини? Всі спроби я завше суворо обриваю. Я згадую себе колишню. Я дуже сласна. Я не могла б жити раніш двох місяців, як живу тепер, без найменшого ба-

жання. Мені спадало на думку, що в мене атрофувалась почутливість. І я жила так чудно, що мені починало здаватися, що я — дівчина, не знаю мужчини, це почуття я не можу тобі з'ясувати точно. Треба бути жінкою, щоб зрозуміти це. Так минали ці два місяці. Час летів, зупинявся, знову летів, я залишила всіх своїх друзів у Генуї.

„Цей тиждень я багато їздила по околицях Міляна. Їздила з одним італійцем, красивим і дурним до останньої крапки. Кілька днів на природі дуже зближують людей. Іноді, за ці дні, мені здавалося, що ми безконечно довго їздимо, що ніколи не прийдуть до кінця наші малі мандрівки. Виїздили ми зранку на машині, оглядали всі цікаві місця, звичайно, по здебільшого — церкви, обідали в маленькому, сільському ресторанчику і надвечір поверталися до Міляна, втомлені й порохняві.

„Учора також, як усіма цими днями, ми вирядилися в мандрівку. Два рази на тиждень, на піаццо Дуомо чекає великий автомобіль. Це авто спеціяльно для чужинців, що оглядають околиці. Путь його — невеличке місто Павія, де є старовинна церква Італії — манастир, побудований в 14. віці. Я зустріла на площі Дуомо мого „адоратора", і ми рушили йти до машини. Ось тут починається друга частина моєї розповіді. Викури папіросу і слухай далі.

„Я сіла в машину і почала розглядати подорожніх. Позад мене сиділо троє сухаристих англійок, двоє французів, ще дехто. Поперед себе я бачила тільки потилицю мужчини. Цю потилицю можна назвати маленьким надтріснутим закаблуком, Мені було дуже весело, я сміялась, і ми непомітно доїхали до Павії, Interprette повів усіх оглядати славетний катедраль. Я не буду тобі змальовувати, як мене захопила вся краса. Я розумію

французьку й італійську мову, але коли наш ґайд почав розповідати по-англійському, я повела очима по всіх присутніх. Нарешті ж, я побачила цю потилицю, котра була попереду мене в дорозі і ні разу не оглянулась. Коли б я була письменниця, я могла б написати, що в нього був — ясний костюм, ясне волосся, ясносині очі і красивий, горбуватий трохи ніс. Але тому, що я не письменниця, — мені незручно писати про це.

Я подивилася на нього і байдуже одвернулася. Але щось мене штовхнуло знову подивитись. Він помітив мій погляд, але не відповів на нього. Ми переходили всі з одної кімнати до другої. Мені захотілося поближче на нього роздивитися. Я підійшла зовсім щільно до нього і почала розглядати — спочатку надзвичайну мозаїку, а потім — його. Він уважно розглядав стіну і стояв до мене профілем. На верхній губі у нього був ніжний пух, напевно йому 22 роки, — подумала я. Я зловила себе на тому, що зовсім не слухаю interprett'a. Мені раптом так захотілося покласти свою руку на його руку. Я побачила, що в руці у нього була книжка... „L'histoire de l'arte Italie", що він такий — мене дужче і дужче тягло дивитися на нього. Він відчув мій погляд, хутко повернувся, подивився на мене і швидко відійшов. У мене упало серце, з цієї хвилини я перестала володіти собою.

Мій сопутник мені щось говорив, я нічого не чула, мені стало все байдуже і нікого не соромно, тільки б він подивився знову на мене. Сказавши „Ви заважаєте мені дивитися", я пішла в той куток, де був Він. Я стала поруч і дивилася довго просто на нього. Він так щиро розглядав стіну, що в мене постало підозріння — чи бачить він там хоч щонебудь. Раптом я помітила, що в нього сильно тремтить рука. Він знову повернув-

ся і швидко відійшов. В мене вселився якийсь диявол. Я ходила за ним, стерегла його погляд, сподівалася, впадала в розпач і раптом помітила, що всі рушили виходити. „Зараз усьому кінець", — із жахом подумала я. До відправи автомобіля залишилося ще хвилин 20. Мій супутник запросив мене пройтися. Але я не могла відійти. Нарешті, я побачила, що Він — пішов. Я впала в такий розпач, якого я давно не пам'ятаю. Прийшовши з прогулянки, ми зібралися до авта. Я побачила, що Він сидить вже там і сидить поруч із моїм місцем. Мій супутник запропонував мені сісти на інше місце, але байдуже відповівши „чому", я сіла поруч із Ним.

У мене так сильно билося серце, що я боялася подивитися на нього. Ми поїхали. Був сильний вітер. Скориставшися з цієї причини, я сіла так, що бачила його, а мій супутник сидів до нього спиною. І тут почалося щось жахливе. Я розмовляла з моїм супутником, а дивилася на Нього. Він уже не одводив своїх очей, мені раптом здавалося, що я кудись провалююся. Мій італієць здивовано поглядав на мене, не розуміючи, що зі мною робиться, та мені було все однакове —

. . . . . .

Berlin, 24-V. Дружочок. Почала писати в Міляні, сьогодні приїхала до Берліну. Мені дуже хочеться закінчити писати. Я буду продовжувати.

. . . . . .

— тільки б він не зводив з мене очей. Всю дорогу ми дивились в вічі одне одному майже без перестанку. Мене почало трусити, як у лихоманці. Мій італієць кілька разів оглядався: „Куди ви так чудно дивитесь?" Все було байдуже, — хотілося тільки одного, — дивитися без кінця в його очі. Раптом я помітила, що в нього

почав помалу з'являтися усміх, і мені мимоволі теж закортіло усміхнутися. Я засміялась, хитнула головою і сказала голосно, звертаючись до свого постійного супутника: „На площі Дуомо ви мене залишите, я мушу йти додому сама". Більше я не дивилася на Нього, щоб не притягти уваги мого бідного італійця. Бідолаха був дуже розгублений, але мені вдалося, проте, його спровадити.

Я бачила, як Він попростував до собору, не оглядаючись, зайшов до середини. Я вирішила, що Він мусить іти за мною слідом, і швидше пішла через площу до найближчої вулиці. Я дивилася в скла магазинів, і мені здавалося, що я бачу його силует. Хтось пробурмотів над моїм вухом: „Яка бльондинка!" Мене наче хлистом ударив хто, — невже він міг так сказати? Але на моє здивування — його нігде не було. Марно я дивилась на боки. У мене в горлянці застиг якийсь клубок. Невже я його загубила? Я кинулась бігти назад, в напрямку до площі й до собору. У мене не було сили дивитися просто, все тіло нило і кололо наче голками. Ноги підкошувались.

І я побачила Його ноги! Ноги робили нерівні кроки — то маленькі і швидкі, то великі й неквапливі. Раптом вони стали несподівано, — я зрозуміла, що він побачив мене. Я почувала, що вся горю, коли помалу сходила на східці собора. В соборі було темно і порожньо. Мені чомусь запам'ятався соняшний промінь. Він прорвався крізь скло і став сяти на хресті. Мені здавалося, що ось-ось я упаду. Мені стало одразу так лячно, так холодно, мені захотілося утекти далеко, далеко!

Я йшла швидше і швидше до самого темного кутка церкви і відчувала ввесь час кроки, що наближалися. Я почула нарешті його дихання над моєю шиєю. Більш

я не могла володіти собою. Я простягнула руки до холодної колони, і йому довелося підтримати мене, щоб я не впала. Він заговорив так швидко по-італійському, що я нічого не зрозуміла. Голос у нього був приглушений і нерівний, я відчувала, як він тремтить увесь. Я не знала, що сказати. Ми стояли поруч, торкаючись руками, я тільки чула, як важко він дихає. Повз нас пройшов соборний служка і здивовано оглянув. Це нас одразу протверезило. Я промовила швидко — „Ви не мусите думати погано про мене". Я сама не впізнала свого голосу. Більше нічого я не могла сказати. Говорив увесь час він. У мене крутилася голова. Кожне слово ніби відгукувалось луною в соборі. Розмовляти так було непотрібно й чудно. Він відчув це, вхопив мою руку і притиснув до щоки. Потім до губ. Мені здавалося, що він цілує не руку, а всю мене, і я зовсім загубила голову. „Ходімо краще звідси", — проговорила я. Ми швидко пішли. На нас оглядалися ченці й віруючі. Ми сіли в машину й поїхали. Я відчувала, що мене тягне до нього. Це було щось, яке я давно позабула і давно не відчувала. Ми обоє знали, що це не звичайна пригода на вулиці і боялися доторкнутися одне до одного.

„Ми ж іще побачимось, — сказала я перша, — післязавтра я від'їжджаю до Берліну". Він мовчки вхопився за голову. „Поїдемо сьогодні увечері до Monza", — сказала я знову. Він мовчки кивнув головою. Потім він відповів: — „Я не можу зараз говорити, я не знаю вашого імени, я вас ні разу не мав близько, але ви мені ближчі за всіх жінок зараз. Може ж бути надзвичайне щастя? Ви можете не поїхати з Міляну". Він говорив помалу тепер, і я все добре розуміла. Мені здавалося, що щось змінюється в моїм житті. Ми доїхали до мого

— я вимовила помилково по-нашому. Він же зрозумів, що треба чекати біля Дуомо.

Я побігла, як божевільна, до таксі, і поїхала до Дуомо. Вже сутеніло; годинник показував 7,20. Там нікого не було. Я поїхала додому. Коли я сиділа на м'яких подушках таксі, я подумала, що це не випадковість, що так треба, щоб ми не зустрічалися вже ніколи. Засвітилися ліхтарі. У тебе не було ніколи такого стану, ніби на тебе обвалюється будинок?

Було темно і зовсім вечір, коли я повернулася до свого дому. Я була страшенно квола. Не могла йти, і підтримувало мене лише те, що навкруги сіріли стіни, до яких можна притулитися.

Я не встигла закінчити думки — „То чому ж він не їде до мого будинку"? — як побачила таксі, що їхало помалу повз будинки на площі. Я швидко одійшла в тінь дому. Таксі зупинилось майже передо мною, і якийсь голос вимовив: „Ні, це не той будинок". Я хотіла вибігти вперед і впасти до коліс, але мене щось затримало. Таксі помалу повернуло і почало зупинятися біля кожного будинку. Це була тяжка боротьба. То мені хотілося побігти, то я не могла рушити з місця. Цих п'ять хвилин, що таксі кружляло по площі, здалися мені за вічність.

А тепер, Дружочок, найбільше і найголовніше я хочу сказати: я побачила Богдана.

Уяви собі порожній берег, безконечний пісок. Море набігає на берег і шумить пустельно й задумливо. На піску, розпластавшися, лежить людина. Обличчя її я не бачу крізь туман. Тут змішуються риси Богдана й італійського красуня. Ліхтар на розі, ні — це не ліхтар, а маяк — крізь млу дивиться на мене. Я нахиляюся до людини на піску, я цілую її в холодні чудно губи.

будинку. „Чекайте мене біля дому в 6½ годині", — сказала я, виходячи з машини. „Мені чомусь здається, що я вас тепер гублю назавжди", — промовив він. Я засміялась і, заперечуючи, хитнула головою. Вийшла на східця до своєї кватири. Я почула, що автомобіль поїхав, і я довго не мала сили подзвонити біля дверей.

Час ішов помалу. Здавалося мені, що я не діждусь цієї 6½ години. Я вдягала свою найкращу одежу. Довго причісувалася перед люстерком. Хотіла бути кращою, ніж завжди, і виглядала гірше. Хотіла бути цікавою. Я, маючи міцні ноги балерини, боялася, що вони мене не донесуть. Мені здавалося, що східці ніколи не закінчаться, коли я йшла вниз. Заглянувши до портьєрки, я з жахом побачила, що мій годинник на двадцять хвилин запізнюється. Тут було 7 за 10 хвилин. Мені зробилось неприємно, що я змушую чекати його двадцять хвилин. Я вийшла на ґанок з готовою фразою — scusi me (вибачте). Я вже роззявила рота, щоб сказати цю фразу, подивилася праворуч, ліворуч і... його — не було!

Одразу я нічого не зрозуміла. Я оглядалась розгублено. Що могло трапитись? Не приїхати — він не міг. Не міг. Я почала згадувати, як ми умовилися. Я стояла хвилин двадцять, не рухаючись, думаючи й чекаючи. Ніхто не приходив. Площа перед будинком була цілком порожня. І, раптом, я додумалась! У мене навіть затремтіли руки. Треба тобі сказати, що собор, де ми бачилися з ним, називається Дуомо. Коли ми з ним умовлялися про місце зустрічі, я сказала по-італійському фразу і помилково вимовила одне наше слово. Загалом, вийшло таке: „aspetti me á дома". А сказати я мусіла так: „aspetti me á casa". Ти розумієш? Слово — дома

Я цілую її, а на губах у мене вапно з холодної стіни. Людина встає, і по обличчю я бачу, що вона перемогла море. Вона іде понад водою, і хвилі покірно лягають до її ніг, граючи з людиною, як грає звір із своїм володарем. Людина йде, а цокіт його ніг по каменю — ні, це не ноги, а підкови коней на площі, — вібрують і проривають пустельну тишу. Я відчуваю себе степом, у який падає зерно і пісня жайворонка, я відчуваю себе полониною, в яку ллються води, я бачу себе лісами, які збирають світло сонця. І я падаю йому в обійми, відчуваю його холодну шию — ні, це ліхтар на площі біля мого дому, — і плачу, плачу.

Коли я піднесла голову — таксі вже не було на площі. І наче камінь упав мені з душі. Я йшла східцями нагору і повторювала собі ніби молитву: „Треба додому вертатися. Треба додому вертатись. Додому вертатись".

Я написала тобі все до дрібниць. Приготуй мені прощення гріхів. На цей раз я грішила думкою. Можеш вірити мені, що я нічого не замовчала. А чому я все відчувала — не знаю сама. Дякую, що ти вислухав мене. Цілую тебе ніжно. Твоя Т.

P. S. Тепер ти віриш, що мій друг? Я ж бо нікому не розповім цієї пригоди".

процеси, показуєте волю до здійснення, можете й здійснювати, але не вам зупинити ті струмені, що їх ви викликали з надр".

Я стиха підвівся і підійшов до розчиненого вікна, у яке видно було море і маяк. Бути мудрішим за себе — от завдання! Невже тільки з болю народжується велич подій? І чи потрібно стати конче матросом? Загубити можливість шукати на землі вогні і ставити їх на берегах ріки в майбутнє?

Ранком повітря несло з моря лагідність. Я почав роздивлятися гавань і вулицю, як перед походом. Учорашня канонірка стояла на рейді. Я вирішив подзвонити до Директора. „Він уже на фабриці", — відповіли мені. Я подзвонив на фабрику, і між нами відбулася така розмова.

Директор: — Ти що — заспав сьогодні?

Я: — Є щось негайне?

Д.: — Я пришлю зараз машину. Наскочила важлива подія.

Я: — Ти дзвонив у справі Богдана?

Д.: — Розповім на словах. Не барись.

Я довго не клав слухальця, дослухуючись, як на станції щось гуло і зумкало. „Покладіть трубу", — сказала телефоністка. Я поклав і оглянув себе — чи все на мені є і чи можна так стати перед важливими подіями.

Так я і простояв, знову замисливши, до приїзду машини з фабрики. Я сів біля шофера, і ми помчали вдвох по рівних вулицях. Біля знайомої пивної нас зупинив фабричний шофер. Ми погасили машину і зайшли пересидіти радість зустрічі. Трьох пляшок було цілком досить. Ми вийшли ще більш дружні і за якихось п'ять хвилин були на місці. Перший кіно-оператор фабрики стояв на ґанкові за апаратом. Його помічник

XII

Я прочитав листа, де так чудно було помішано чуття і розум народженої жінки. Я впав на ліжко, заплющивши очі, і віддався на волю хвиль, що підкидали і несли моє тіло. Я не сказав жодного слова, що пустило б чуття розтікатися звуками в повітрі. Але взявши люстерко в руку, я був із собою віч-на-віч. „Давай-но поміркуємо", — сказав я люстеркові. „Давайте", — відповіло воно. „Такого листа досить вам"? Люстерко промовчало, ховаючи глибокі посмутнілі очі. „То як же нам далі?" — не вгавав я. Та люстерко вмить спахнуло: „Спокійніше. Тримайте нерви. Кличте сюди розум, із яким ви починали справу. Тремтять руки? Випийте води. Ага, — з вином краще. Пийте, пийте. Губами".

Голова моя прояснювалась. Творець Галатеї закохався. Яка стара історія! „Вона любить матроса", — сказав я. „Ви вартий матроса", — відповіло люстерко. „Вона хоче матроса!" — крикнув я. „Фізично, бо розум її належить вам", — відгукнулося люстерко. „Вона моя!" — закричав я. „Вона може бути й вашою, але втече однаково до матроса. Бо виповнилися її часи. Ви розбудили в ній волю перемогти своє вчорашнє, і вона тепер іде в обіймі матроса, як хмарка пливе за обрій".

„А Сев?" — сказав я по мовчанці. — „Невже й він безсилий? Ця жінка належить нам цілком". „Він такий, як і ви. Вам віддають розум і думки, ви обоє виявляєте

— Я вже прогнав Сева з кораблем. Дурниці ви якісь повигадували. Візьмете дубка й на ньому і здіймете. Витрачати народні гроші я не дозволю.

— Ти може взагалі проти цього фільму? Ти може думаєш завше одягати наших людей у драні свитки і вишивані сорочки? Страждання, злидні, соловейко і постійні мандри зі своєї землі — на землі інші, у каторгу, в ярмо, в перевертні? Ти думаєш, що ми не можемо підняти якір свого корабля й поставити паруси? Що ми не сильні духом і ділами для того, щоб заспівати веселої пісні про далекі краї, про блакитні високості неба, про бадьорі химери оновленого духа? Так ти думаєш?

— Тю на тебе — який ти гарячий! Але ж я сам моряком був. І моряки в нас були на перших революційних барикадах.

— А через те, що ти моряк, ти й радиш узяти дубка і зовсім його не перероблювати? Ти мабуть і не бачив зроду парусів?

— Парус я бачив, — Директор образився, — тільки що ми потім із тим кораблем робитимемо? Свою кінофльоту заснуємо?

— Ми віддамо навігаційній школі. Хай і вони мають старого корабля.

— А чому б не взяти нам у школі тимчасово якесь судно і зняти його?

— Ми про це думали. Але школа тепер — уся в плаванні, та й немає в них такого розміру, як нам потрібно.

Я покинув цю розмову, глянувши на годинника. Залишилося чверть години до потягу. Хоч до вокзалу було і недалеко, проте я поспішив сісти до авта й поїхати. Дорогою я пояснив операторам, що ми робитимемо, і написав записку до лябораторії про негативи.

тримав статив. В канцелярії ознаки метушні та безперервні дзвінки.

Директор бігав по кабінеті, щось наказуючи людині, якої в кабінеті не було. „Викликати ще кіно-оператора хроніки, — кричав Директор, розмахуючи руками, — авто беріть „Русько-Балтік". Моментально. Ось він вами буде командувати, — Директор помітив мене, — сідай, командире".

Фігура за вікном зникла, і по дворі рознісся її дзвінкий голос. Я сів.

— Слухай — така справа : сьогодні приїздить комісар закордонних справ. Завтра вранці приїде на крейсері турецький міністр. Буде нарада. Треба все зняти на плівку і цю плівку долучити до тієї угоди, що її буде складено під час побачення. Все. Кого тобі дати для цього ?

— Сьогодні я обійдуся цими двома кіно-операторами, що ти мені даєш. Ти вже послав людей зробити проводку току для прожекторів в особняку, де буде побачення ?

— За це не турбуйся. Увесь можливий амперaж буде даний.

— А в лябораторії є наказ виявляти мої неґативи і друкувати зараз же, поза всякою чергою ?

— Це ти сам піди і скажи. Потяг прийде за пів години.

— Про Богдана дзвонив ?

— Нічого важливого, але його не випустять, доки не зберуть за нього матеріялів.

— Тоді треба взяти на поруку. Він потрібний Севові для картини, а мені — для сценарія. Потім треба перебудувати ще корабля.

День був похмурий. От-от вдариться хмара об хмару і піде краплистий дощ. Але хмари, як хвилі, перекочувались на небі, підпливали одна під одну, руйнували силюети верблюдів і вимальовували на верблюдах човни, цілі кораблі, залишаючи замість парусів сині клаптики неба. З човнів поставали башти над рікою, чиясь велетенська рука і тонкий спис. Я вже хотів зняти на плівку цю верховинну гру, та згадав в останній момент, що це бачу лише я, а об'єктив кіно-апарату навряд чи побачить щось подібне. Прийшов потяг.

Я забув за свого кіно-оператора, уп'явшися очима в вагон, з якого мав вийти той, чиї портрети щодня друкували газети. Мала вийти людина, яка привезла сюди на побачення з турком якісь колосальні плани, приховавши їх за спокійною — для газет — усмішкою і за загальниками офіційної мови. Я знав, що такі люди, як той, який мав приїхати, живуть на двадцять років уперед, і хотів пересвідчитися, як вони виглядають. З вагону вийшов комісар.

Мене шарпнув за плече кіно-оператор, бо я саме стояв перед об'єктивом, і зараз же почав цокотіти знімальний апарат. Досить мені було почути цю музику, як я забув за свої попередні прагнення і розцінював людину, що вийшла з вагону, лише як матеріял для кіно-знімання. Я забігав з оператором спереду, ставав збоку, вискакував на східці і крутив згори, ставив оператора на площадку для вантажу і просив його здіймати перон, сам везучи по асфальту цю плятформочку.

Комісар привітно посміхався, ідучи пероном в гурті людей, що його зустрічали. Років йому було за п'ятдесят, ніс довгий, хитрі очі степового татарина, дуже дисципліновані губи: вони могли бути спокійними, або присмно — завше однаково — посміхатись. Гнів, нена-

видь, страх, хвилювання і інші властивості людських губ — цим губам не личили. Вони відчували на собі мільйони людських доль. Гримаса гніву, страху або хвилювання завше могла зрушити терези політичної рівноваги і мирних днів. Комісар усміхався.

Перед вокзалом його чекав кіно-оператор хроніки, який зняв комісара, коли він вийшов до автомобіля. Ми тим часом помчали до особняка, в якому мав жити він, і встигли зняти будинок, напис на дверях і, нарешті, самого комісара, коли він приїхав з вокзалу. Я взнав у одного з дипломатів завтрішній порядок денний зустрічі комісара з міністром і на цьому моя робота закінчилася. Я поїхав на фабрику, до кіно-лабораторії.

На фабриці я зустрів Сева.

— Сев, — захлинувся я, — завтра до гавані приїздить крейсер „Ісмет". Уранці приходить.

— Сьогодні ввечері продовження наших балачок, — відповів Сев, — приходьте на старе місце.

— А Богдан?

— Його обіцяли випустити. А як не відпустять, то поговоримо самі покищо. Треба вислухати інших. Треба поєднати... — Сев пішов, понісши закінчення фрази з собою. Я розчинив двері і переступив поріг.

Запах хемікаліїв та грушевої есенції виповнив усе повітря кімнат та коридорів. Скрізь, куди не глянеш — вилискує плівка. Вона сушиться на барабанах — негативна й позитивна, переноситься з проявочної та фіксажної кімнати до промивочних баків на рамах, іде рульонами негативів до друкувальної машини, яка працює з червоним світлом. Плівка лежить по столах і шухлядах, на моталках монтажних столів, у металевих круглих коробках. Безупинне торохтіння моталок, великих барабанів до сушки плівки, безперервний плеск

води в промивочній — все це утворює спеціяльну атмосферу в людській праці. Їдкий і приємний запах поєднується з великою кількістю різної сили звуків, мертві малюнки на плівці оживають, і їх фіксує око, як знайомі подихи життя.

Я став перебирати руками плівку у великій корзині, доки мені виявляли плівку, зняту на вокзалі. Я любив ці шматки людського існування помацати пальцями, вдихаючи їхній запах.

І вечір позапинав вікна синім полотном. Тільки молодість має таку повінь думок. Снуються вони скрізь, приходять від усіх дотиків і ледве встигає за ними дзвінкий бігти час. Ніби на стовбовій дорозі летять назад стовби, клекоче вгорі степовий орел, розсуваються на боки колосальні лінії горизонтів, і вже видко, як у долині тінь від самітньої хмарки бродить по зеленому лугові, по блискучих візерунках ріки.

День минав. Я блукав над берегом і лежав на теплому камені. Цілком несподівано мені довелось почути казку. Її розповіла золотушному хлопцеві мала дівчинка, забавляючи його близько мене за каменем. — Було у мами троє синів, двоє пішло до школи, а третій сів над морем. Дивиться третій — летить мартин-птиця. Летить і плаче. Летить і квилить жалібно. — Чого ти, мартине, плачеш? — Як же мені не плакати, як не тужити, коли я загубив свою маму, і нікому мені риби вловити та на хвилі погойдати. — То ходімо зо мною до нашої! І рушили вони вдвох — син іде, а мартин летить. Мартин долітає, а син доходить. — Кого це ти привів? — питає мати. — Мартина з моря. Хай і я вже до школи ходитиму, а він за мене над морем літатиме. За це приймемо його до нас за сина. Заплакала мати з радощів. — Ходи, сину, до школи, а мартин хай літає над мо-

мовець від такої нашої, як йому здавалось, чулости до його майбутніх дотепів — зовсім розквітнув, ведучи мову далі.

— Нехай мені хто скаже, що я не був колись молодий! Що я не знав, звідки всиляється нитка в дівочу голку. Нехай хто мені спробує сказати, що я тільки хазяїн трамбака і нічого більше! Я намну вуха тому, слово чести, намну вуха! Ви обійдіть усе узбережжя: і Козлов, і Кафу, і турецькі береги, ба навіть і Олешки — і запитайте в кожного: хто був не березі паном років так... із тридцять тому? Побожуся, що це буде моє ім'я. Я тоді не чув жодної під собою землі, ніби скрізь був пух або саме повітря. Молодий, веселий, я любив поїсти, поспати і пропонувати свої кучері кожній красивій дівчині узбережжя для розчісування, куйовдження й інших дурниць. Мене завше цілували в очі, щоб я загубив дорогу до іншого серця, яке мене ще не цілувало зовсім. Та я потакав кожній, пануючи над усіма.

— Ви самі розумієте, що таке становище не могло тривати довго. (Налий мені склянку „Крови", хазяїне). Я підковзнувся саме тоді, коли не то, щоб сковзалки, а й путнього шматка холоду не було — шелестіло скрізь листя, каторжні соловейки один перед одним пурхали і співали. Вона була статна краля, трохи косоока, в міру весела і в міру сумна. Ми з нею сідали на шаланду, і виїхавши в море, лягали поруч на пайоли, щоб лежати так до ранкової зорі, або до застережливого сигналу пароплава. Це був такий час, який буває в кожного, хто вперше полюбить. Його ніколи потім не можна відновити, хоч би ви зцілували всі губи і пройшли б усі школи любовної науки.

— Я бачу, що ви не розумієте, до чого ці мої зізнання? Дайте спокій, я пам'ятаю про корабель і про

повернення на батьківщину. Тільки дозвольте вже мені самому розповідати далі, а ви слухайте, бо я можу збитися.

— Стільки любови розхлюпали ми на хвилях моря, що вона й досі горить у тих місцях, як фосфор. Коротко кажучи, я був божевільний. Посварившись з усіма моїми родичами, я цілими днями блукав за містом. Було весняне зворушливе повітря, вітер здіймав хмари пилу і котив їх по дорогах і ярах. Пил набивався мені до рота й носа, піт проступав і крізь сорочку, ноги наче були прив'язані до мішків із землею. Проблукавши день, я надвечір ще більш запалювався вогнем і силою. Море обмивало мій бруд і пил, коли я сторч головою летів з пристані. Разом з цим мене охоплювала така туга за нею, за її руками й голосом, що я не мав чим дихати і не мав у голові мозку, а якусь розтоплену іскристу масу.

— Одного разу моя дівчина не вийшла. Я почекав з годину. Ще почекав і помітив, що місяць потьмарився. Тоді я бігом помчав до її будинку. Вікна не світилися, він був темний. Я завмер біля дверей. Двері відчинилися, ледве не збивши мене з ніг. „А, це ти? — сказала якась жінка, злякавшись. — „Ну, то йди вже, заходь". Це була її мати. Я не знайшов жодного слова для питання. „Іди, дурачок, — сказала її мати, втираючи сльози, — а я оце йду за фершалом". Вона пішла. Я прихилився до одвірка, як п'яний. З дверей вийшов мужчина — її батько — з мокрим ганчір'ям у руках. Я почув важкий запах крови. „Що це ви?" — запитав я, холонучи. „Несу десь закопати оце шмаття", — відповів він глухо. Я зайшов до хати. Мево свічки на столі хитнулося мені назустріч. В хаті було напівтемно. Освоївшися з темнотою, я побачив, що вона лежала на лаві.

рем. — Дівчина замовкла, побачивши мене, і повела свого вихованця геть. Хвилі невпинно накочувались на берег. „А третій сів над морем" — згадав я казку.

***

Хазяїн трамбака і шкуни — це звання давало, крім права власности на два парусники, ще й право висловитись першому з-поміж нашої компанії: отамана рибальської ватаги, Стелли, Мухи, Полі, Сева і мене.Хазяїна кав'ярні можна не лічити, бо він увесь час бігав, і рахувати його за постійного члена нашої сімки важко. Проте його слово ще передбачалося далі.

Вечір почався з безмежної веселости. Кожне слово викликало регіт. Рибалка сміявся, заплющивши очі, і квокчучи, як курка перед тим, як знести яйце. Хазяїн трамбака брався за живіт і, ніби колишучи його, видобував такі крикливі й задушливі звуки, що здавалося — він сам на собі грає, як на гармошці. Дівчата скрикували. Ай — кричала Стелла, Ой, — кричала Муха, Іх — кричала Поля. Після того вони повторювали безліч шиплячих звуків, пищали й витирали сльози сміху. Сев і я... — та про нас можна лише сказати, що ми сміялися, як інтеліґенти, боючись безконтрольного прояву такого надзвичайного стану, як радість.

— Граждани, — сказав хазяїн трамбака, лоскучи під столом мою руку, замість Поліної, — той парняга, що був без документу, зупинився на тому, як він проходив Магелланову протоку. Я старий моряк, приєднуюсь до слів попереднього оратора. Да, дійсно — страшний суд і пекло.

Ми засміялися з того, як він грався моєю рукою, лоскотав її, ніжно пророблював усі літери любовної абетки, не помічаючи того, що рука не Поліна. А про-

лині унизу ставав справжньою річкою, що бігла по камінцях, падала водоспадами і ніколи не вгавала, розростаючись іноді і грізно шумуючи. Ручай був єдиною живою душею в манастирі. Я кидав у нього трісочки і вони пливли вниз до грішних земель.

— Манастир був бідний і жили в ньому самі діди. Раз на місяць сюди привозили продуктів з низу, з філій цієї святої обителі. Нижчі манастирі, кажуть, були багатші, мали багато землі й безплатних робітників і жили з тієї благодаті, що заробляв їм наш горішній манастир — бідний, але побожний і святий. Разом з продуктами до нас привозили цілі вози граматок, які ми мусіли перечитати, молячись за гріхи рівнин. Прийшлі люди зникали, і знову ми залишалися сами високо над землею, в прозорім повітрі, серед зелених лісів і скель. Зранку благовістили до церкви, ми всі задихалися в пахощах ладану, що ним виповнювалася низенька церква. Потім ми їли й відпочивали. Знову дзвонили наші невеликі дзвони до молитви, і звуки пливли в повітрі над лісами, як позолочені кораблі, і в долинах люди здіймали шапки, кажучи: „Солодко дзвонить дзвонар у Горньому манастирі".

— Перший час я почув себе так, ніби мені було проколото вуха. Дзвінка тиша гір здавалася мені вічною мовчанкою пекла. Мої співмешканці прийняли мене добре. Наймолодшому з них було за сімдесят. Навіть той, що куховарив, прив'язував довгу бороду до шиї, схиляючись над апетитними казанами. Мені запропонували самому собі вибити в скелі житло. Я довго працював, увіходячи в той же час потроху до спільного життя півсотні ченців. Вони часто приходили до мене по одному, по двоє і сідали осторонь, читаючи молитви. Їхні очі з заздрістю спинялися на моїх м'язах, на моєму рожево-

му від роботи обличчі, і де-далі частіш зідхання переривали тоді нитку їхніх молитов. Вони заздріли молодості, моїй силі, або згадували свої гріхи, такі солодкі зараз.

— Я вирубав собі келію, оселився там і, прокинувшися раз місячної ночі, помітив, що вона подібна до каюти. Навіть на стелі я несвідомо залишив щось, подібне до сволока в каютах. Стеля була півкругла. Вікно я зробив собі, як ілюмінатор. Ліжко нагадувало койку — таке воно було затишне й високе. Цієї ночі я не спав зовсім. Я так занудьгував за морем, що провів половину ночі сидячи біля вікна і уявляючи собі море в молочнім тумані заснулих улоговин. Над ранком я заснув. І снилися мені надзвичайні сни.

— Забув вам сказати, що мене, як молодого, навантажили всією тяжкою роботою. Ранками й вечорами я дзвонив на дзвіниці, слухаючи зідхання старого дзвонаря. Я ходив по лісі і збирав дрова для куховарні. Підмітав і прибирав келії разом з дурником-ченцем, що давно вже загубив був розум. Наносив воду до келій, замітав подвір'я, доглядав наш ручай і гробки. Неймовірно попливло моє життя. Всі ченці були хворі, донісши з земного минулого наслідки гріхів. Багато хворіло на гемороїди і готувалося до чергової акції свого людського організму, як до страшних мук пекла. Ревматизм ламав у негоду старі кості, у декотрих було залізо на голому тілі і жахливі язви корости під залізом, інші мучилися бісовськими видіннями голих юнаків, і я бачив тоді у вікні в себе розпалені їхні очі. Мені манастир нагадував лікарню, де всі себе змушували чекати з радістю виписки на „волю". І „волею" цією був той світ — смерть.

„Підійди, — почув я її тихий голос. Нас було тільки двоє. — Ти мене любиш" — запитала вона. Я став біля лави на коліна. „Обережно. Мені болить", — прошепотіла вона. „Що з тобою трапилося?" „Дурниці. Я вмираю. Не будемо губити хвилини. Я тебе дуже, дуже... — спазма здушила їй горло, — люблю" — усміхнулася вона болісно. „Розказуй мені, — сказала вона, — про море і по нашу шаланду. Ніколи в житті я не була щасливіша. Помолися, щоб я не вмирала. Я буду до тебе приходити завжди. Обійму тебе й не випущу. Молись". Я молився, припадаючи до долівки, лайку й прокльони повторював я в молитовних псальмах, молився, просив, клявся, богохульничав, і моя молитва не допомогла. Вона вмерла в ту ж ніч. Я знав, що вона з батьком їздила по контрабанду і її підстрелив хтось уночі, очевидячки, сторожа.

Хазяїн трамбака промовчав, попиваючи вино і важко зідхаючи.

— Як ви добре розповідаєте, — вимовила Поля.

— У кожної людини є випадок в житті, який вона завше відчуває і може розповісти краще за все на світі.

Від кого прийшла така сентенція — ми так і не добрали. Можливо, що її кожний з нас подумав. Ми мовчали, даючи змогу хазяїнові трамбака продовжувати розповідь.

— Подався я до манастиря, — нарешті почули ми його голос, — нічого в світі я більше не хотів і ні про що не думав. Манастир стояв у горах, оточений лісами і скелями. Невеличке подвір'я, церковка, дзвіниця окремо, келії просто в скелях, де пороблено віконечка і прикрашено їх білою глиною. Через подвір'я біг струмінь із гірського холодного джерела. Вода дзюркотіла літо і зиму, коли вітер дмухав на схилах, і коли стояла жарка пора зеленого літа. Цей ручай гомінкий — в до-

— Я втрачав потроху любов і розпач, життя бриніло мені з долин, я наче відповідаючи йому, дзвонив з усієї сили, стоячи на дзвініці. І я почав марити про море. Скрізь я вбачав його. Зануривши руки в ручай, я раптом підносив їх до рота, ніби чекаючи, що вода мусить зробитися солоною. Раз, блукаючи по лісі за дровами, я зайшов далеченько від манастиря. Просто передо мною здіймався голий шпиль гори. На вершечку росла сосна. Я й тепер бачу це чарівне поєднання. Мене потягла якась сила нагору, я майже плазував по каміннюю, наближаючись до сосни. Біля неї я одпочив трохи, дивлячись на синє близьке небо. Потім я підвівся і закричав від радости: далеко внизу був берег, а — скільки око моє сягало — вилискувало синє море. Це здавалося мені за щасливу ознаку. І тієї ж ночі я втік з манастиря.

— За батьківщину ми звикли вважати землю, де нас народила мати, де ми виростали в гніві чи в радості, осягали великий світ. У мене ж батьківщина — море, і ви розумієте, як я летів з гір до морського берега — стежками й хащами! І я не знаю, куди записали мене в манастирі: до тих, що їх розірвали вовки, чи до тих, що їх поглинула суста землі?

— На березі я знайшов шаланду без жодного весла й парусів. Я біля неї прожив з тиждень, відчуваючи насолоду з ново-знайденого життя. Тепер — я вважаю, що кожний корабель може прийняти на себе радість людей, які стремлять до батьківщини.

Настала мовчанка. Ми з Севом чекали, щоб ще хтось додав своїх думок до наших планів. Ми помітили, що Поля хоче говорити. Вона почервоніла і безпомічно оглянула нас усіх, проте піднести свій голос не наважувалась. Сев її підбадьорив, і вона розповіла свою

Поля схилила голову на руки і не підносила її, закінчуючи говорити.

— Повертатися на батьківщину боляче, бо він загубив мене. Чи не можна зовсім відмінити усі батьківщини? Щоб випекти залізом той біль і поробити веселими людей по світі? Я думаю, що не треба пускати назад тих, що зрадили раз своїм братам.

— А коли вони тонуть у морі? — запитав хтось.

— Тоді їх рятувати, як утоплеників. Бо люди людей не можуть не жаліти. Хто і кому дав право на смерть?

Рибалка засміявся іронічно й зневажливо.

— Всяка тобі дівка буде закони встановляти! Ти краще знай, як хлопців задовольняти. А може в мене син десь там пропадає? То я йому хіба посуди пожалкую? Тебе, шлюху, поволочили всі, хто хотів, а тепер ти голос маєш? Я б тобі закотив спідницю та й вивчив би тебе, як треба розмовляти! Любов згадала, воєнноплінного, сльози пускаєш!

Та тут устав із свого місця Сев. Він крикнув так, що хазяїн кав'ярні упустив додолу склянку, а рибалка подавився своїм останнім словом.

Настала мовчанка. Тоді Сев спокійно й тихо наказав рибалці попросити вибачання за його останні слова.

— Ні за що! — спалахнув рибалка.

Тут устав з місця й хазяїн трамбака. Я зайшов із боку і взяв з-під рибалки стілець.

— Положив я на вас! — крикнув рибалка.

Сев підняв руку, закликаючи мовчати.

— Ми готуємо корабля зовсім не для твого сина, милий. Це корабель для картини і для навігаційної школи. Для молодих, вірних юнаків. Вони, правда, не побояться кинути рятувальні пояси кільком людям таким, як твій син, бо юнаки пливуть на кораблі і вони можуть

коротку історію, якою хотіла освітити незачеплений ще бік нашого питання.

— Коли я була дівчина, — мовила Поля і зашарілася, — у мене був ухажор з воєнноплінних. Він був красивий мальчик, і я тоді була дуже молода. Ми почали зустрічатися. Мені дєвочки казали, щоб я одскочила, бо він певно жонатий у себе вдома. Я нікого не послухала, і вони всі з мене сміялися. Ми всі хотіли повиходити заміж і колисати дітей, щоб дитячі руки хватали нас за груди, вимагаючи молока. Любилася я з моїм так, що швидко вже почала сподіватися на вагітність, бо я вже не допускала інших мужчин. Він мене все називав своєю „лібхен". Удень він працював на якійсь роботі, бо він був інтелігент і аристократ. Коли я навчилася його трохи розуміти, я почула, що він у себе в вітчизні сидів у в'язниці, а до полону пішов добровільно. Я сиділа й шила цілий день, як цариця.

Поля виглядала дійсно принцесою з казки. Вона була хупава, тонка і бліда. Нагадувала вона рослину з ясною блакитною квіткою. Лише голос у неї був тремтливий від горілки й тютюну. Ми слухали всі уважно.

— Я помітила, що мій мужчина не спить по ночах. Він тяжко зідхає і цілу ніч не може вгомонитися на ліжкові. „Гаймат! — стогне він, — о, Гаймат!" Спочатку я думала, що це його жінка, а потім він сказав, що то батьківщина. Він мучився, і я мучилась разом з ним. Щохвилини він уставав і пив воду, заглядав у темне вікно, ходив босий по кімнаті, потім підходив до мене і щось довго говорив. Я удавала, що сплю. Тоді він обережно лягав поруч, щоб не розбудити мене, і клав мої руки собі на шию. Я починала плакати. Я знала, що це недобрим пахне. І одного дня він не повернувся до мене, утік на свою далеку гаймат.

— У мене є на приміті дубок „Тамара". Це було колись прекрасне судно. Та йому попався поганий хазяїн. Він сидить нині за історію з дітьми. „Тамару" робив першорядний майстер. Її можна легко перебудувати, впорядкувати трюм, зробити кіль, поставити нові щогли — дві, як личить кожній порядній двомачтовій шкуні-бриґові.

— Ви думаєте, що саме таке судно потрібне нам? — запитав задумливо Сев, оддихуючись після бійки з рибалкою.

— Тільки шкуна-бриґ. Ми його завтра й оглянемо — той дубок. Тільки дозвольте мені бути близько до ремонту й відбудови.

Ми підняли склянки з вином: Сев, Поля, Стелла, Муха і я. Кав'ярня нагадувала чомусь кузню, в якій мусів був ворожити казковий коваль. Хазяїн кав'ярні сказав слово, що його всі чекали.

— Я п'ю за кров і вогонь. За заморських дівчат. За шкуну-бриґ і за чорну, пахучу турецьку каву.

Всі ми випили й поцілувалися. Потім повиходили з кав'ярні. Під дверима лежала людина і солодко спала. Ми переступили через неї і не здивувалися, думаючи, що то рибалка. Але присвітивши, ми впізнали Богдана, п'яного до непритомности. Дівчата принесли двоє відер води.

— Фух! Це ви? — сказав Богдан, — а мене випустили, і я з радощів ледве доліз сюди. Між іншим — приїхала вже ваша рижа видра, бо вона ввесь час ходила тут по вулиці, розшукуючи вас.

Богдан знову сп'янів і ліг безсило на землю.

показати свою добрість і силу кількома уламкам старого. Вони пливтимуть на новому кораблі! Та тебе це мало обходить. Ти образив людину зараз. Твій брудний рот плював на неї, як на щось огидне. Зараз же хай вона почує твоє вибачення!

— А оце ви бачили?

Хазяїн трамбака ударив перший. Потім підскочив Сев. Вони вдвох молотили до тих пір, доки рибалка мав силу відбиватися. Стола було поламано, стільці розкидано по кімнаті, дівчата верещали, стоячи біля дверей, а я стежив, чи не доведеться й мені встрявати до бійки. Нарешті рибалка здався. Ми його взяли втрьох і викинули за двері.

— Він мені давно не подобався, — сказав хазяїн трамбака, — я радий, що йому виказав це як слід. Корабля, звичайно, треба брати — не бриґа, а є такий шкунабриґ. Він відрізняється тим, що у бриґа обидві щогли з реями, а у цього фок-мачта з реями, а ґрот-мачта з гафелем. Це дасть більшу красу кораблеві і навчить юнаків мати справу з реями і гафелем. На мою думку, найкраще виглядає в морі тримачтова шкуна-барка, або двомачтова шкуна-бриґ. Коли в мене був трамбак і двомачтова шкуна, то я обов'язково хотів переробити останню на шкуну-бриґ, цебто на фок-мачту поставити реї.

— А хіба у вас тепер немає шкуни? — запитав я, — Нам сказали, що ви хазяїн шкуни і трамбака?

— Трамбак у мене ще є, але це стара вже кальоша, хоч я його й люблю, а шкуну мені потопили і спалили у війні.

— Одначе, дозвольте нам і надалі називати вас хазяїном шкуни?

Моряк мовчки переждав час, потрібний для відповіді на моє запитання, і розповідав далі.

XIII

Комісар закордонних справ стояв на березі і дивився в синю морську далечінь. Він був одягнутий у сіру армійську шинелю, на якій вилискували ознаки командарма. Його оточувала купка людей — представники Уряду, Міста, військові і журналісти. Мовчанки комісара ніхто не насмілювався порушити. Над головами шаруділи прапори на арці, крізь яку мав ступити на берег очікуваний гість. За півсотні кроків мовчки снував натовп за рядами варти. З боку вилискували на скупому сонці літаври оркестри і випиналися барабани. За оркестрою вишикувалася почесна чота.

Комісар задумливо стоїть, заклавши руки в кишені плаща. Він почуває легку втому після погано проспаної ночі — старість його вже наздоганяє. Тільки розум — одвічний володар — виконує безперервну роботу. По-перше — треба підібрати потрібний комплекс слів, що їх можна говорити турецькому міністрові: „Шановний пане", „наші сусідські країни", „загальні „кордони, економічні інтереси", „радий вітати дорогого й шановного гостя". Комісар пригадав, як він уже зустрічався з турком у Швайцарії. Вони мали ніби випадкове побачення, влаштоване послужливим хазяїном готелю. Побачення тривало кілька хвилин, бо треба було боятися повсюди сущих репортерів та їхніх фото-апаратів. Проте міністр і комісар встигли заглянути один одному в вічі.

і на кормі в нього червонів турецький стяг. В бінокль уже можна було прочитати слово „Ісмет".

Комісар став біля арки, дивлячись на крейсер. Постать комісара набула найбільшої виразности й сили, він знав, що на крейсері є морські біноклі. „Ісмет" викинув з прови білий димок, пролунав постріл швидко-стрільної гармати, ще кільканадцять пострілів відбилися у хвилях і полягали по берегах: пошана державному прапорові країни. Канонірка відповідає стількома ж пострілами своєї гармати: пошана турецькому прапорові. Крейсер зайшов після цього до гавані і став посередині. Знову мовчанка і знову постріли — по двадцяти одному з кожного боку. Це вітали членів уряду: крейсер — комісара, а канонірка — міністра. Кіно-оператор крутив, не переставаючи.

Комісар спокійно дивився на „Ісмет". Він перечікував безконечний ланцюг процедур, що їх вимагали дипломатичні закони й дипломатична ввічливість. Спочатку до крейсера поїхав мото-човен з лікарем і начальником порту. Потім мото-човен відвіз на „Ісмет" турецького посла з жінкою. На цьому ж човні поїхали й ті, що мали з собою кіно-апарат. Далі — мото-човен повернувся без посла і його жінки. Нарешті, з крейсера спустили шлюпку, з дванадцятьма матросами, і трапом зійшло до шлюпки ще двоє. Весла опустилися на воду, шлюпка полетіла до естокади, на якій стояв комісар.

Настала урочиста хвилина. Фотографи пролазили крізь натовп аж до комісара, перешкоджаючи кіноапаратові працювати. Помічник оператора прибирав їх з дороги, вириваючи з землі, як кущі трави. Комусь була відірвана пола пальта, але цього ніхто не помітив серед загальної урочистости. Шлюпка підлетіла до східців. Всі весла одразу стали вертикально, і з них потекла

Велике значення має зовнішність людини, навіть у дипломатів. Тепер після кількох років роботи одного і другого, комісар і міністр мають зустрітися надовше.

Той час, що роз'єднував двос побачень дипломатів, допоміг комісарові високо поставити ім'я своєї країни на політичних сторінках. Але міністр цим часом теж не гаяв часу: він виграв кілька справ у двох більших і сильніших державах. Та самий факт приїзду його до комісара показував перевагу останнього.

Очі комісара — гострі, як очі хижака, побачили на морі дим. Комісар почав ходити вздовж естокади, стрункo ступаючи ногами в чоботях і дзвонячи острогами. Почот мовчки захвилювався. Кіно-апарат здіймав далечінь і здіймав комісара. Під берегом у воді плавали різні покидьки. Мартини літали й кигикали, сідаючи на воду. Комісар згадав, що в цій воді багато потоплено людей і вони, здалося йому, стоять рядами на дні. Комісар посміхнувся. З ним посміхнулися й ті, хто стояв біля нього, канонірка вийшла з гавані, поминула маяк, рушивши назустріч крейсерові, а сонце порозсувало хмари блакитними руками і впало на землю великою зливою світла.

Крейсер виплив уже на поверхню моря з-за горизонту, чорний дим за ним линув, як хвіст. Канонірка пливла назустріч, підіймаючи на щоглу безліч різних прапорів. Дочекавшися відповіді з крейсера, канонірка вивісила стільки нових полотнищ, що одразу ніби зробилася екзотичним парусним кораблем. Вітер роздував ці різнокольорові паруси, коли канонірка круто повернулася і пішла назад до гавані, як чорна стріла. Вона стала в гавані біля хвильорізу і моментально кинула якір. Тим часом крейсер підійшов уже зовсім близько,

вода матросам на руки. На кормі стяли міністр, ад'ютант його з опереточними еполетами і керманич шлюпки. Міністр був у циліндрі, у великих рогових окулярах і в довгому чорному пальті з хутряним шалем коміра.

Комісар зійшов східцями аж до води і привітно чекав міністра — доки той ступить ногою на берег. Оркестра грала турецький гимн. Фанфари пронизливо співали. Міністр став на берег і зняв циліндра. За міністром вискочив ад'ютант. Простягнута рука міністра зустріла руку комісара, яка перед цим віддала особі міністра честь по-військовому. І ще дужче й голосніш загриміли труби оркестри.

— Від імені мого уряду, — сказав комісар французькою мовою, — вітаю вас, пане міністре, із щасливим прибуттям до нашої країни. В вашій особі я вітаю представника великого турецького народу, що виборов собі волю й незалежність. Милости просимо, пане міністре. Даруйте мені тільки, коли я не зможу через свої людські обмежені можливості виказати всю ту гостинність і всю ту щирість, яку я почуваю до вас, пане міністре, і до великого народу, представником якого ви є. Хай живе Туреччина !

Музика не вгавала, повторюючи мелодії гимнів обох країн, барабанщики надто голосно грали на барабанах. Міністр тримав лівою рукою циліндра біля голови, дивився кудись убік і вниз, відповідав тихо, трохи гаркавив, вимовляючи французькі слова.

— Я щасливий, пане комісаре, ступити на вашу землю. Мій уряд — уряд високої Турецької Республіки — доручив передати вам, а в вашій особі й урядові братнього й сумежного з нами Союзу, що ми стоїмо на твердих засадах усіх попередніх угод і простягаємо вам братню руку через море. Ваш великий нарід, ваша слав-

на країна, ваша могутня армія — є дружні нам, нашій боротьбі і нашому процвітанню. Хай живе Союз!

Потиснувши ще раз руки, комісар і міністр стали поруч. До міністра почали підходити ті, що були з комісаром. Вони тисли міністрові руку, говорили привітальні слова й відходили, доки товмач переказував міністрові зміст їхніх промов. Так підійшов заступник комісара, підійшов голова міста, наблизився комендант ґарнізону, нарешті біля міністра став робітник якоїсь портової майстерні. Він тількищо від роботи. Його мозолява долоня зустрілася з рукою міністра. Мозолі й машинове масло неприємно вразили міністра. Непомітно глянув на комісара, але останній урочисто тримав руку біля кашкета, ніби роблячи огляд цілій армії. Робітник сказав: „Вітаю турецький пролетаріят. Повиганяйте і своїх буржуїв, як ми вигнали своїх. Хай живе Турецька Республіка!"

Подано автомобілі. Міністр, тримаючи циліндра в руці, обійшов почесну варту, що стояла, як зелена стіна.

**
*

Я мав дві вільні години до зустрічі комісара з міністром. Я їх витратив на організацію знятого матеріялу, на підготову до наступного здіймання. В десятій годині вечора мав бути банкет в будинкові армії і фльоти, і я хотів, закінчивши востаннє здіймати в четвертій годині, дати готовий фільм на початок банкету. Теоретично це було цілком можливе. Особливо після того, як комісар попросив мене „показати туркам нашу техніку". Практично ж — я ризикував, вийнявши з кишені годинника та блискавично розподіляючи свій час і час своїх помічників.

Вже було знято до трьохсот метрів плівки : на вокзалі, в порті, біля крейсера, по дорозі до готелів, у автомобілях, на палубі крейсера. Здіймало троє найкращих операторів. Ще тільки десь забарився оператор-хронікер, що йому я дав carte blanche. Він мусів здіймати все, що знайде навкруги події. Цей оператор недавно приїхав з Америки, де кілька років жив і вчився, і його можна було послати здіймати акул у морі, не турбуючись за добрі результати. Проте, досі його ще немає в лабораторії.

Плівка вся пішла виявлятися. На це потрібний був час. Далі — фіксаж і промивка. На сушку неґативу треба було дві години. Ми витирали плівку чистим спиртом, щоб вона скорше сохла, але виграли ми лише п'ятнадцять хвилин. Суха неґативна плівка ішла до друкувальної машини. Позитивна плівка з машини йшла у виявлення, фіксаж, промивку й сушку. Потім позитиви різалося по кадрах, і можна було робити монтаж фільму.

Доки неґативи виявлялися, я написав титри до фільму. Їх було до двох десятків. Написавши, я телефоном прочитав їх заступникові комісара, і ми вдвох їх проредаґували. „Дружня зустріч представників сусідських держав" — назвав я фільм. Далі йшли написи з прізвищами комісара, міністра, їхніх сопутників — написи інформаційні. Крейсер „Ісмет" — „салютує прапорові нашої країни". „Жінка міністра з дочкою" — і довжелезні імена обох дам. Титри я віддав до друкарні кіно-фабрики, мені їх набрали зараз же, відбили і, перевіривши, я віддав їх здіймати на плівку.

Я дотримуюся тієї думки, що коли в спішній роботі є серйозність — цю роботу ніколи не зробити так швидко, як треба. Тому до кіно-лабораторії я влетів, як вихор,

— Це вже там видно буде, а здіймали ми для майбутньої картини Сева. Ми здіймали з маяка, як „Ісмет" наближався до місця катастрофи, як стріляє в бідного й нещасливого парусника. З даху зерноперевантажувача ми знову здіймали постріли „Ісмета", а в кадрі майорив наш прапор. Ви пам'ятаєте, як на парусникові стоїть босий капітан румун біля прапора і дивиться на крейсер? Так, я навіть грав спину цього небіжчика перед кіноапаратом.

— А Сев? Знає він те, що ви робили?

— Та Сев був увесь час із нами.

— Я зідхнув з полегшенням.

— Для мене що ви зняли?

— Для вас ми зафрахтували дубок із сіном. Ми позалізали в сіно, а дубок маневрував по гавані, як дурний. Він так близько проходив біля крейсера, що одержав добру порцію лайки турецькою мовою. Зате ми крутили в сіні апарата, як несамовиті, і встигли зняти навіть матросів, що підходили до бортів поглузувати з нашого дубка.

— Потім іще така справа, — сказав Богдан, помітивши, що автомобіль хоче зупинятися, — ви обережніше з Севом і з тою вашою видрою.

— А хіба що? — сказав я, вилазячи з машини.

— Він дуже знервований сьогодні. Я бачив, як вона його зустріла. Сев гаряча дуже людина. Це не попередження, а просто — зауваження моряка, що трохи забагато поповисів на ниточках над смертю.

— До побачення, — сказав я.

— Добре, я за вами подивлюся. Мені дуже не до вподоби, коли жінка починає нехтувати своїми друзями: це значить, що вона на комусь зупинила око.

***

„Les paroles sont faites pour cacher nos pensées".
(Фушé „Мемуари").

Розмова йшла французькою мовою.

— Як чудесно світять прожектори! У нас на „Ісметі" є на башті такі самі. Ми будемо зняті всі, як сидимо?

— Так, пане міністре. Ця невеличка незручність від світла зараз мине. Для історії треба зафіксувати на плівці наше побачення, як документ для нашої угоди.

— Ви, пане комісаре, хочете глузувати з мене. Наше дружнє й товариське побачення навряд чи передбачає якісь серйозні угоди за угоду звичайну — торговельно-рибальську.

— Рибка буває різна в нашому морі, як гадає пан міністр?

Комісар сміявся.

— Ви приїхали на крейсері, я одяг військову форму. Чи не значить це, що я хотів підкреслити свою силу на сухопутті? Ні, не значить, бо і фльота моя стоїть по військових схованках і ви знаєте, на якому місці в світі її тоннаж.

— У вас спеціяльні кінські заводи є, чи коней до кавалерії постачають різні люди? Той кавалерійський загін, що супроводив мене, стоїть вище всіх похвал, пане комісаре.

— Це не найкращий загін. Коней розводять і виховують державні заводи, кінські заводи: в киргизьких степах, біля Уралу, в Сибіру. Ви розумієте, пане міністре, що треба провадити добір жеребців та маток, щоб виробити добру кавалерійську породу для нашої великої рівнини. Пам'ятаю, років десять тому я зацікавився цією справою і навіть оглядав один такий завод мого імени. Уявіть собі — глушина, дикий степ, сонце. Цілі косяки

і голосно почав співати щось веселе. Я запропонував кожному з монтажистів, монтажниць, барабанщиків, промивальщиків, друкарів і виявників — жовтобоких яблук з ближчої кооперативної яблуні. На яблуках ще були стружки, та ми обтирали їх руками і кусали так люто, що сік розлітався на боки. Ми встигли пригадати кілька пліток з фабричного життя й анекдотів, кілька солоних слів проковтнути і розсмішити дівчат монтажниць, доки прийшов з виявочної кімнати майстер і сказав, що негативи вийшли потрібної густоти й належної різкости освітлення.

Я глянув на годинника і заявив, що мені треба вже в похід. На дверях я зустрів оператора хроніки з Богданом. Вони були брудні, мокрі, обідрані, але задоволені.

— Ви мабуть на небі були, — поцікавився я, — і звідти здіймали?

— Ми здіймали з маяка, з дубка, з води, з даху зерноперевантажувача, з естокади...

— Доволі, — перебив я, — ідіть виявляйте негативи. А ви, Богдане, розповідайте толком, доки ми їхатимемо зараз у гості до міністра.

— Слухай, — крикнув нам услід Директор, — це ж отой самий „Ісмет", що на нього я міни мусів ставити. А командир, якби ти бачив...

Ми від'їхали досить швидко, не дослухавши кінця, бо не було часу.

— Валяйте, — сказав я Богданові.

— Нічого вже валяти — все повалене. Тепер треба гарно все попіднімати. Я нічого не розумію на здійманні, але щаблів на драбинах ми перерахували досить. Мені Сев подав одразу ідею — для чого треба здіймати.

— Як для чого? Для фільма хроніки.

кобил з лошатами ходять на паші. Верхи на маленьких волохатих конях скачуть навкруги пастухи. Яка поезія, пане міністре, — такі собі малі хлопці на маленьких конях керують страшним табуном кобил з лошатами. А на ніч їх приганяють до стаєнь, де кожна кобила має прекрасне ліжко.

— Мене теж цікавило кінське хазяйство. Та я, бачите, волію краще їздити на крейсері. Ви щось почали говорити?

— Кажете, на крейсері? Прийміть моє захоплення з вашого каламбура. Я ще з тої нашої зустрічі трохи недочуваю. Хворію на вухо. Проте, як ви гадаєте, коли ми нарешті виконаємо те, до чого прагнемо вже десять років, а до нас про це мріяли приблизно стільки ж? Я кажу про внутрішній морський басейн.

„Юпітер" світив просто в вічі міністрові, він закрив окуляри на секунду рукою. Не зважаючи на це, павзи не трапилось.

— Я даю свого підписа, пане комісаре. Тепер нам ніщо не перешкоджає. Знову підходить мій секретар. Чого вам треба, Зекія? Я вас покличу, коли ви будете потрібні.

— Кінематографісти просять знятися всім у групі.

— Вони вже кінчають здіймати? Тоді ходімо, пане міністре, сядемо. Хай біля мене буде ваш капітан „Ісмета". А вам я можу дати мого ад'ютанта — доброго кінотчика.

Група вийшла вдалою й цікавою. В центрі сиділи жінка й дочка міністра. Біля дочки сидів сам міністр, а праворуч від нього примостився на краєчку стільця кінотчик. Він почував себе незручно: боявся, що під ним розвалиться стілець. Так здійматися кінотчик не звик і тільки два ордени, прибиті до його грудей, вря-

тували становище. Вони нагадали кінноточикові, що над ним полощеться в повітрі непереможний прострелений кулями стяг. Поруч жінки міністра сидів комісар, маючи ліворуч від себе капітана „Ісмета". Капітан сидів урочисто, бо він був уже літня людина і знав, де і як треба сидіти. Це малий худорлявий турок з голеним обличчям і безцвітними очима. Крейсер „Ісмет" був завеликий для такого вершника, проте капітан сидів поважно й міцно, а ордени його вилискували на світлі, як цяцьки золотом гаптованого мундира. За переднім рядом — товпилися дипломати й військові.

У комісара й у міністра на губах легенький усміх, ніби вони головували на родинному святі. Тільки напружена постать кінноточика та спокійна суворість капітана крейсера показували, що родини в комісара й у міністра було багато.

***

Я розбудив у собі машину. Виразно я чув, як якісь коліщатка цокотіли в мені, впливаючи на руки, ноги, голос. Коли б я був на той час колесом і на дорозі в мене лежала б людина, я не звернув би з дороги, знаючи, що я загаю кілька хвилин часу, коли почну об'їздити людину. Такий стан мій нагадав мені катання з високої снігової гори — не можна зупинитися, не проїхавши всю путь. Або ще краще — першу науку плавання, коли людину кинуто в воду і вона брьохається, рятуючи себе і вважаючи за сором кричати. Або ще — стан мій нагадував оскаженілу машину, в якій зіпсовано гальмо і яка мусить мчати, доки в ній є горюче. З машини не вискочиш, треба лише правувати, доки машина загубить силу. Або — ... та багато ще можна навести порівнянь для характеристики мого перебування в кіно-лябо-

раторії від 5-ої години дня до 10-ої вечора в день побачення комісара з міністром.

Плівки було знято біля семисот метрів. З цього треба було викинути брак і решту змонтувати, вставивши титри. Лябораторія працювала понад норму. По всіх кімнатах ніби виросли руки: так швидко передавалися потрібні речі. Не знаю, що змушувало лаборантів і монтажниць так працювати: їм же ніхто не платитиме за час, що вони прогають поверх своїх годин. Така влада творчої роботи над людиною, що забуває вона за втому і за їжу, і десь з'являються подвійні сили, почетверена енергія і повосьмерена жвавість і веселість. Весела робота — це втіха і мета життя. Коли кожне знає, куди прикласти своїх рук, як каменяр знає, куди ляже кожний камінь у стіні, — як радісно тоді жити і як жваво підносяться людські будівлі!

Добре виконана робота — це спортивний рекорд, після якого солодко ниють руки і трохи шумить здорова голова. Таким рекордом стояли перед нами два рульони плівки, кожний по триста метрів. Як же ж ми працювали! Маючи під рукою невдосконалені інструменти, старі розчини хемікаліїв, що нерівномірно виявляли плівку, поганий приплив повітря до барабанів, де сушилася плівка, — ми працювали наче з надхнення. Кожний з нас в той же час зберігав хвилини. Це було чудове полювання за хвилинами! За ці години ми зробили безліч винаходів: що моталка з жовтою ручкою на дві хвилини скорше змотує, не дряпаючи плівки; що малий барабан хутчіш крутиться, біля нього витяжна труба і плівка, на ньому сохнучи, зберігає нам кілька хвилин; що ацетон для склеювання шматків плівки треба трохи-трохи нагріти в руці; і багато іншого, що тепер здається зовсім дрібницею, а тоді відограваало велику ролю і впли-

вало непомітно, але вперто на наше полювання за хвилинами.

Крім усього — я мусів виграти собі пів години для того, щоб проглянути сумнівні шматки на екрані до монтажу, а перед десятьма годинами вечора — ще пів години на перегляд остаточно змонтованого фільму: шістсот метрів по 5-6 хвилин на кожну сотню.

В очах же у мене стояла Тайах. Я витирав губи, ніби стираючи її поцілунки, і передо мною пливло тоді рожеве марево. Я випускав з рук плівку, вона падала до мішка, як блискуча гадюка, і там ворушила хвостом. В такі моменти я нічого не бачив перед собою, а лямпа, що світила за матовим склом, здавалася мені місяцем, що розпливався в нічному тумані або — сояшником, який іноді виринає подорожньому з туману, що восени обволікає і степ, і дороги, і розквітлі жовті сояшники.

Я встиг побачити Тайах удень, повертаючи з особняка, де здіймав комісара та міністра. Я їхав машиною. Було людно на вулицях, шофер не міг ніяк розігнатися. Я її побачив на розі, коли вона піднесла руку догори, зупиняючи мою машину. Поруч неї стояли Богдан і Сев. Її обличчя було без міри радісне та схвильоване. Сев похмуро жував папіросу. Богдан стояв осторонь і робив вигляд, ніби його зовсім не стосується вся гра. Він був увесь новий і аж шелестів. „Дружочок, любий,.! — скрикнула Тайах, підбігаючи до авта. Я відчинив дверцята і одразу ж потрапив до неї в обійми. Вона мене тричі поцілувала, не зважаючи на публіку, що йшла повз нас. Та я відчув, що це були якісь винуваті поцілунки. „Ти вільний, Дружочок?" — запитала вона, мнучи рукою мою краватку. „Ні. Я звільнюся лише після 10-ої", — промовив я тихо. „Мені вони вже казали, та я хотіла, щоб ти раніше", — сказала вона капризним тоном. Я по-

вторив свою фразу. Щось їй здавалося дивним у тоні мого голосу. Вона подивилася мені в вічі безконечно щасливим і несміливим поглядом. Її очі благали. Я переборов себе і обняв її легенько за плечі. „Не треба, радість моя, боятися", — сказав я голосом, який дзвенів так, ніби ніколи не міг перервати. Шофер махнув рукою, тороплячи їхати. Я нахилився до Тайах і заплющив на секунду очі, відчувши її губи. Наче я від'їздив кудись без повороття. Я сів до шофера, залишивши тінь на Богдановім обличчі і зовсім похмурого Сева.

Я раптом приходив до пам'яті, діставав упалу плівку і входив до темпу справ, наче очунюючи після довгої млости. Плівка, як жива істота, розважала мене. А товариші по роботі приймали мою коротку задуму за хвилини надхнення, ходили тоді на пальцях і притишували голоси.

Нарешті я добрався до плівки, що її здіймав Богдан з Севом та американцем. Я трохи пожвавішав і почав наспівувати якусь мелодію. О, це так нагадувало їхні різноманітні душі! Я пізнавав оператора в ракурсах і в карколомних точках здіймання. В одному місці я відчув, як плавко колишеться в повітрі кіно-апарат, разом з оператором і, очевидячки, разом з тією спорудою, на яку витягла їх невгамовна професія. Іншим разом апарат здіймав так близько від води, що чергова маленька хвиля ніби заливала об'єктив, а з ним і — екран. Крейсер тоді здавався дитячою забавкою і, у всякому разі — набагато меншим за хвилю. Я пізнавав Сева, його людську думку в кадрі, де на першому плані стоїть спиною Богдан, біля нього рухається прапор, а в далині стріляє білими димками швидкострільна гармата крейсера. Сев дав перевагу прапорові і змусив глядача стати поруч нього і, завмираючи від страху перед гарматою, про-

кляти зброю боягузів. Я пізнавав Богдана в кадрах, знятих із сіна на дубкові. Якась соломинка нависла над об'єктивом, потім друга й третя, ось і цілий кущ виткнувся з нижчого краю. Складалося чудне враження подорожі біля крейсера на острові з трави, і крейсер ставав ніби сам непорушним островом, коли біля нього пливла земля і пливли трави. Я пізнавав усіх трьох в чудних і чудесних шматках плівки, що я проглянув. Проте, її я відклав, мені вона не годилась, ій Сев сам колись дасть місце в своєму фільмові, посеред плавань корабля, якого творили ми гуртом.

Годинник невблаганно цокотів на стіні. Вже довге проміння вечора простяглося по кімнаті з сушильними барабанами. Лябораторія безлюдна. По одному, по двоє кінчали свої частки роботи ляборанти і бажали нам щасливо залишатися. Нарешті вся плівка лежить ліворуч від мене на столі, а, крім мене, в кімнаті залишилось тільки троє : монтажниця, механік, що міг мені показати на малому екрані кожний шматок фільма, і шофер, який, поставивши машину у дворі перед вікнами лябораторії, зайшов пересидіти нудний час чекання. Його домівка була близько фабрики, але люди завше люблять бути щирими й запопадними там, де їм цього самим хочеться. Шофер мав відвезти мене з картиною до Будинку армії і фльоти.

Монтажниця хутко клеїла шматки плівки, клащала машиною, намотувала плівку на рульон і була люта, як тигр, якому дають їжу маленькими шматками. Я не встигав їй вибирати кадри. Годинник пробив дев'яту. Роботу майже закінчено. Маючи ще годину, я був цілковито забезпечений від помилок. Ми пішли до кімнати для переглядів, і механік швидко пустив апарата. Дивилося картину нас троє. Шофер сів біля монтажниці.

і ви зараз побачите його, а в ньому — себе, пана міністра, його шановну дружину й доньку, крейсер „Ісмет" і все інше. Нашу техніку туркам показано", — додав я зовсім тихо. Комісар сліпуче усміхнувся. „Дякую", — сказав він, простягнувши мені руку. Я простяг комісарові свою, і ми поручкалися. Потім я, як людина, що все зробила від неї бажане, повернувся і полетів східцями униз, прямуючи до автомобіля. „Підвезіть мене до Професора", — попросив я. Ми поїхали. Та швидко мусіли зупинитися, бо на дорозі у нас раптом з'явився Директор. „Зроблено?" — прокричав він, наближаючись до машини. Я помітив, що він випивши. Моя відповідь заспокоїла. Він сів до авта.

— Бачив капітана? — запитав він, коли ми знову рушили.

— Бачив.

— От сукин син. От анциболот болотяний. Триста шестов і паличка.

— Ти може знову пригадав, як ти на нього міни ставив? і денатурат глушив?

— То єрунда. Ти на командира подивись! Бачив капітана? Крейсер як крейсер, а отакий гнусний капітан. Та я його одним пальцем утоплю. Дуже образливо мені за покійних братішок — чорт зна, через кого загинули.

— Отакі саме й уміють командувати.

— А миршавий який, старий, нещасний! От у нас був командир...

— І ти не можеш заспокоїтись?

— Віриш, убив він мене, цілий тиждень не спатиму.

Авто зупинилося біля будинку, де жив Професор, і я зійшов на землю, помахавши Директорові рукою. Я побачив, як останній переліз на сидіння до шофера, вже коли машина рушила.

„Пускати?" — запитав механік крізь віконечко. „Пускайте". Ми проглянули обидві частини — усі шістсот метрів. Коли засвітилося світло, я довго не вставав із місця. Я втомився. Мені самому стало дивно, що кілька годин тому була ще порожня плівка. Тепер на ній рухались тіні людей, і шматки подій були заховані від забуття.

За стіною годинник пробив пів на десяту. „Ви помалу крутили,здається?" — запитав я механіка. „Нормально, як завше". Я був стомлений докраю, в мені пов'яли усі м'язи. „Як вам сподобалося?" — промовив я до шофера й монтажниці. По тому, як вони разом обоє щось відповіли, я зрозумів, що вони нічого не бачили. У них були, очевидно, інші справи, цікавіші за мою працю. І я на них зовсім не гнівався. Ми поїхали вдвох із шофером і повезли фільм.

Їхали ми дуже помалу. Чи то мені так лише здавалося, бо скрізь на вулицях нас хотіли зупинити сюрчки. Було зовсім темно над Містом, була прозора ніч. Південь почувався в бадьорому й п'яному подиху вулиць і в яскравому блищанні зір. Плятани й липи стояли нерухомо, і тротуари біля них тяглися рівними сірими смугами.

Будинок армії і фльоти був декорований і освітлений. Ми приїхали за 15 хвилин до десятої. Я попросив шофера почекати і зайшов сам до середини. Мене зустрів адміністратор кіно-фабрики: „Вже? — запитав він боязко. „Нате ось, тримайте, бо в мене болять руки". Я пройшов з адміністратором нагору до залі і заглянув за куліси, шукаючи кіно-механіка. Я зустрів комісара і міністра, що саме оглядали будинок і його музеї. „Товаришу комісаре, — підійшов я, — доводжу до вашого відома, що той фільм, якого ми здіймали, вже готовий

Я мовчав, зломаний заявою Професора.

— Щоб остаточно вас приголомшити, — продовжував останній, — я покажу вам зараз книжку, якої ви скрізь шукаєте і про яку завше думаєте.

— Книжку? Я найменше думаю тепер про книжки. От, якби ви дістали мені...

— Дивіться, — перебив Професор, — чи добра? Вік її вимірюється тисячоліттями.

Він подав мені розгорнуту книжку, яку перед моїм приходом розглядав на столі. Це був старий китайський рукопис. На сторінці, що мені її запропонував Професор, були намальовані тушшю деталі й роміри великого морського паруса. Я переглянув кілька сторінок — передо мною лежав рукопис китайського корабельного майстра. Тексту, звичайно, я не розібрав, але малюнки і креслення добре й уміло рукою пороблені — показували мені повну картину будування. Я забув за Професора, захопившися дорогоцінною річчю.

— Чай готовий, — зауважив Професор, — книжка є моя свята власність. Ми будемо нею лише користуватися під час будівлі, а я подарую її вам тільки в день вашого весілля, і то — весілля саме з цією сьогоднішньою, з єгипетскою царицею. Сідайте пити чай.

Справді, приємні пахощі чулися вже в кімнаті. Чай був на диво запашний і розкішний. Зовсім розгублений сів я пити чай з помаранчевим варенням. У мене перемішалося все: корабель, книжка, божок, Тайах, чудні плетені паруси з книжки і ті тисячі років, які незримо перебували в кімнаті Професора.

— Про вас часто думаю, — казав Професор далі. — Чи маєте ви сами всю ту енергію й завзяття, упертість і хоробрість, що ви їх збуджуєте в інших? Коли сами не маєте — тоді яке право дано вам хвилювати так ме-

Професор був удома. Він сидів біля столу і розглядав книжку. Подивився на мене поверх окулярів.

— Ви де це так довго барилися? Вже давно пора кінчати ваших турків.

— Та я оце тільки зараз віддав картину. Цілий день з нею морився.

— Знаю. Я знаю, що ви думаєте, а не тільки, що робите.

— Чекаю послухати.

— Про це потім. Я зараз нагрію вам на машинці чаю. У одного шахрая в лавці знайшов справжній чай. Китайський чай. Ви понюхайте, як пахне. Знаючи, що ви прийдете, я дістав варення з помаранчів. Можете і його понюхати.

— Ви мені скажіть краще, про що я думаю. Я не був уже у вас довгий час, та й ви, здається, крім фабрики нікуди не ходили?

— Я вам покажу одну річ, яку я придбав для вас.

То був східній божок пожовклої слонової кости. Голий живіт його такий великий, що лягав йому на коліна. У руці він тримав лотос і посміхався радісно, лукаво, задоволено. Він називався богом хатнього достатку.

— Подаруйте його їй, — сказав Професор, — коли вона з Італії не привезла собі іншого.

Я остовпів. Професор читав у моєму мозкові, ніби в книзі.

— Звідки ви знаєте? вирвалося в мене.

— Дуже легко. Треба мати очі й вуха. Мене тільки цікавить, яку ролю відограє в вас та людина, яку ви колись врятували з моря. Пам'ятаєте — я йому відводив досить таки місця в її житті.

не? Ви подивіться — он у мене лежать книжки і плани. Скільки хитрощів і вміння було мені прикласти, щоб зібрати їх усіх докупи! Кайтеся нещасний, — закінчив Професор, спокійно сьорбаючи з блюдечка чай.

Я нічого не розумів. Але мені не дозволено було встати доти, доки я не віддам цілком уваги запашному китайському напоєві.

— Тепер дивіться, — сказав Професор.

Перша книжка була „Навігація", друга „Космографія і морські шляхи", третя — „Плавання в доісторичні часи", четверта — „Шукання Індії", п'ята — „Христофор Колумб і Фернандо Кортец", шоста — „Паруси всіх народів", сьома „Будова дерев'яних кораблів", восьма — „Метеорологія і вітри", дев'ята — „Вітрильне господарство", десята — „Морська торгівля", одинадцята — „Гавані світу", — книжок було стільки, що Професор міг спокійно тримати іспита на капітана далекого плавання.

Дивуватися мені було більше нікуди. Я розгублено, ошарашений такою кількістю книжок, подивився на Професора, а останній розчиняв тим часом шафу і пропонував мені ще цілу гору книжок — старих і нових.

— Нащо ви їх стільки зібрали? — простогнав я.

— Відбудовуючи вам парусника, я не можу бути профаном у цій справі. Чи може ви гадаєте, що відбудувати так легко?

— У мене і в думці не було, що це така глибока справа. А тепер...

— А тепер відійдіть на бік і перечекайте. Ви думаєте, що це вам жарти? Через те, що у вас цього „і в думці не було", я й питаю вдруге: чи маєте ви самі ту енергію й завзяття, котрі видобуваєте ви з людей, ніби торкнувши їх біблейським посохом Мойсея? Але не

турбуйтеся, все буде зроблено. У мене теслярі всі навиперед просяться на цю роботу.

— Чому ?

— На кіно-фабриці вони роблять речі, що через день самі ж вони й розламують. А людина — натура творча. Людині треба, щоб її робота залишалася після неї самої жити. Тоді людина працюватиме так, як співає.

Я кинувся Професорові в обійми. В кімнаті пахло справжнім запашним китайським чаєм. Гора книжок лежала на столі. Я відчув у собі прискорену діяльність слізних залоз. Треба було чекати сліз.

— Я вже пішов, — повернувся я до дверей, — я ще хочу пройти портом, бо почуваю, що довго не засну цієї ночі.

— Не раджу йти туди, — затурбувався Професор, — не раджу ніяк — ніч.

— Дурниці, — я пішов, і в коридорі тільки витер очі.

До самого порту я йшов не то тротуарами, не то вулицею просто. Була ніч. Пора, коли зовсім порожніють вулиці. Думок з'являлася безліч, і про таку безліч річей, що можна вважати їх за недійсні. Сходячи крутою вуличкою, я відчув страшну самотність і тривогу. Мене хвилювало те, що вітру не було, і я не чув морського запаху. Мовчазність і самітність. Я почав оговтуватися.

Перше, що я свідомо помітив, була темна постать людини, котра, ховаючись під будинками, ішла за мною назирці. „Дурниці", — прошепотів я. Людина затаїлася за стовбом, я вже почув думати, що помилився. Ні, людина існувала, вона обережно пересувалася попід стіною будинку.

Я вирішив вжити хитрощів. Попереду мене йшла вуличка праворуч. Я думав хутко заховатися за ріг і, своєю чергою, прослідкувати за тим, хто буде йти позад

мене. Я прискорив кроки, змушуючи, таким чином, мого переслідувача майже бігти. На розі вулички я непомітно оглянувся і круто повернув праворуч. На моє здивування, від стіни відокремилася ще одна людська фігура і пильно придивилася до мого обличчя. Позад мене чути було лопотіння ніг першого, що вирішив вже не таїтися.

Я сунув руку в кишеню: вона була порожня. Безпомічно оглянувся: жодного каменя поблизу. В цей час фігура, не кажучи жодного слова, піднесла руку, і я побачив у руці ніж. Холод пройшов по мені аж до ніг. Я уявив собі холод клинка. І моментально, в пароксизмі розпачу, я кинувся на злодія, вхопив його за руку і, скільки було в мені сили, укусив його нижче ліктя. Та це не допомогло. Я відчув скажений удар його правої руки в мою ліву щелепу, удар, від якого я почав хитатися. Разом з цим щось холодне і неприємне залоскотало мені під ребрами, зараз же на тому місці почало пекти, як вогнем, стало мені парко і одразу пройняв піт. Я упав на брук.

Перед тим, як зовсім знепритомніти, я почув, що на вбивцю набіг мій перший переслідувач. Він щось крикнув, махнувши рукою. Я упізнав голос Богдана. Відбулася блискавична бійка. Мій оборонець упав і собі, боляче придушивши мені ноги.

XIV

Професор писав рипучим пером на зшиткові англійського паперу 17-го сторіччя. Папір був жовтий, як віск. Ніби на ньому осів пил довгих літ лежання. На першій сторінці Професор намалював контури двомаштового бриґа, вималювавши детально такелаж. Біля прови було поставлене ім'я. Під бриґом чітко червоніла назва зшитку: „Корабельний Журнал „ Онтон". Трохи нижче стояло: „У плавання ще не виходив".

Професор іноді посміхався, а рука його без упину писала.

„Сосну треба рубати пізно восени, — писав Професор, — коли вистояне тіло її готується до зимових холодних вітрів. Або — рубати взимку, коли сосна дзвенить від удару, як орган. Ні в якому разі не брати дерева весняної рубки. Весною соки йдуть із землі вгору по клітинах стовбура і доходить до хвої. Дерево повне соку. Весною сосна найбуйніше росте — відкладаються нові клітини, вона росте в товщину і вгору. Завше треба віддавати перевагу дереву, що зрубано його ясної сухої осени, коли листя падає огненними метеликами, і чути звук кожної шпильки з сосни, шпильки, що падає на землю. Коли сік шумує в дереві, будь то сосна, бук, горіх, чи важкий дуб, тоді в дереві родяться тисячі химерних планів, мрій, тоді дерево стає людиною, а що ж із людини збудуєш, із цієї чудернацької істоти, що бо-

їться кожного дотику гострої сокири і бризкає зараз же соком, що з людини збудуєш, крім житла для хробаків? Дерево лише на зиму стає матеріялом, розкішним, багатим, пахучим брусом, з якого ріжуться гнучкі, як дівчата, дошки, міцні, як хлопці, бруски, мудрі, як старість, колодки, в яких гострим блискучим різцем розкриває людина прекрасні форми життя.

„Давайте сюди сосну зимової рубки, давайте сюди дуба, давайте бука й горіха. Хай принесуть тиса, що негній-деревом називається в народі, червоного дерева і хай ще покажуться сюди три сосни американських лісів: смоляна сосна, жовта сосна та біла сосна. Ми не будемо одноманітні. Дешеві кораблі робляться з американської сосни — від кіля до вершка брамстеньги. Торговельні кораблі, які хотять жити довгий вік, роблять кіль з бука. В південних морях — роблять кіль, форштевень, ахтерштевень, шпанти — ребра корабля, палубні планки — з тисового дерева, що не гниє у воді; палубні сволоки — з червоного дерева, твердого, гідного, розпираючи, тримати борти; палубні дошки й машти — з американської сосни. Наші моря визнають дуб і сосну. Ми додамо сюди ще дорогого тиса і букового дерева.

„Бук піде в нас на кіль. На шпанти — корабельні ребра — їх треба тесати й з'єднувати з кількох шматків — дамо ми міцного дуба. Ми спокійно пливтимемо морем, коли знатимемо, що дуб захищає нас від важких хвиль. Там, де шпанти з'єднуються з кілем, ми покладемо ще поверх врубок, покладемо вздовж кіля важку дубову „кіль-свинку". Вона в'яже так шпанти, як людський хребет в'яже ребра. На стояки й палубні сволоки ми візьмемо червонавого, густого тиса. Це дерево дає легкий лісовий запах, з яким легше обживати каюти. Обпланкуємо зовні й усередині — також тисом, бо він не боїться

води й негній-деревом називається. Палуб зробимо дві — нижчу й вищу. Під першою буде їжа й товари, солодка вода і затишна темрява. Над першою будуть каюти. Над вищою — щогли з парусами і небо.

„Вищу палубу ми вкриємо сосновими дошками. Вони легкі й смолисті, по них хвиля скобзнеться і назад у море летітиме. З горіхового дерева вирізати треба майстра корабля — чи сильного вовка, чи хитрого лиса, чи дужого ведмедя. Вирізавши, під бугшпритом місце йому дати, щоб бачив він, куди кораблю плисти, щоб поминав рифи, коси піщані та гострі береги.

„Ми дійшли вже до мачт. Але перше накажемо закупити побільше смоли — ми потім смолитимемо нашу будівлю. Глибоких дві дірки чорніють на палубі. Загляньмо в них : та такі дірки і в другій палубі, ми бачим „кіль-свинку" навіть. В цю дірку стане спідня мачта. Половина її під палубами і упирається в кіль, а половина підноситься над вищою палубою. На цю спідню мачту ставиться друга мачта — марс-стеньга, а на другу — брам-стеньга. Ви бачите, яка важка річ припасувати шматки. Спідня мачта... — та ми краще виберемо раніш сосни для мачт, а потім уже подивимося, як їх припасовувати.

„Сосна росте на пісках, на гірських схилах. Коли місце обмивають льодові дощі, обдувають снігові вітри, жодне дерево не знаходить у собі мужности рости там, тоді звичайно кажуть : „Посадимо сюди сосну". І сосна довго і самотньо росте, дзвонячи хвоєю. Вона завше дзвонить. Її коріння заривається в піщаний ґрунт і росте вглиб і вглиб. Ось уже перейдено пісок і глину, обплазовано камінь, і корінь занурюється, як жадібний хробак, у жовту землю. Дивись, через кілька років і не впізнати дерева : воно перечіпає вже своїм вершком заблукані

хмари і змушує їх від ляку мочитися. Треба постукати по ній і дослухатись до звуку: вона дзвенить на морозі і в ній не чути жодного дупла. Оцю сосну ми й закарбуємо собі. Йдемо далі. Ось вітер поламав одну — поминемо її. Нещастя можна жаліти, але довіряти йому свої паруси — смішно.

„Ще одну сосну ми здибали. На камені гірському стоїть вона, і вітри її холітають на всі боки. Взяти б хіба? Але ближче підійшовши, поминули й її. Хто довго і вперто бореться з вітром, не сходячи з місця, — того не можна брати на мачту: в ньому вузли і викривлений стан, товсте суччя і зламаний вершок. Таке дерево гнуте можна на кермове колесо згинати або на луки брати — летітиме стріла, як треба.

„Нашукавши сосен на мачти, повалимо їх без жалю сокирами. Сантиментальні люди хай відійдуть: буде текти смола, і сосна стогнатиме. Та саме стоїть зимова пора, дерево кожне робиться матеріялом: розкішними, багатими, пахучими мачтами, гнучкими дошками і податливими, як мармур, колодками.

„Спідня мачта — найгрубша. Але її ще погрубшують, набиваючи навкруги шальовок для зміцнення й захисту. Поставмо її... та ми вже її поставили на призначене місце. Біля вершка площадки на салінгах — це марс. На марсі, притиснувшись до спідньої мачти і надягши штуку, яка зветься „головою вислюка", стоятиме марс-стеньга. До вершка останньої знову причеплено „голову вислюка", яка тримає брам-стеньгу. Отакий мають вигляд і фок-мачта і ґрот-мачта на шхуна-бриґові. Мачти стоять трохи похило до корми: перша — менше, а друга — більш похило. Рей — поперечних перекладин для парусів — на щоглі чотири: спідня рея, марс-рея, брам-рея і бом-брам-рея. Зміцняють мачти тросами: ван-

тами, пардунами. Парусне господарство — як скрізь по гарних кораблях — фрегатах, бригах: спідній парус, марсовий парус, брам-парус, бом-брам-парус, гафель-парус, клівер, стакселя і ще кілька додаткових біля вищих парусів. „Полотно—не такий цікавий матеріял, як дерево. Поле льону вражає тільки в час цвітіння. Тоді страшно дивитися — ніби на землі запалася синя небесна безодня. Пов'язати льон з полотном тяжко. Ніби не міг вирости на землі цей м'який, білий, міцний матеріял. Паруси хай собі шиються, а ми подивимось, що поробляє в казанах смола.

„Вона вже кипить. Треба кинути пучку соли і шматок вощини з медом у кожний казан. Колись ще кидали живого півня, щоб люди на кораблі спали чуло і не проспали парусів. Ще раніш — для великих кораблів — варили з смолою й дитину, яку треба було обов'язково вкрасти на базарі. Тоді корабель ставав живою істотою і набував на небі свого янгола, відібравши його в дитини. „Так пророблювали морські розбійники", — розповідають старі моряки, і обов'язково після стількох плящок, щоб оповідач міг поплутати прову з кормою.

„Смола кипить. З дна стремлять чорні бунтівливі потоки. Старі корабельні майстри, що вже доживають свого віку, могли іноді побачити майбутнє корабля в тих смоляних бульках і хвилях. Та нам не до лиця забобони! Смола кипить, і її перемішують, щоб не підгоріла. Даремно комусь здається, що майстри ворожать, плямкаючи губами. Їм жарко від вогню.

„Смола кипить, як турецька кава. Вогні під нею палахкотять і шпурляють іскри на боки. Смолисті дрова попались! Майстер пробує смолу. Ей, не лови гав, позіхайло! Бережись, бо звариш ногу. Хіба не бачиш, що ідуть уже смолити новий посуд?

XV

Рана нагадувала своєю формою серце. Крайки її були сині, трохи бузкові. З одного кінця йшла смуга порізу, крізь яку випливала й випливала кров. Очевидно, ніж, ударивши тіло, розривав його далі. Очі мої застилає туман, але я бачу її — мою рану і чую уразливий біль. Крім рани нічого не існує на світі. Я навіть бачу дві рани, ні — три... О, та всі груди пошпортано ножем! Усі груди й живіт. Симетрично. І всі рани цілком однакової форми, ніби вимальовано їх фарбами. Фарби печуться. Я стогну. Мені здається, що... так, справді, це намальовано пекучою фарбою. Білі хустки наближаються до всіх малюнків. Торкаються тіла. Біль посилюється, і зникають з очей рани. Залишається біль — гострий, пронизливий: на лівому боці черева. Біль топить у собі моє зорове сприймання ран. Разом з цим повітря так густо йде з легень, що в горлянці воно клекоче, і я сам чую свій стогін. Десь із безвісти простягається рука, від якої тхне лікарським запахом. Я бачу тонкі пальці надзвичайної краси. Мені починає яснішати в очах, я чую серцем, що після дотику руки я зможу встати і роздивитися, де я є.

Рука наближається — вона лягла на рану. Холодна річ посунулася вздовж. Знову скажений біль захолодив мозок. Я чую, як я по-звірячому кричу. Холодна річ перестає турбувати. Замість неї я відчуваю, що мені

проколюють шкіру голкою і впускають рідину. Стає тихо, і в моїх вухах тиша одна, абсолютна тиша. Живіт холоне, я гублю місце, де міститься біль. Чую тихі голоси — розплющую очі і — бачу ту ж саму руку. Вона знову наближається до черева і занурюється в нього. Я почуваю лоскіт. Рука ворушиться, мацаючи і шукаючи пальцями. Вона ніжно торкається всього. Вона не поспішає. У мене виникає думка, що руку хотять мені в череві й залишити. Я лякаюся до того, що відчуваю вже біль. Я стогну. Нарешті рука вийшла на світло, я бачу її, як по ній збігає кров, як вона радісно, задоволено рухає пальцями. Пальці надзвичайні і радіють з того, що вони намацали у мене в череві.

У мене прояснюється голова. Я бачу ще кілька рук, що звисають над раною. Вони тримають голку з ниткою, хусточки, блискучі речі. Руки швидко-швидко починають працювати: я чую біль, але цей біль вже не турбує. „Цей нічого, а в того гірше", — говорить голос. Усі слова входять до свідомости, я починаю згадувати, але раптом з'являється така безліч слів, що я лякаюся в них заблудитися. Вони завалюють, не давши часу зрозуміти іхнього значення, вони падають і падають. Я почуваю, я відокремлююся від столу, мене хтось несе.

**
*

Ми лежали з Богданом удвох у кімнаті. У мене один слід від ножа, у Богдана — два. Ми стежимо вдвох за мухою, що літає під стелею. Кімната біла, чиста, і мусі нудно самій літати.

— Маладчина Поля, — шепотить Богдан, йому не можна ще голосно говорити і сміятись.

— Полі ми купимо золоту каблучку, — відповідаю я, захопившися враз любов'ю до Полі. Вона врятувала

нас, знайшовши вночі на вулиці в калюжі крови. Її голосні зойки збудили цілий квартал, і хтось подзвонив до швидкої допомоги.

— Я думаю, що Сев, — хрипить Богдан, — його поведінка в останій час мені не подобалася.

— Ви мубуть здуріли або втратили багато крови. За Сева я даю голову. Коли тільки можливе в світі існування пари друзів — то це я і Сев — ці люди.

— Кажіть! Недаром же я за вами слідкував увесь час. Це тільки він і ніхто більше.

— А які причини?

— Він злий на вас за вашу рижу. Він думає, що ви її вже обкрутили. Пригадайте, як давно ви з ним не балакали.

— Оце й усе?

— Цих причин вистачить. І мені навіть подобається, як він ловко нас обкрутив. Він, видко, звичний мати справу з ножем.

— До цих пір він дотримувався пензля.

— Давайте, я вам цю справу розкрию. От, значить, ви йдете...

До нашої кімнати зайшло двоє людей з лікарем.

— На кого маєте підозріння? — запитав один, розкладаючи папери.

Я глянув на Богдана суворим і застережливим поглядом. Він зрозумів мене і заплющив очі.

— Нас, очевидячки, хотіли пограбувати, та щось перешкодило. Ні на кого підозрінь не маємо і вважаємо це за напад портових грабіжників.

— Може хтось нахвалявся, хтось погрожував? Згадайте своїх ворогів.

— Сев має в неї таке ж місце, як і я. До того ж — у неї є своя голова.

— Жіноча голова, — сказав Богдан, — завше любить, щоб її хтось затуркав. Вона не може сама чогось вирішувати. Жінка любить руку і повід.

Настала довга мовчанка. Ми заглибилися в думки. Тоді, трохи згодом, до нашої кімнати зайшла схвильована Тайах.

— Дружочок, хто це тебе? — вона сіла на стілець, щоб бачити нас обох. Я удавав, що мені боляче і затулив очі рукою. Цим я давав їй можливість подивитися на Богдана довше, ніж це дозволяла моя присутність.

— Болить?

— Коли б вас ножем кольнути, — відповів за мене Богдан, — то й вам би, мабуть, боліло.

Жінка не зрозуміла такої до неї нечемности і подивилась на мене.

— Отак ви собі ходите, ходите, — продовжував мій товариш, — хвостом метете сюди, хвостом метете туди, а хтось може через вас ножі одержує...

— Богдане! — перебив я.

— Та я для прикладу кажу. Бо жінці завше приємно дивитися на двох розкуйовджених і закривавлених півнів. Коли жінка бачить, що через неї люди виймають ножі і починають різатися, — це для неї, як вода для квітів. Вона росте, повніє, хорошіє.

— Богдане, не майте мене за одну з тих жінок, яких ви взагалі бачили. І не стосуйте до мене вашої філософії. Коли через мене хтось битиметься — я покину їх обох. Вони не мають права почувати мене власністю. А взагалі — що матрос може розуміти на делікатних справах?

„Своїх друзів", — подумав я, але допитувачеві не відповів. Він зібрав папери і вийшов разом з лікарем і сопутниками. Богдан розплющив одне око.

— Ми й самі добрі шукачі, — посміхнувся він.

Ми провадимо перервану розмову.

— Коли ви йшли, — каже Богдан, — і він вам перегородив дорогу, я одразу став бігти на поміч. Заблищав ніж. Ви вхопили його за руку і припали до неї ротом.

— Я укусив його.

— Потім ви одсахнулися, і він вас ударив ножем. Ви помітили, в якій руці тримав ножа? У лівій руці. Він, значить, лівша. От звідси нам і треба виходити: він лівша, на лівій руці від зубів мусить бути знак. Ну, що— ловко?

— А який на ньому був одяг?

— Я не помітив, а ви?

— Мені здалося, що щось смугасте, або рябе. Хоч поручитися не можу — можливо, то мені в очах заряябіло.

— Значить, я починаю?

— Можете починати, тільки щоб Сев не помітив ні крихти. Навіть, коли це зробив він, то й тоді я любитиму його і не зраджу дружби. Така дурниця, як ніж, не може відгородити від мене Сева.

— Нащо ж тоді дошукуватись?

— А цікаво буде колись йому згодом нагадати і посміятися разом. Мені здається, що він уже кається.

Богдан помовчав, не знаючи, як мене зрозуміти.

— Адже ви любити ту дівчину?

— Це не стосується до нашої балачки.

— І ви можете віддати її Севові?

Я дуже втомився, ведучи довгу розмову. Тому я заплющив очі і став тихенько дрімати. Тайах сиділа непорушно, не зводячи очей з вікна. Богдан потроху стогнав, очевидячки, стримуючи голосніший стогін. Дівчина мовчала, передумуючи свою пригоду і відновлюючи почуття. Мене охопила страшна сонливість. Я почав провалюватись у міцний сон. Скільки я спав — не знаю. Можливо, якусь малу частинку хвилини, можливо кілька хвилин. У снах губиться розуміння часу в тих його межах, які ми досі уміємо фіксувати. Прокинувся я від слів Сева, що увійшов до нашої кімнати так бурхливо, як часом проривається протяг, розчиняючи вікна і двері.

— Привіт лазаретникам, — закричав він, увійшовши.

Ми з Богданом порозплющували очі.

— Які ви кислі й сонні! Біля вас жінка, як перець, а ви хоч би раз чхнули. Мені лікар сказав, що ви швидко наплюєте на оці ліжка і використовуватимете свої ноги. Чи не нудно вам?

Сев потиснув руку Богданові і поляскав по моїй руці, що лежала поверх ковдри. Я не помітив жодної тіні на його обличчі.

— Подайте мені води, — попросив Богдан.

Сев посадив фамільярно Тайах, що була встала виконати прохання. Він сам узяв чайника і допоміг Богданові напитися. Мимо своєї волі, я стежив за кожним його рухом. Я навіть не помічав цього і не вважав за ненормальне. Я побачив, як переможно заблищали очі Богдана, коли він пив воду. Я став дошукуватися причин. Сев саме ставив чайника на тумбу. Мене осяяла раптом думка: Сев тримав чайника лівою рукою. У мене забилося серце, я злякався. Сев — лівша.

— Я вам хочу розповісти, — сказав Сев, — історію з тими чотирма зайцями у вугільному трюмі, яких по-

мічник капітана пароплава, що прийшов з Коломбо до одного з портів Балканського півострова, звелів викинути за борт темної ночі. Пам'ятаєте, це тоді, коли з чотирьох один ожив?

Ми пам'ятали.

— Мені потрібний цей епізод у трюмі, і я його хочу розповісти вам так, як я його роблю. Богдан про нього не розповідав, але я беру не так, як було, а так, як могло бути. Ви слухаєте?

— Може б це відкласти до іншого побачення? — втрутилася Тайах.

— Ні, треба сьогодні. Ви будете слухати?

— Добре, — відповів Богдан зовсім тихо і наче не своїм голосом. Сев сів до мене на ліжко і дістав папіроску. Але Тайах відібрала її в Сева і не дозволила курити.

— Вугляний трюм я уявляю собі в пароплаві десь насподі, аж під машинами. Вугіль лежить не товстим шаром, бо він може зогрітися й зайнятися. Доступ повітря — гарний, жити в трюмі можна цілком з комфортом. Чому ж вони мали там задихнутися? Очевидячки, вони не задихнулися.

Від Богдана почувся заперечливий стогін.

— Не задихнулися, — повторив Сев, — бо повітря там було досить. Треба шукати іншої причини для того, щоб усі четверо знепритомніли. Якої причини? А причина була проста — їжа й вода.

— Їжа й вода, підніс голос Сев, заглушуючи протест Богдана, — через брак однієї води можна збожеволіти! Не треба мати багато уяви, щоб намалювати собі картину того, що трапилося у вугільному трюмі. Перші дні, коли була їжа й вода, троє людей (їх було спершу троє) почували себе прекрасно. Вони ще сподівалися,

Богдан з обурення закашлявся. Його живіт, що мусів не ворушитися жодним м'язом, почав труситися. Тайах підбігла до нього і, піднявши йому голову, напоїла водою з чайника. Вона трохи злякалася такого впливу своїх слів.

— Дівчино, — сказав я, — у нього дві рани на тілі, і кожна може розкритися. Не сердь його хоч ради площі біля собору Дуомо. Ради таксі, що кружляло по площі.

— Ти одержав?

— Одержав і прочитав. Прочитав до половини. Потім випив пів пляшки горілки і прочитав до кінця. Не перебивай. Гріхів у тебе не бачу. Ти не могла інакше себе тримати. Тільки я на твоєму місці, проте, поїхав би до... як його звати те містечко біля Міляна, куди ви мали поїхати?

— Монца. Там чудесна природа, кабаре і ресторан.

— Я поїхав би до Монци. Я розхлюпав би озера, в які дивляться високі ліси, і я вибив би всю траву на галявинах. Я допустив би до себе всі іскри й зорі, і коли б від цього з'явилася на світі нова людина — це було б осущненням ідеї.

— Ти з мене не глузуєш?

— Ти зробила, як і кожна жінка зробила б на твоєму місці. Ви не любите гіркости, що приходить на ранок, того полиня, який відкриває людині тайну її життя. Слово чести, на тобі немає й пилинки гріха.

— А коли б я... поїхала?

— Я виправдав би це тоді, коли б ти вивершила пригоду... дитиною. Неймовірний потяг чоловіка до жінки майже завше свідчить за те, що дитина від такого союзу піде далі за батьків.

що та людина, яка пустила іх до трюму, виконає обіцянку і носитиме воду за те золото, що вона одержала. Вони розповідають один одному казки батьківщини, свою любов, свої переконання. В тім порті, де вони сідали, вони вперше познайомилися і жодної різниці між ними не було. В трюмі один признається, що він не з простих і цим зізнанням ставить між собою і товаришами стіну. Запаси їжі й води виходять, люди відчувають злість і стають уразливі. Їх дратує кожна дрібниця. Їжі й води ще меншає. Тоді трапляється те, що і одразу можна було передбачати: двоє відбирають життя в третього і закопують його у вугілля. Вони продовжують, таким чином, своє життя на кілька день.

— Проте — до їхнього товариства увіходить новий член. Це відбувається вночі, на невеликій стоянці, коли пароплав приймає пошту на борт. Новий метушиться в темряві трюму, інстинктом відчувши, що він не сам. Пароплав виходить з гавані. Ранок застає його у вільному морі. При бідному світлі новий бачить старих мешканців. Але у нового немає харчів — він їх встиг до ранку закопати в купу вугілля: воду і сухарі. Цей новий — китаєць без одного вуха.

— Цього китайця я залишив на островах, — заперечив Богдан, ніби з останніх сил.

— Я ж не кажу, що це той самий китаєць був. Я кажу тільки, що ви визнали його за того китайця, який дошкуляв вам на палубі в старого маляйця. Ви могли ж подумати, що то він?

Відповіді не було.

— Китаєць,побачивши суворих хазяїв трюма, приємно посьміхається і хоче розпочати дружні стосунки, але один з двох хазяїв пригадує біль від його руки і люто

гриви до хвоста. Темні, наче засмажені на сонці, сухорляві, стрункі ноги. Копита малі, рівно обрізані і обточені. У гриву заплетено блакитні стрічки. Хвіст пишний і довгий, як найкраща дівоча коса. Очі Метеора лукаво блищать. Видко, що це жартівлива, істота. Його кокетування може звести з розуму цілу стайню.

— Цього коня, — каже Сев, — я хотів би подарувати вам. Ви б його поставили в себе біля ліжка, лежали б і годували його цукром. Він лизав би вашу руку і тихо іржав би з радости. Дивіться, які він штуки виробляє! Ви з ним могли б навіть танцювати. Метеор!

Кінь повів вухом, почувши своє ім'я.

— Бачите, який він чулий! Коли б ви загубилися в степу і поранили б собі ноги, і сонце заходило б за обрій, вам треба було б тільки свиснути, він був би вже біля вас. Метеор!

— Мені не треба коня.

— Він стояв би біля вас та гріб ногою. Ви лягли б на траву, а навкруги вас велетенська сяяла б ніч. Ви лежите, над вами зорі миготять і перекочуються по небі. Ви бачите, як з неба летить роса на землю блискучими мільйонами крапель. Не долітаючи до землі, краплі стають над нею пахучою, легкою парою і зникають. Ви лежите, біля вас кінь і ви виростаєте в колосальний символ. Ви боїтеся подивитися праворуч себе і ліворуч, боїтеся побачити похилості круглої землі. Ви підводите голову — ні, земля рівна та простора. Десь у невідомій далечі гримлять моря і великі міста. Ви знаєте, що кінь вас домчить до всіх обріїв і зникне за ними. Ви це знаєте і лежите, зрошуючи степ сльозами невисловленої туги. Ви наче удова, що хоче мужа. Сідайте ж на коня. Метеор!

— Ні.

лається. Бійку починає матрос. Він кидається на китайця з ножем, але китаєць...

— Кусає його руку, — вставляє Богдан, гостро слідкуючи за Севом.

Сев дивиться на руку. В нього не можна помітити і натяку на хвилювання.

— Китайці не кусаються, — поправляє Сев Богдана, — китаєць дістає й свого ножа. Вони б'ються. Матрос усі спогади хоче намалювати ножем на китайській шкірі. Вони скачуть так! Вони падають на купу вугілля так, котяться з неї, відкриваючи китайцеву схованку. О, вже є мета бійки! Ця вода і ця їжа допоможуть врятуватися. Допоможуть доїхати. За воду і хліб уже йде бійка...

В кімнаті з'являється сестра-жалібниця. Вона без церемоній випроваджує гостей, не даючи Севові навіть договорити фрази. Тайах із Севом виходять, усміхаючись нам і посилаючи поцілунки. За ними виходить і сестра.

Богдан починає ворушитися на ліжкові. Власне, починає підносити голову, оглядаючи кімнату помутнілими очима.

— Вже пішли?

— Пішли.

— Покличте швидше сестру, — аж свистить його голос, — у мене всі бинди перемокли від крови. Я тоді... як... закашлявся...

***

Тайах і Сев сидять у першому ряді. На арену виходить красунь — кінь. Смаглявий хазяїн його зовсім зникає поруч із пишністю й блиском коня. Кінь вичищений і натертий сукном. Батьківщина його — Андалюзія. Коня звати — Метеор. Він увесь золотий — від

обома руками? Хочете орла — самотнього, хороброго, хижого, на недосяжній скелі, з могутніми крилами?

— Вони дуже смердючі. Тих, що я бачила по зоологічних садках, не можна назвати птахами. Це облізлі обскубані гуси із скляними очима. Хай вони вже літають без мене. Ви ще далі будете розповідати казок?

Голуби збиралися всі потроху до клітки. Лише один довго не слухав свисту хазяйки. Він літав над глядачами, над оркестрою, кружляв біля ясних електричних лямп, випорожняв свій шлунок, про щось вуркотів, розпустивши хвіст. Потім він літав низько і несподівано сів не до хазяйки на руку, а на коліна до Тайах.

— Ні, — сказала остання, зганяючи голуба.

Сев сердиться знову.

— Чого ж вам, нарешті, треба? Хочете, я подарую вам лева, — продовжує Сев, коли за блискавично поставленими ґратами на арені починають плигати леви, — це вам уже цар звірів. Бачите, як він вільно похожає, дармо що за ґратами. З ним вас ніхто не займе — навпаки, ви всіх витрушуватимете з їхніх шкір. Як він похожає! Як він б'є себе хвостом по ребрах! Хочите лева?

— Ні. Не треба вже казок. Посидимо так.

Леви перекидаються, гарчать, але слух'яно роблять все, що від них вимагає німець — приборкувач. „Чого ж ти хочеш, чоловіче?" — звертався останній до лева, оперізуючи його батогом. „Чи ти не сказився, чоловіче?" — німець пхав левові в рот палицю. „Сиди тихо, чоловіче!" Звір не хоче йти на місце, гарчить і заміряється на німця лапою. Тоді приборкувач виймає з кабура зброю.

Лев відвертає голову і, як побитий пес, відходить під загальні оплески. Зайнявши місце в спортивній фігурі, лев не витримує образи. Він голосно кричить і трусяться

Метеор дякував за оплески, котрі викликала його краса. Він став передніми на бар'єр і вклонився до публіки. Просто перед ним була Тайах. Ніздрі коня наближилися аж до її колін, насмішкуваті очі дивляться розумно, кінь з приємністю відчуває п'янливий запах жінки. Він трясе головою, просячи себе погладити. Сев простягає руку, але Метеор його не хоче, він тягнеться до Тайах.

— Ні, Метеор, — каже Тайах, і кінь одразу опиняється на арені. Він гнівно нагинає голову і біжить за куліси.

— Нащо ви його образили, — сердиться Сев.

На арену вилітають голуби. Кружляючи над публікою, вони по знаку сідають туди, куди їм наказує їхня хазяйка. Вони безпомічні, маючи тверду стелю над собою. Б'ючи крилами, вони нервуються з того, що дах не синій.

— Хочете, я подарую вам голуба? Він літатиме над вами і сповістить про небезпеку. Коли вас оточить вода і зникнуть береги, він перший принесе галузку бузини від твердої землі і дасть вам бадьорість, що вода спадає. Голуб служитиме вам вірно, бо в нього мала головка, в якій не вміщуються злі думки.

—Не люблю голобів.

— Він завше дасть вам спокій і мир на вашім шляху. Його вуркіт розчулить ваших ворогів, і символ спокою в його дзьобику продовжить ваше життя.

— Сев, ви розповідаєте дитячу казку.

— Чи може вам більше до вподоби орел, що розгорнув би крила над головою і вів би вас до перемог. Щоб глянули ви на кордони — і кордони розходились би перед вашими очима, глянули ви на двері — і двері вилітали б в ту секунду, подивились би ви на людину — і людина вийняла б своє серце і віддала б його вам

є в бочці. Такими ночами я згадувала свої дитячі й дівочі мрії, мені ставало легше дихати, ніби я випивала солодкої, цілющої води.

— Але цього вже немає? Ви це вже пережили?

— Я пережила це, — Тайах міцно притиснулася до руки Сева, якою він тримав її лікоть, — і ніколи в житті не повернуся до старого. Знову загубити своє тіло, відчувати лише, як вино виливається і розхлюпується по дорозі — краще вже тоді не жити.

— А коли б я попросив зараз вашої руки і повів би до себе назавжди? Коли б я поніс вас...

— Не треба, Сев. Відповіді в мене немає. Але я відчуваю, що живу тепер свої останні дні. Я не знаю, що буде потім, я боюся й жахаюся цього. Та воно однаково мусить прийти, я горітиму рівним, високим і ясним полумінем. Мені цього не обминути. І тут ось я відчуваю справжній панічний страх. І млость, і сласність. Ви мене любите тепер, вам здається тільки. Повірте мені. Тепер — ви підняли мене з того місця, де я лежала при дорозі, загубивши людське обличчя, ви посадовили мене на корабель — дайте ж мені попливти, наставивши вітрила.

Сев став сміятися, ображаючи Тайах і себе цим сміхом. В фойє погасили світло. На арені починався новий відділ програми. Тайах поверталася з Севом на своє місце, як сновида.

— Вам нічого не розповідали про мого листа?

— Нічого.

— Я забула, що ви мало зможете зрозуміти мою поведінку без цього листа.

— Я добре розумію вашу поведінку і, очевидно, стикаюся щодня з причиною вашої поведінки.

На арену вийшли морські гімнастики. Вони проспівали матроську пісню, віддали пошану публіці і стали літати по арені. Карколомні сальта вивершував жартівливий сміх. Серед групи гімнастиків була одна дівчина — молода, з чудесною будовою тіла. Мужчини й хлопці одягнуті в білі морські штани з лямпасами, білі сорочки з чорненькими краватками. На дівчині рожеве трико. Поміж моряків дівчина здавалася зовсім без одежі. Вона не стояла й кількох секунд на місці. На арені відбувалося надзвичайне змагання за дівчину. Кожний хапав її на руки, як рожеву податливу сирену, мчав по арені, роблячи кульбіти й сальто. Ніби вихор, за ним мчались інші. Хтось відбивав дівчину у попереднього і сам з нею тікав далі. А на поставленому капітанському містку капітан дивився в бінокль і командував керманичами та машиністами. У дівчини було обличчя, як у ляльки: коли її ставили на землю — вона розплющувала очі, коли її брали на руки — вона довірливо засипала. Група все збільшувала темп гри. Ніби хвилі погрожували впасти на палубу. Капітан стояв спокійний та величній, командуючи кораблем.

Тайах важко дихала. Вона стежила за дівчиною, ніби за сестрою. Сміялася і плескала в долоні. Великий цирк безліч разів викликав гімнастиків, коли вони, кінчаючи свій номер, підкинули дівчину вгору в обійми старого капітана. Музика ревла і вітала майстрів. Повітря, яким дихали тисячі людей, ніби пронизала хвиля морського повітря.

— Сев, я вже все бачила, — сказала Тайах і встала з місця. Сев пішов за нею слідом. Він почав дещо розуміти. Але від цього йому стало ще тяжче. Проте, він сміявся і розповідав анекдоти. Тайах його не слухала.

коні в стайні, лякаються голуби, тривожаться глядачі. Лев кричить.

— Ні — каже Тайах, і виходить до фойє, тягнучи за собою Сева.

— Любий Сев, — хвилюється вона, — чому мені так негарно ? Біля мене ось ви, і я відчуваю, що ви такі теплі. Правда ж, ви не думаєте про мене погано ?

— Монкі, — відповідає урочисто Сев, — дайте мені вашу руку, і я зрушу світ.

— Ой, як страшно ! — сміється дівчина, — нате вам руку.

— Монкі, ви мене любите ?

— Слово чести, не знаю, Сев. Коли ви мені кажете про ваші почуття, я хвилююся, але в мені немає страху. А, коли любиш, то, кажуть, — боїшся. Страх і млость.

— Я мовчу, — каже Сев, спалахнувши всією своєю гордістю.

— Ви розсердилися ? Трохи зачекайте. Я вас ніколи не забуду. За все моє життя тільки ви та редактор володієте моїми думками. Ніколи ніхто так до мене не ставився. Всі в першу чергу пропонували мені ліжко. Я вже почала була забувати, що може бути на світі самостійне життя, міцна любов, яка не боїться жертви. Світ я уявляла жадібним, приманливим мужчиною, що трощить мої кості і зникає на ранок, випивши зі мною келех моєї сили і моєї крови. Я забула, як я була маленькою дівчинкою і потім струнокою юнкою. Я прокидалася вночі, запалювала світло і підходила до трюмо — роздягнута і гаряча від сну. Я роздивлялася на своє тіло, немов на щось чуже і мені далеке. Руки, шия, груди, живіт — все я вивчала і спостерігала. Так іноді підходить уночі хазяїн до бочки з вином. Він нюхає, куштує, стукотить ключем у днище, виміряючи, скільки вина

— Сев, — попросила вона, — дозвольте мені піти самій далі ? Мені треба багато думати.

Вони розійшлися, поцілувавши одне одного в щоку. Сев дійшов додому лише на ранок. Не роздягаючись, він упав на ліжко і заснув.

XVI

Радісна праця — ознака творчости. Тесляр теше дуба й бука з захопленням. Стовбури цих дерев підуть на зміцнення кіля й форштевеня. Дубовий прикорень стоїть біля варстату. На нього покладено тютюн. Голенасті окоренки, стовбури соснові з корою, дошки, обаполи дубові, купи стружок, варстати. Над цим ранкове сонце, вилізши з-за моря, дивиться на початок робіт біля колишнього дубка „Тамара". Дубок, ні — це тільки кістяк його — стоїть на березі в примітивному доці. Закопано кілька стовбів, пороблено риштування і поставлено дубок, розвантаживши його від усього: від щогол, палуби, вантажа і від того, що заводиться в місцях, де довго жили люди — різної трухи та покидьків. Коли буде замінене все попсоване дерево і він буде обшитий новими дошками, зашпакльований і обсмолений — тоді спустять на воду. На воді вивірять стійкість, будуть уставляти машти і кінчатимуть усі внутрішні роботи на судні: каюти, палуби, кермо, бугшприт.

Поверхня дерева нагрівається від сонця і пахне, як сіно з копиці. Плотники по одному сходяться, обліплюють кістяк дубка. Біля варстатів виростають люди. Там починає шаршати шершебок по дошці. Хтось бере до рук рубанка, і повозивши ним по дубовій планці, кидає його і лагодить фуганок. По дереві фуганок майже співає. Власне, підспівує. Бо співає щось собі під ніс той, хто працює. Чудесний ранок і смішна робота. А ще

смішніше те, що робота тече, як струмінь пахучої води. Матер'ял не сучкуватий і не мокрий. Заглибляйся, коловороте, як у масло! Струг заходився вистругувати потрібну кривину в буковій глиці. Працюй, струже, на совість! Це не декорація, яка вмре завтра — хай тільки її використає кіно-апарат. Ця робота виходить у море. І можуть сказати майстри десь, що „відбудовували цей бриґ радісні й чесні робітники. Дерево зладнали, дошки припасували, щогли вивели і паруси напнули. Честь їм — умілим теслярам!" А нехай мине така лиха година, коли доведеться кораблеві почути, що „руки б їм повсихали і печінка б їм вилізла і діти б їм у вічі наплювали — тим ледарям, безчесним людям, циганським майстрам. Зробили вони покидькового брата, а не корабля. Гиґ би на них швидше прийшов!" Не буде тоді бриґа, а буде дерев'яне опудало, сором і ганьба. Жорстоко ходять шершебки, хакають пилки і дзвенить сокира. Ні, корабель буде такий, ніби він виріс у лісі з чудернацького насіння і розцвів і обріс великим білим листям парусів.

Сокиро, теши й теши. Ти найталановитіша з усього струменту. Ти дзвениш у твердій руці. Тріски летять на бік.

Нахилившися, майстер обтісує стовбур. Сокира слухняна і проворна. Ш-шак дзнь! Ш-шак дзнь!. Падає піт на дерево. Сонце — ніби пробив хтось дірку в небі — ллє без перестанку на землю жар. Ш-шак дзнь! Ш-шак дзнь!. Тесати до цієї міри? А потім це ляже на кіль? Яка весела робота! Ляже на кіль! Куди це поспішає пилка? Пилко, рівніше ріж. Сонце, май совість, ми ж працюємо. Ш-шак дзнь! Сокиро, ти ще гостра? Ш-шак дзнь! Ш-шак дзнь!

**
*

Коли судно стоїть на березі, його треба оточити любов'ю і увагою, веселістю, легкими піснями і достойними людьми. Корабель не березі, як і хвора людина, потребує нашої безмежної вибачливости й терпіння. Уявити треба собі його нудьгу і потяг до здоров'я, тоскне завивання вітру в оголених ребрах-шпантах, легенький рип дерева в риштованні, цілу ґаму звуків : сосни, дуба, бука, негній-дерева. Бриґ на березі — ще не бриґ. Це — біль народження, захоплення і радість праці, і мерехтіння думок, і колискова пісня. „Бриґ великий виростає, бриґ у море випливає !"

В риштованні-колисці стоїть майбутній бриґ. На кормі, де є вже шмат палуби і звідки можна охопити оком роботу, — стоїть Професор. Під ним працюють біля кожної шпанти теслярі. Тирсяний пил підноситься вгору, виповняє увесь бриґ білявим мороком, ніби й не корабель це, а чудна та велика урна, в якій Професор хоче про щось ворожити. Хазяїн трамбака — неофіційний помічник Професора. Він мацає кожну дрібницю, нюхає кожний шмат дерева, як їжу, і ніби виростає разом з кораблем. Тепер він виринув десь знизу, ухопився руками за сволок і сів на нього верхи біля Професора.

— Професоре, як ви дивитесь на борти ? Не треба їх випинати. А то не бриґ буде, а таракучка. Пам'ятаю, плавав я на такій посуді. У найкращий широкий вітер ми ніяк не могли їхати по-людському. Усе здавалося, що пливемо з самого святого потопу. Вірите — та шхуна мала стільки хазяїв, скільки є на нашому узбережжі людей : кожен хотів її швидше збутися. Доки хтось, нарешті, перебудував її і вона стала ходити, як дурна.

— Ви, хазяїне, думали вже про те, як ми оцю річ ставитимемо на воду ?

— Нащо мені думати, коли ви стоїте на кормі? Коли думає розум, тоді руки можуть не думати. Я продав свій трамбак і зараз помолодшав на десять років. Мені здається, що я взяв би отак руками і сам поставив би на воду. А проте — треба робити похилу доріжку до води, покласти кругляків під кіль, обладнати риштування і тоді легенько попхнути посуд рукою. Так роблять завше.

Знизу чути голос Тайах, яка гука до Професора.

— Чи не можна й мені до вас?

Хазяїн трамбака зникає, як чорт у люк. Порохнявий, з тирсою на одежі, із стружками на шапці, він виринає біля дівчини, радо її вітаючи. Удвох вони починають лізти до Професора. Риштування зроблено для чоловіків, і жінці доводиться згадати акробатику. Її шовкові райтузи дуже подобаються нижчим плотникам. Та й дівчина сама нічого собі. Вона висне на руках і вибирається на вузеньку дошку, що лежить уздовж бриґа, з'єднуючи сволоки. Дівчина сміливо стає на дошку, балянсуючи руками, іде до корми. Білява голова її зовсім золотіє проти сонця. Плотникам до вподоби така брава дівка. Темп роботи підвищується.

— Добридень, Професоре, бачите, яка я ранішня. Я вам не буду перешкоджати, коли сяду біля вас і подивлюсь море, і послухаю гомону будови?

— Прошу, тільки посидьте хвилину тихо — я зараз розміркую свій план.

Тайах сіла, підперши щоки руками. За цілу ніч сон не прийшов і на хвилину. Всю ніч горіло світло в кімнаті. Ходила, підходила до люстерка, хотіла бути чарівною і красивою, бачила змучене обличчя, плями під очима, лихоманку в очах. Заходжувалася їсти, випила вина, спалахнувши від думки — за кого їй хотілося випити.

від берега лише до тієї лінії. Там на лінії він зупинявся, і тоді тільки нижчим і нижчим ставав його парус.

До Професора підходили теслярі. Вони питали про дрібниці, всю свою увагу скеровуючи на Тайах.

Зауваження письменника

„Пише син. Хоч ти, тату, певне, впізнаєш мене по руці. Я звик до машинки і почуваю незручність, беручи до рук перо. Я вирішив стати тобі в пригоді. Саме в цім місті мемуарів треба написати: минуло два тижні. Але в тебе є попередня практика, коли ти писав справжні романи, і ця практика тебе може зарадить, як поминути прокляту фразу. У тебе будується корабель. Двоє героїв лежать у лікарні: в одного навіть рани розкрилися через хвилювання — в третьому розділі третьої частини. Мінімум два тижні треба пільгових на те, щоб вияснити стан здоров'я героїв — помруть вони, чи видужають. Тобі потрібний час на те, щоб будова бриґа закінчувалася, або, може, щоб цю роботу було знищено. Тяжко сказати, тату, до чого ти доведеш корабель, а разом з ним і героїв. Цей трикутник: Сев, Богдан і редактор — рівнобічний. Який бік трикутника бере Тайах — казати рано. Хоч і пишеш ти досить ясно, натякуючи на матроса. Та є правило: не йди туди, куди автор тягне, бо завше можна прийти до несподіваних висновків. Твоя китайська книжка, яку спалив Майк, каже за те, що ти й у мемуарах мимоволі користуєшся з практики писання романів. Та мене на це не зловиш.

„Тобі треба тепер два тижні часу. Я кажу, що маючи попередню твою практику, ти якось скомбінуєш, щоб не написати фрази: „Минуло два тижні". Ти можеш дати розділ про походження води і про вплив моря на психіку, розділ про рибальство доісторичних народів,

Переглядала одежу, рахувала білизну, цирувала шовкове трико і панчохи, дошивала свою сорочку — таку малу, що її можна покласти в сірникову коробку, обрубила хустки і помітила їх однією літерою, примірила капелюхи, оглянула пальто — все це зробивши, не погасила лампи, бо ще була ніч. Як мандрівник, що зібрався в дорогу, сіла до книжки. Та, листкуючи сторінку за сторінкою, блукала серед змісту, як у лісі. Очі сумлінно читали кожне слово, кожний рядок, та розум був далекий від розуміння. Огляділася, коли прочитала половину книжки і коли шибки вікна стали ясніти, переборюючи темінь. Про що розповідала книжка? Про борню, чи про дурниці, про розпач, чи про радість? Коли б від цього навіть залежало спасіння душі — однаково недужа була сказати. Пішла до ванної кімнати, роздяглася і довго стояла під холодним душем. Холодні бризки били по плечах і текли на ноги, падали на шию, на груди. Разом з водою приходили холодні ранкові настрої. Стало радісно. Стоячи після ванни біля вікна, щось мугикала собі під ніс, щось ліричне, наче колискове. Зійшло сонце, і застало в тій же позі біля вікна. Знову читала. Але це вже були старі листи. Деякі летіли на підлогу, інші — дерла на шматки. Коли було прочитано останнього, стала, весело усміхаючись, розкидати ногою рештки листів по підлозі. Швидко кімната нагадувала берег, на який викинуто тріски з розбитого корабля. Після цього вийшла на вулицю. Там уже був день, і з порту долітав ляскіт заліза, гудки, стукотіння і глухий гул голосів. Море спокійно вилискувало за маяком, і на обрії стояли ніби вряд високі паруси. Вони не рухалися. Іноді один чи другий зникав, неначе йдучи за воду. Тепер, сидячи біля Професора, знову милувалася з рівної лінії їхніх крил. Кожний парусник віддалявся

„Вірш адресую до тебе. До речі — Майк написав пісню. У мене є йому відповідь. Але перше я хочу притримати цього жеребчика, який усе міряє, як дикун, і поводиться в кімнаті, як ракета в посудній крамниці.

„Ти ліг спати, тату, вікно твоє розкрите, безліч усього залітає на крилах ночі до мене. Я бачу спокійне чоло, білу твою голову і покладені поверх ковдри руки. Мені хочеться поцілувати їх, але це нагадує мені смерть і прощання. Я уявляю собі сни там, під сивим волоссям. Коли б і мені мати таку, як у тебе, радісну старість після роботи, що її переробили руки. Ти не думаєш про смерть. І вона не може до тебе прийти. Коли ти відчуєш, що кров твоя стає, а голова холоне, і маріння затоплять тебе — ти скажеш. — „Живіть без мене!" А смерть, застидавшися, махне косою і піде пріч.

„Відповідаю Майкові. Ти балакучий і цікавий, як сорока. Нехай ти футболіст і пілот, але нащо ж стільці трощити? Вдерся до кімнати, як тать, і почав кружляти, як петарда. За одне знищення книжки тебе варто ізолювати, а стілець, а потоплений Будда? Ти, Майку, як народився футболістом, так ним і вмреш. До ґолфа тобі далеко, як до місяця. Та справа не в ґолфові. Нащо спрощувати? Треба засвоїти раз назавжди, що, стоячи на місці, людина рухається назад. Завше відчувати на щоках вітер шляхів. Бачити попереду просторінь. Не думати, потрапивши в пісок, що за піском немає трави. В чагарникові знати, що шлях не перетято і попереду лисніє бита путь. Коли ти сидиш біля стерна, ти відчуваєш те ж саме, що батько твій на кораблі, що й дід твій на коні. Жага за просторінню! Вперед — кричить твоя істота! Людині не властиво стояти. Не властиво відчувати розпач. Ганебно — плекати страх. Майку, хоч ти й руйнуєш стільці і палиш книжки, я не

про справи на кіно-фабриці, розділ про те, куди можна заподіти зайвих два тижні. Все це дасть змогу почати дальшу розповідь, маючи результати лікування і наслідки будови. Можливо, що я помилюсь, і пишучи мемуари, ти не побоїшся написати так, як не пишуть майстри роману. Тоді хай тобі мої зауваження допоможуть загубити час.

„Тепер скажу, що корабельний журнал Професора подобається мені найбільше за все. Він мене спокусив на вірш. Це вірш про паруси, яких не торкається Професор, захопившися будовою і шуканням дерева. Вірш треба б записати до корабельного журналу, коли він у тебе є. Як він виглядав би на жовтім старім папері? Правда, корабельний журнал мусить бути й досі на бриґові, бо ж тільки пів віку пройшло, і корабель ще не зайшов до гавані назавжди. Пишу.

„Ми любимо з тобою — Повний Корабель,
Що звуть його фреґатом мореплавці.
На палубі п'ємо ми слів пахучий ель,
Настояний у антикварній лавці.

Хай чамра налетить, і вітер переляже,
Бунаца синя сонячно засвітить.
Ми слово маємо, як парус лажий:
Розпустимо його — в моря летіти!

Ми любимо з тобою корабельну снасть
І тиск вітрів у прову бриґантини,
Морів далеких хвилі. Хижу сласть
Розбудженої, сильної людини.

Хай будуть справні наші такелажі,
А мачти — гомінкі й живі, мов віти.
Ми слово маємо, як парус лажий:
Розпустимо ж його — в моря летіти!"

„Тепер, Майку, не відкидаючи твоєї пісні, я пропоную іншу. Ти її зрозумієш. Називається вона „Пам'ятник" і трохи поширює твою тему. Мелодії ще немає.

„Живе хай — веселий орел капітан,
Що в морі й повітрі веде караван!
Та іншого треба поставить на скелі,
Про іншого знають нехай менестрелі,
Для іншого — прапори зняти на ванти:
Людині — пишноти бронзових мантій!

Постаріє й згине дівоча любов.
До бога старого новий стане бог.
Відчую я розумом сильним востаннє —
Червоная кров бронзою стане.
А мій корабель, як життя невимовне,
Тоді пропливатиме, таїни повний.

На скелі над морем поставим творця,
І вітер нехай доторкнеться лиця.
Позаду гримітимуть гори і гори,
На скелю летітиме синєє море,
В один бік — провалля і хащі і змії,
З другого — степи за степами ясніють.

На скелі над морем стоятиме він,
Бринітиме вітер і днів передзвін.
А море й степи, встаючи із туману,
Нестимуть йому і привіт, і пошану.
І коршун, на руку йому прилетівши,
На ній відпочине, попивши й поївши.

Живе хай — веселий орел капітан,
Що в морі й повітрі веде караван!
Та іншого треба поставить на скелі,
Про іншого знають нехай менестрелі,
Для іншого — прапори зняти на ванти:
Людині — пишноти бронзових мантій!"

можу не висловити тут свого захоплення з того, як ти можеш летіти. На твої руки можна здатися цілком. Коли я летів з тобою, я захлинався від гордости, що ти мій брат.

„Тепер про море. Ти кажеш, що воно скрізь шумить. Мені личить подати приклад, що ілюстрував би ці слова. Я вибираю художника Ван-Гоґа. Візьми його картину „Кущі". Вінцент Ван-Гоґ — голляндець. Він жив усього 37 років. Кінчив життя божевіллям. Поломінний його темперамент, геніяльна сила творчої руки — його фарби наче буйною зливою падають на полотно, він не дотримується круглих чи квадратових мазків, фарби кружляють, стеляться з травою, вигинаються з доріжкою разом, тремтять як листя, кружляють у квітах, що подібні до сонць, і стремлять угору, ніби передаючи виростання стебла. Картина „Кущі" висить у музеї на боковій стіні. Її освітлено збоку. На все майже полотно розрісся зелений кущ, під кущем — трохи трави, за ним — синє, спокійне море. Коли стоїш за п'ять кроків — тебе охоплює надзвичайна сила, з якою художник передає тремтіння куща і мерехтіння моря. Це листя коливається, росте, купається в своїх же зеленавих відблисках. За кущем тільки вгадати можна море, що непомітно посинює зелені фарби. А праворуч куща — око бачить синій парус моря. Передано безліч відтінків синього й зеленого. В захопленні підходиш ближче, щоб переконатися і побачити матеріял фарб, і ряму, і підпис художника. Ніби в казці зникає зелений колір. Бачиш виразно море, і кущ зникає, ніби встромила людина в нього голову, і близьке зелене листя куща забиває далека синь моря.

„Ти Майку, не дуже вір за Богдана. Хіба мало так кличуть людей? Коли на кожного витрачати бронзу — від цього вона зовсім знеціниться. Я волію про Богдана думати інакше. Острів Яву ти справді перелітав. Раджу тобі тільки: — не судити того, чого не розумієш. Ти маєш слово тільки для описування аеродрому, а піраміди залиш для інших, — вони теж потрібні. Твої очі — для аеродромів, і на цьому дозволь з тобою попрощатися. Намну я тобі шию, коли зустрінемося.

„Нарешті, я. тату, розквитався з твоїм синком. Він мене так роздратував, що я забув зовсім за те, ради чого я сів писати свої зауваження. Ти поворухнувся уві сні, ніби збираючись прокинутися. Я швидко поставив крапку біля Майка і тепер поспішаю виписати ще кілька думок, які стосуються твоєї роботи.

„Мені подобається твій Богдан. Це неймовірний оптиміст. Він належить до тих людей, з якими всі одвічні питання спрощуються до розмірів однієї фрази. Народження чи смерть — вони сприймають так примітивно, що це зовсім не стає для людини на перше місце і не затуляє бадьорости й радости. За такими людьми мимоволі йдуть. З ними дуже легко жити. Вони сприймають життя в цілому, в нещасті знаходять радість, у болі — чують надхнення, в страхові — знають сміх. Їх натовп висуває наперед. Вони — співаки, що знають силу пісень і співають їх в такт ході.

„Дівчина — одна на мільйони. Це авантурниця з ніг до голови. Вона тонко все відчуває, знає життя, зазнала жорстоких днів, і це її піднесло і підносить далі. Скрізь шукає людей з прозорими, а не скляними очима. Падає, підіймається, але вперто й сильно йде. Може бути сантиментальною, як дівчина, може жорстоко красти і стріляти. Листа з Міляна вона написала так гаряче, як

кинулася б в обійми і як загубила б свідомість. Листа цього вигадати не можна. Тяжко придумати так, як складає раптом безліч узорів життя. Таких листів не пише жінка двох за свій вік. Але, написавши одного, летить, як бджола, на далеку пахучу квітку.

„Ти так їх обох — дівчину й матроса — потроху зводиш, що мимоволі хочеться якось допомогти їм. Я прошу від імені твоїх читачів — не роз'єднуй їх укінці. Завше в таких випадках розчаровуєшся потім. Цікаво було б побачити, як вони глянуть у вічі одне одному на останніх сторінках. Тільки — обов'язково хай глянуть. Можуть і поцілуватись. Це так бадьорить читача. Може не дозволить історична точність мемуарів? Тоді ти зроби....

„Ти ворушишся уві сні, повертаєшся на бік, я знаю, що ти прокидаєшся. Через це кінчаю писати. Бувай".

XVII

Бриґ спущено на воду. На ньому я та Богдан. На палубі стоїть бочка, в ній хлюпається вода, коли хвиля гойдає корабель. Ми ходимо по новій палубі від корми до прови, заглядаємо до кожної щілини, стоїмо часом, опершися плечима об спідні частки фок — і ґрот-мачти. Бриґ виглядає куцо : марс і брам-стеньґи на спідні мачти ще не ставили. Вхід під палубу видається ще, як звичайна дірка, без східців, куди ставлять малу драбину, коли хочуть оглянути каюти і трюм. Ми сходимо наниз. На долівці безліч стружок. Скрізь видно свіже дерево : стоять варстати так, як від них пішли робітники; сокиру ввігнано в колоду і так забуто; нетесане дерево, дошки стругані й нестругані лежать скрізь. До трюму ми лише заглядаємо, бо тяжко лізти туди нам — хворим і виснаженим. Ми повертаємось на палубу, щоб сидіти на стружках біля варстата, котрий залишився на палубі. Сидіти, відчувати, як хвиля, доходячи до берега, підносить наше судно, як коливається палуба, як сонце звернуло на захід і стоїть над Містом, як блищить вода в гавані і як солодко ниють серця та сверблять загоєні рани.

Ми не встигли побачити процедури спускання бриґа на воду. На березі ми застали тільки риштування, безліч покидьків дерева і чималу юрбу людей. Сам же корабель уже дивився з води на свою колиску і пелюшки.

По ньому ходили майстри, підходили групами до бортів, ставали всі на корму, розгойдували прову. Але бриґ нахилявся настільки, наскільки йому належала, гойдався так, що не втрачав своєї поважности. Поступово він спорожнів — був кінець робочого дня. Довго ще виставляли з нього на берег сторінніх людей, які допомагали ставити на воду і через це вважали за обов'язок оглядати бриґ до найдальших, темних кутків трюму. Хазяїн трамбака вийшов на берег останнім. Ми привітали його з водою. „Ще кілька день — і ми на парусах. Можна буде виходити в море", — сказав він. Десь в близькій кав'ярні чекали друзі, виразно чути було, як стогнав його порожній живіт, і ми відпустили хазяїна трамбака, зійшовши самі на бриґ в той час.

Ми не встигли ще як слід звикнути до палуби і обімняти стружки біля варстата, як на бриґ перебіг з берега Сев. Не помітивши нас, він, як вихор, облітав усе судно. Побував у трюмі, в каютах, чимось постукав унизу, щось зачепив і повалив на долівку, посвистів, дослухаючись до резонансу, покричав і почав був якусь арію. Та швидко ми його побачили на палубі. Він пройшов повз нас двічі, доки ми наважилися втрутитися до його самотности.

— Алло Сев! — крикнули ми.

Він здригнувся, ніби ми зловили його на непростойній поведінці, і повернув до нас.

— Мрієте на стружках?

— Гоїмо свої рани, — відповів Богдан, підморгуючи мені і гостро дивлячися на Сева.

— Хіба вони не загоєні?

— Вони вже зрослися, та болітимуть іще доти, доки ми не впізнаємо злодія.

Сев не сказав нічого.

— Не хочеться, — відповідаю я, почуваючи справжній розпач з того, що цим ворогом може бути Сев. Бо ця думка поступово вміщується в моїй голові, і я з нею звикаюся.

Богдан теше потроху колодку, щось обрубує, щось залишає і врешті береться за струг. Але струг він кидає ще скорше : працюючи стругом, треба напружувати м'язи черева, а людині, що має два свіжих шрами на животі, цього не витерпіти. На зміну стругові приходить долото й дерев'яний молоток. Установивши як слід колоду, Богдан поцюкує молотком по долоті.

— Хіба ви знаєте, як різьбити дерево ? — питаю я.

— Звичайно, знаю. На острові Пао я часто тільки цим і займався. Коли моя мала поїде було до сусіднього острову, я сиджу і вирізую з м'якого кореня її обличчя і її тіло. Це була ясна, блискуча бронза. Навіть той бетель, що вона завше жувала, личив до її хижого, сласного рота. Через бетель губи були червоні, як пурпур. І, зробивши з кореня фігуру моєї малої, я мазав губи червоним розжованим бетелем.

— А тепер що ви різьбите ? Вовка, ведмедя, чи, може хитрого лиса ?

— Я вирізьблюю те, що було на прові у мого хазяїна з острова Пао. Коли мені пощастить — ми матимемо найкращого майстра корабля, що вславився на південних морях. Кожний порядний грабіжник складав до ніг моєї жінки тканини й одежу, пахучі есенції, люстерка і консерви. За це вона мусіла умовити мене, щоб я зійшов із своїх високостів і зволив зробити ще одного майстра корабля до бугшприта.

— І ви робили ?

— Авжеж робив. Мені краще було робити це діло, ніж підставляти смерті голову на палубі корабля мого

— Ми тут говорили оце про колодку, що лежить унизу, — почав я, — чи не могли б ви нам викотити її на палубу?

— Нащо?

— Богдан хоче зайнятися ділом. Колодка — з горіха. Тут біля варстату, маючи під рукою кілька інструментів, він хоче попрацювати над майстром корабля.

— Яким майстром?

— Так я називаю фігуру, що стоїть над бугшпритом. Вона веде корабель, оберігає його від рифів і заспокоює хвилі.

Сев пішов під палубу і прикотив нам колоду. Ми поставили її на дошку і трохи обтесали. Це робив, головним чином Сев, бо наші руки не були ще дужі.Він обтесав за вказівками Богдана тільки передню частину колоди. Я знову здригнувся, побачивши, як сильно і міцно лежить сокира в його лівій руці. Богдан показував мені очима на ліву руку Сева.

— Закотіть рукав, — вимовив Богдан, — вам зручніше буде тесати.

Сев удав, що не чує.

— Закотіть рукав, — сказав я.

Сев почав закочувати, але раптом поклав сокиру і зробив заклопотане обличчя.

— Мені треба вже йти. Мене чекають на фабриці.

Богданове підморгування мені набридло. Я одвернувся од нього і дивився вслід Севові, доки останній зник за іншими суднами, які стояли поруч нас, припнуті до естокади.

— Я ж вам казав, що в нього є шрам?

— Облиште вигадки, мені вже набридли ваші підозріння. Беріться краще за сокиру і тешіть.

— І вам не хочеться взнати ім'я ворога?

хазяїна і тестя. Іще після того, як я встиг покарати безвухого китайця, отого... як його звали, забув зовсім ім'я. Я вам хіба не розповідав про цей випадок? Ні? Ну, то слухайте.

До нас завітав ще один гість. То була Тайах, яку зустрів у місті Сев і послав до нас. Вона впевнено пройшла по падубі, ніби й зроду мала палубу під ногами. Навіть пробігла трохи на пуантах і похвалила гладеньку палубу.

— Невже без Сева ти й дороги не знайшла б сюди?

Вона зробила біля машта кілька фуете і усміхнулася.

— Може й знайшла б.

— А може й ні?

— Може й ні.

Вона підійшла до борта, подивилася на воду і потім глянула поверх наших голів, ніби спостерігала десь потрібні їй сиґнали.

— До берега Пао приїхали ми того разу на вечір. Нас зустріли, як завше, жінка й дочка хазяїна. Ставши на червоній землі над водою, вони скидалися на блискучі статуї ясної бронзи в тихій, затишній затоці острова Пао. Наш хазяїн — маляєць — хижий і старий морський розбишака, сідав на човен — проа — і плив до берега перший. Потім судно відтягали туди, де берег був високий — і ховали його в густі тіні дерев, що хилилися над водою. Корабель розвантажували. Далі вглиб острова під кокосовими пальмами був наш склеп. Стіни в нього були плетені, а дах — листя кокосів. Над землею його підлога підіймалася на десять метрів. Як добре я пригадую той склеп! Часто цілими місяцями я не брався ні за холодну воду. Збивши кокосового горіха, я випивав з нього молоко і поїдав ніжну зелену масу

ного моря. З цього користався мій хазяїн: підійшовши вночі до пароплава, брав його на абордаж і, забравши потрібні речі, пускав пароплав на дно. Тоді, таким чином, багато зникало пароплавів, але годі було дошукатися причини їхньої загибелі.

— Нарешті, нам пощастило зустріти здобич. Це було маленьке судно. Ми причепилися до його борта. Машини глухо рокотіли, везучи й нас. Команда була в паніці. Ми полізли на пароплав з усіх боків. Капітан пароплава розрядив свої обидва револьвери, забивши й поранивши трьох наших, а потім шпурнув зброю просто в юрбу і за цим разом набив добру ґулю на голові в нашого хазяїна. На хвилинку останній знепритомнів, а капітан вихопив у безвухого китайця рушницю, і, стріляючи, перебіг корму. Доки хазяїн очуняв, доки розбишаки поралися з командою, капітан зник. Він утік на човні. Бачили б ви, що робилося з хазяїном. Як тигр, літав він по палубі. Капітан пароплава добереться до своїх! Після цього треба буде забиратися десь у глушину і чекати тихо, — хай пересердяться білі дияволи. Китаєць ховався від хазяїна, де тільки міг. Та, врешті, попався. Хазяїн бив його доти, доки в ньому була хоч маленька іскра життя. Потім наказав його викинути за борт.

— Зробивши такий відступ, я розповів за той вечір, коли ми повернулися з грабунку. Я вже казав, що дехто спав на палубі, а дехто пішов до жінок на острів. Мені було тоді шістнадцять років. Як ви думаєте, куди я пішов? Не вгадаєте, бо пішов я на побачення.

— З дочкою маляйця? — поцікавилася Тайах. Вона уважно слухала, стоячи біля борта.

— Відкіля ви знаєте? Так, справді з нею. Звали її Баджін — так називають яванці вивірку. Вона була

кокоса. Мене цілком задовольняло таке життя. Офіційно ж — я вважався за вартового біля краму.

— Кажу, того разу все йшло, як завше. Позносили ми крам, пограбований з пароплава, повечеряли з міцною рижовою горілкою і полягали спати, де хто хотів: одні— на палубі під брезентом, другі — пішли на острів, де були приховані їхні жінки. Щоб не забути і потім до цього не повертатись, я розповім вам про випадок в той наш рейс. Формально — ми зафрахтувалися перевезти вантаж, а фактично — шукали когось, щоб пограбувати. Маляєць — наш хазяїн — був прирожденний моряк. В тих краях морем здебільшого ходять маляйці, а яванці не сперечаються з ними за цю честь. Яванці — красивий нарід, декого з них наче зроблено з золота, тіло так і сяє розкішними золотими фарбами, стрункі вони, гнучкі і люблять співати. Поміж них маляєць видається чорнявим жуком. Він меткий, швидкий, очі вузенькі, як щілини, говорить багато, рухається проворно, добрий купець і сміливий розбійник. Коли грається юрба дітей, і одно з них верховодить, б'є інших, забирає ляльки — то це обов'язково буде маляєць. Такі яванці і маляйці. Мій хазяїн був одружений з яванкою, і від їхнього шлюбу народилася дівчинка, що мала характер батька і красу матері. Вона любила... та я бачу, що вже збився. Почну знову.

— Значить, везучи наш вантаж, ми шукали пригод. Ми вже і здали вантаж, а цікавого нічого не зустріли. Роздратовані — вистоювали ми в затишку біля островів, пливли далі до інших місць, де мали звичку ходити пароплави. Пригадуєте, я вам розповідав, що тоді була війна, скрізь на простих шляхах блукали ворожі військові судна, і капітани пароплавів вибирали інші дороги — поміж островами, серед глушини, подалі від віль-

дерев, стелилася долі, як напоєне отрутою листя. Було зовсім темно. Торкаючись голих плечей дівчини, я здригався, як той, кого охопив амок — безум. „Ти мачан, — відсунулася вона від мене, — ти білий тигр". (Так лають на Яві європейців). Але голос її не відштовхував. Я згадав свій перший сон про жінку. Це був він. Я взяв Баджін до себе на коліна і почав казати їй на вухо мільйон слів.

— Далі нам відомо, — глухо сказала Тайах, — далі в таких випадках іде все, як по писаному. Вона стала вашою, ця дика яваночка?

— Не поспішайте, — спокійно зауважив Богдан, цюкаючи молотком по долоті і працюючи біля колоди, — ми сиділи так досить довго. Можливо, що ми й цілувалися, але я цього не пам'ятаю: так горіло у мене все в середині. Ми сиділи, потім лежали, ходили пити воду і, нарешті, я пішов на судно за подарунком, що його я привіз дівчині. Проходячи по палубі, я побачив на прові вогник. Я затаївся за маштом. Вогник коливався, ніби хтось дмухав на нього. Така поведінка невідомої людини мені не сподобалася: вона скидалася на злочин. Я витяг з піхви свій клеван і пішов тихо вздовж борта.

— Я боявся вогню не через те, що тоді я втрачав надію повернутися колинебудь на батьківщину. Вогонь на кораблі — завше небезпека: він гірший за тайфун, за чуму і за голод. Коли на кораблі з'являється блискучий, високий, гойдливий поломінь — треба боятися за життя. Я міцно стискав клеван і потроху посувався до прови. Якась людина, заховавшися за купою старих канатів, робила ганебне діло. Купка трісочок вже розгорілася, почали обгоряти й грубші шматки дерева. Людина була вдоволена з своєї роботи. Підвелася, шукаючи обабіч пальних речей. На момент світло дістало до її обличчя:

і справді рухлива й вертка, як вивірка. Тільки я її називав матта-апі, що значить — „вогненні очі". Це не було перебільшення: очі розбишацькі, жовті, як у „мачана„ (тигра) мала дівчина. Вона сміючись, казала на мене „боая" (кайман, щось подібне до крокодила), „праху" (човен), бо я був тонкий і довгий, як ця легенька споруда для плавання.

— Баджін трохи запізнилася, прибираючися для зустрічі зо мною. „Тудун" — капелюшок з пальмового листя лежав на її „кондѐ" — вузлі волосся на голові. Легенький „сарон" покривав її стегна, на яких було ще „кахін" — спідниця, що дуже подібна до шараварів. В руці вона тримала „рампе" — квіти магнолії і тримала їх так, ніби не квіти то були, а золотий „пайон" (парасоля) — найвища ознака благородства. „Мінтак ампон", — сказала вона, — „але клаппа пошаруділа своїм листям і не веліла мені поспішати. Вона ще з часу останнього західнього монсуна, коли йшли дощі так довго, стала мені за порадницю. Вона сказала, що мій криластий кідан повернеться живий і здоровий і вона завше проганяла від мого ліжка понтіанака — злого духа, що іноді злазить із своїх дерев і сниться жінкам, особливо вагітним". Ми пішли до мого житла, зайшли за кламба, що висіла на дверях, і сіли на балебале — бамбукову лежанку. Та нам не сиділося. Я страшенно чогось боявся. Ніби я сидів на вогні. Це горіла моя перша любов. Баджін була молодша за мене на два роки, проте почувала себе зовсім дорослою і кепкувала з мене, як уміла. „Ти не кідан, а риба", — казала вона, торкаючи мій „клеван" — шаблю, яку я носив з гордістю юнака, — „ти повісь собі бамбукову палицю, а мені віддай твій клеван". Південні зорі цокотіли за кламба хатини. Тмяна пристрасна ніч нависла над Пао, вчепилася до

це був безвухий китаєць. Я знав добре, що його мали викинути в море і здивувався, ніби побачивши небіжчика. Його хтось з матросів пожалів, заховавши до купи лахміття на прові, і він збирався віддячитися тепер команді і в першу чергу хазяїнові. Чекати довше — було нікуди. Вогонь розгорявся. Китаєць, його звали... (Ніяк не можу пригадати його імени. Вже ось кілька разів про це думав, та наче зовсім воно вивітрилося з пам'яті!) китаєць мовчки скалив зуби, і то був диявольський регіт. Я згадав увесь біль від його кулаків, згадав свою юнацьку клятву, і на спині в мене наче настобурчилась шерсть. Я вийшов до вогню, грізно піднявши клеван. Китайця наче вітром відкинуло назад. Він вихопив з-за поясу ніж і набіг на мене, але зустрів мій клеван. Китаєць після того, як його попобив хазяїн, не мав іще своєї справжньої сили, і не був дужчий за мене. А я, помщаючись за свою юнацьку честь, ніби виростав разом з моєю злістю. Вогонь тим часом розгорявся.

— Китаєць хитрував: удавав із себе кволого і знеможеного, тільки захищався, не нападаючи, і все хотів опинитися близько до мене, щоб пустити в діло ножа. Я підбіг до вогню і вже хотів ногою розкидати жар, щоб він не набирав сили. Але вчасно згадав, що без освітлення я загину від ножа китайця. Я став знову наступати, і тут побачив зовсім несподівану річ: китаєць щосили зганяв мене до вогню, щоб зайнялася на мені одежа. Вже вогонь лизнув одну мою штанину, я погасив її, потерши ногою об ногу. У мене стомилася рука від клевана. Очі застеляв якийсь морок. В цей час я побачив мою Баджін. Вона збігла на корабель, тримаючи бамбукову палицю. Китаєць завагався, у нього подвоїлося ворогів. Скориставшися цим моментом, я ударив його клеваном. Він поточився до борта і, ловлячи по-

вітря руками, полетів у воду. Баджін розкидала палицею жар. Ми загасили головешки і повикидали їх за борт. Палуба знову стала темною і порожньою. На ранок там могли знайти лише сажу від вогнища та ніж китайця.

— А ми, взявшися за руки, перерізали ліс аж до моєї хатини. Ми йшли, як муж і жона. Напоївши ненависть юнацтва, я виходив з нього на дорогу до мужности — зухвалої і суворої. Тропічна ніч мовчазна і задушлива. Вона тамує в людині чесноту і спокій. Ніби у велетенський океан виносяться тоді кораблі людської снаги.

— Я почуваю запах диму, — сказала стурбовано Тайах.

Ми понюхали повітря.

— То вам здається. Ми говорили про пожежу, і завше в таких випадках люди гостро відчувають і продовжують собі розповідь.

— Та я справді чую дим.

Ми знову замовкли. Над гаванню ширяв вечір. Сонця вже не було. Нитка диму літала над бриґом. Можливо, її занесла течія повітря з сусідньої палуби, можливо, вона була лише уявною. З нас ніхто не палив на палубі. Ми мовчки тривожилися.

— Я піду подивлюся, — запропонувала дівчина.

— Куди?

— Наниз, до трюму й до кают.

Вона полізла по драбинці вниз. Ми посідали на палубі, звісивши ноги в люк.

— Шукайте там добре! — кричали ми і сміялись. — Понюхайте всі кутки!

— Ей, хто на палубі? — гукнув до нас з берега жіночий голос.

— Заходьте! — відповів я.

Колоду з горіха Професор приховав до дня, коли шхуна — бриг був зовсім готовий. До того часу вона лежала в потайному місці: в трюмі на стружках, до неї приходив Богдан і в самотності різьбив її та довбав. У трюмі було тихо та радісно. Чути було сплески хвиль по боках і ті ледве помітні стогони, що звичаєм вчуваються в нових будинках. З горіхової колоди вилуплювалася червона дівчина. Її обличчя нагадувало обличчя Баджін. Дівчина підіймала руки над головою, ніби пірнаючи під воду. Вона була навіть без сарон. Її гладеньке тіло оживало, груди набували пружности, дерев'яні стегна — принадности. Майстром корабля мала бути жінка.

Каюти всередині сполiровано, в кожній — дві койки і стіл, над столом — ілюмінатор. Коридори встелено грубим брезентом. Загальна їдальня затишна, як садок, Бібліотека містилася в крихітній каюті. На кораблі порожньо: люди, збудувавши його, пішли геть.

Гойдаються стиха реї. Паруси всі змотано. Грот-мачта зовсім гола: гафель не піднято. Палуба пахне смолою. Кормовий якір лежить під бортом. На прові — люк в чорний трюм. Борти похитуються. Все пахне живим деревом і лісовою нудьгою. Кожне дерево не втратило ще індивідуальности. Дуб кричить, що він дуб, сосна стогне, що вона сосна, негній-дерево крекче й собі своє ім'я. Ще немає одностайности. Кожну дошку, кожну планку защемлено між чужими: аж смола від цього виступає, мов піт. Дубовий брус придавлено тисом та буком. Усім від цього не легко. Позвикавши в лісі на волі розхитувати черево, надимати груди, розмахувати руками, — дерева тут відчувають, що перевернувся світ. Сосни-машти стогнуть не менше за інших: де поділася зелена, дзвінка хвоя, якою можна було ловити вітер,

або сипати її собі під ноги зеленавим дощем? Голови позрубано, ноги відтято, рип-рип, як тяжко, рип-рип, як тоскно, недо-обре!

Але перше ж горе — об'єднає всі дерева. У вільному морі заскиглить, засвистить у вантах вітер. Забіліють на хвилях баранці. „Держись!" — гукне бом-брам-рея до брам-стеньги. „Бачиш, як багато вітру налетіло в мій парус!" „І до мене теж!" — крикне брам-рея. „Держись!" — гукне брам-стеньга до марс-стеньги, — „Бачиш, як тяжко тримати бом-брам-парус та брам-парус!" „Держись і ти!" — попросить марс-стеньга спідній машт, — „на мені брам-стеньга з парусами і мій марс-парус — он як надувся!" Спідній машт міцніше упреться в кільсвинку і кіль: „Братіки, виручайте! На вас надія, ласкаві дубе й буче!" Не витримають і шпанти — корабельні ребра: хвиля на них тиснутиме з обох боків. Звернуться шпанти до сволоків з негній-дерева, що йдуть упоперек корабля, розпирають ребра і тримають на собі палуби: „Не гніться, хлопці! Бо загинемо всі разом, як погнетесь. Одне за всіх, і всі за одного". А сволоки з негній-дерева і собі мусять когось просити, вони озвуться до соснових дощок на палубі: „Дошки-сестрички, тісніше ляжте! Хай хвиля по вас слизьне і в море полетить. Не пускайте води до нас!" Забудуть тоді дерева своє листя і свою хвою, вони зробляться однокрівними частками великого корабля.

Під бугшпритом дівчина — бронзова Баджін. Вона вестиме корабель, підставляючи своє горіхове тіло усім вітрам.

До нас підбігла жінка. Це була Поля. Ми простягли руки, здоровкаючись і висловлюючи їй нашу любов за врятування від смерти. Але вона не слухала, і, освітливши драбинку в трюм сірником, полізла по ній хутко і стурбовано. Ми не розуміли такої поведінки. Знизу ми почули її заклопотаний голос:

— Тут хтось є? Одійдіть трохи, — дайте я присвічу сірником. Ви ще нічого не знайшли? Будемо шукати разом. Хазяїн трамбака біжить теж і швидко тут буде. У мене ноги проворніші. Бачите, я взнала від однієї людини, що в трюмі покладено спеціяльний ґніт, який догорівши до сірників і клоччя, мусить запалити трюм. Ні, я не скажу, звідки я взнала. Тут ніде нічого не видко. Підемо нижче.

Розмова Полі почала доходити ще глухіше — очевидно, жінка перейшла до трюму через незабиту стіну.

— Тут дивіться уважніше — воно десь тут. Тепер я гашу сірника — треба заплющити очі і потім подивитися навкруги: вогник десь мусить себе показати. Ще очей не розплющуйте. Я скажу, коли.

Раптом ми почули, як унизу щось пихнуло, по стіні коридора метнувся відблиск світла і крізь щілину ми побачили глибоко під нами вогонь. В трюмі жінки закричали. На палубу вибіг, брязкаючи відром, хазяїн трамбака. Усі гуртом ми побігли до трюму. Дівчата били вогонь сосновою дошкою. Хазяїн трамбака допоміг водою. В трюмі зробилося темно.

— Вийдемо звідси, — прошепотіла мені Тайах і обняла мене за шию. Помацки ми вийшли на палубу. Наше хвилювання ще зросло, коли ми знищили небезпеку. Поля голосно розповідала Богданові про те, як вона бігла. Її голос тремтів, і був вогкий, як ніжність.

Ми йшли з гавані мовчки. Нас ішло четверо.

XVIII

Дівчина роздяглася. Я сидів, тримаючи в руках бронзового Будду. Звідси, з театру, ми збиралися піти вдвох просто на бриґ. Там чекав на нас Сев. На кораблі ми приготували вечерю і вина. Цього вечора бриґ мав приймати гостей. Ніч — перша ніч, коли на бриґові ночуватимуть люди. Викінчений корабель треба виповнити людським диханням, бадьорими словами і чутливістю. До цього ми готувались з острахом та болем. Викінчений корабель набував у нашій уяві ознак живої істоти: як йому сподобаємся ми і наша подруга, яких снів наснить він нам першої ночі.

Театр потроху завмирав. Хвиля людей вже викотилася з нього. Тепер стукали двері скрізь за кулісами, випускаючи акторів. Спектакль закінчено. Всі поспішають вийти на вулицю і податися до домівок. Кімната, де передягалася Тайах, виходила дверима до коридору, по якому виходили актори. Я розглядав Будду, переглядав газету, чекаючи, доки Тайах закінчить усі свої передягання. Одеколон, пудра, крим, розігріте від танку жіноче тіло — всі запахи змішалися докупи, дурманили і викликали темне хвилювання. Почувся плескіт води: дівчина приймала душ. Бризки розліталися по кімнаті. Став дуже пахнути одеколон: Тайах посвіжила себе після води. Потім тиша. Жінка робила туалету.

до бриґа човном і вилізли по плетеній драбині. На палубі було порожньо. Хазяїн трамбака, на якого покладено охорону корабля, десь знову пішов до друзів. Я присвітив електричним ліхтариком, оглядаючи кутки і темні місця : на палубі не було нікого. Ми зійшли вниз. Проходячи коридором до каюти, де чекав нас Сев, ми зупинилися біля дверей до кухні : там сидів Богдан, стиха підспівуючи і чистячи картоплю. Відро з лушпайками стояло в нього біля ніг, а миска з водою — поруч. Його задуманість була спокійна і розважлива. Ми пройшли тихо далі.

Каюту освітлювала одна свічка, що стояла в пляшці на столі. Я поставив біля пляшки й божка. Світло падало на нього згори, бронзове обличчя стало хитрим і лукавим. Усмішка в куточках губ ворушилася разом з тінню, коли рухався поломінь свічки.

Ми всі троє почували урочистість. Тихо роздяглися і сіли до столу. На столі, що вкритий був білим полотном, стояла їжа і вино. Ми розломили хліб на три частини і посипали його сіллю. Сев налив усім вина. Перед далекою дорогою сходяться отак друзі, щоб їсти з одного шматка і пити з одного струменя. Відколи миготять на небі зорі — люди будуть брататися за спільною їжею й питвом. Ми їли посолений хліб і запивали кислим вином.

— Я буду сьогодні за хазяїна, — каже Тайах, — з моєї руки ви питимете й їстимете.

— Тост ! — кричимо ми, — кажи тост !

Тайах устає з місця і підносить склянку.

— Любі мої, — починає вона, — мені немає за що пити. Я п'ю за страх перед неминучим. За той страх, що є ознакою людського виростання. Як дитина падає уві сні і відчуває страх, так і ми плекаємо його, зростаючи.

— Мені якось особливо млосно сьогодні. Цілий день мене щось тривожить. Танцювала я, наче крізь сон, люди всі стояли далеко від мене. Дим заволікає всіх. Роблю я все машинально. Думаю лише про те, що мило треба покласти на сухе, що одеколон треба заткнути пробкою, сукню одягати після сорочки, треба закрутити крант. Ніби мене несе велика вода до водоспаду, мені годі думати за рятування, я фіксую очима всі деревця, що стоять на березі, хмарки, що йдуть над ними, коней, що схилилися з берега і п'ють воду. Сьогодні щось трапиться. Ти не боїшся нічого?

Вона пройшла босими ногами по підлозі і зупинилася біля мене. Я мовчав.

— Ти розумієш мій стан? — торкнула вона мене рукою.

— Розумію. Сьогодні піде дощ. Теплий, липкий, краплистий дощ.

Я перевів свої очі з Будди на Тайах, що стояла поруч мене. Я зібрав усю свою мужність і подивився на неї, ввічі. Я став тремтіти так, що Будда ледве не випав у мене з рук.

— Я знаю, що буде, — казав я, — збудеться мрія. Машти засвистять і гойднуться реї. Тільки прошу тебе — не забудь мене.

Я знову став дивитися на божка і закінчив зовсім тихо:

— Між іншими, на тобі немає й клаптика одежі, а нам треба швидко вже йти.

. . . . . .

Ми вийшли на вулицю — в темну ніч.

**
*

Палуба бриґа трохи виступала з темряви. На марсі стояв ліхтар, розливаючи тьмаве світло. Ми переїхали

Я п'ю за дощ — липкий і краплистий, який збуджує в мені відчування фарб і запахів. Я п'ю за життя.

— Не люблю нічого сантиментального — каже Сев, коли приходить черга йому говорити, — а жінкам подобаються такі речі. Я п'ю за руки і за ноги, за рот і за шлунок. Щоб мій ніс не минав нічого достойного, язик — щоб одночасно встигав смакувати їжу і пропускати слова з горлянки, руки — щоб любили тіло й дерево, тіло й метал. П'ю за болото, через яке бредуть ноги, за всю землю, що чекає ще моїх ніг.

— Випити треба за надію, кажу я, — бо її репрезентує якір. Чому якір? А тому, що він любить землю. На якір дивляться з надією тоді, коли море топить кораблі. Якір нагадує порт, де спокійна і неглибока вода, де можна перестояти бурю. Якір, упавши на дно бухти, зарується в землю і триматиме корабель.

— Знову сантименти, — бурчить Сев. Але ми й на цей тост перехилили склянки. Вино потроху розходилось по жилах. Ми поспішно їли доти, доки спорожнили увесь стіл. Свічки згоріли більше від половини.

— Тепер дозвольте нам за все поторгуватися, — сказав Сев так рішучо, що Тайах здригнулась.

— Як саме?

— Нас тут двоє, — вів він далі, і тяжко було зрозуміти — жартує він, чи говорить серйозно, — двоє нас тут, і кого ви вибираєте?

— Я вибираю обох, — розгнівано відповіла дівчина.

— Це — ненормально. Я думаю, що ви мусите обрати мене. Редактор ще молодий — він собі знайде другу. Мені — вже нікуди шукати — у мене сиві скроні і спустошене серце, як оця пляшка. Треба налити в неї вина.

— Я не знала, що я можу бути бочкою.

Я відломив бога від його трону. На стіл випало кілька речей: папір із значками, троє трісочок і зернятка рижу. Жодного камінчика. Ми уважно розглянули все, що знайшли.

— Риж — праця, їжа і продовження життя. Трісочки — вогонь, якого можна здобути тертям дерева об дерево, це те, з чого треба починати, виходячи в путь. Папір — молитва.

Свічка в пляшці догоріла до краю.

**
*

Ми рушили йти з каюти, бо там одразу стало так задушливо і тісно, що можна було задихнутися. Закортіло вийти на палубу, стати проти вітру і притулитися плечем до машту. Проходячи повз кухню, ми почули сміх дівчини і голосну мову Богдана, який щось розповідав.

Біля борта стояти було зручно. Він злегка похитувався, ніби сідло, коли дише кінь. Безліч зір відзеркалювалося в темній воді. Ліхтар на марсі блимав, на нього подував вітер. Раптом я взяв Сева за руку і підвів його до світла. Він не заперечував, здивовано і запитливо поглядаючи на мене.

— У вас є шрам? — запитав я, закочуючи рукав на його лівій руці.

— Який шрам?

Але я вже бачив, що тіло було гладеньке, аж до ліктя. Я сам бачив, що шраму на цій руці не було ніякого. У мене завирували тисячі думок. „Значить, не він?" — думав я, — „значить інший?" Я відчув, що я безпомічний, як немовля. Дивна річ — мені і на думку не спало з'ясувати щось Севові. Ми відійшли знову в тінь.

— Редактор мені уважить — молодість нічого не жалкує, навіть вина? У друзів такі питання вирішуються легко. Так я кажу?

— Не так поспішно, — відповів я, — я не керую тим, що мені не належить. Ось вона сидить тут і не думає про нас. Не розводьте драм і сантиментів.

Сев зрозумів, що треба розрядити атмосферу. Він голосно засміявся, дістав з коробки два сірники, зломив у одного сірку і махнув рукою в повітрі.

— Тепер тягніть, — звернувся він до Тайах, показуючи їй із жмені кінчики двох сірників, — вгадайте того, що з сіркою.

Тайах дійсно витягла незломленого сірника.

— Це ви витягли мене, — урочисто сказав Сев, — можете попрощатися з іншими.

Тайах зблідла зі злости.

— Добре, я попрощаюся.

Вона поцілувала мене, а потім Сева. Потисла нам руки міцно та рішуче. Встала од столу. Вона важко дихала.

— Прощайте.

Двері каюти зачинилися за нею помалу і щільно. Ми зосталися біля столу з свічкою та божком, ніби на пероні станції, спізнившися до потягу. Він пішов удалеч, грюкаючи колесами, пихкаючи парсю, і тільки самотній вогник гойдався на останньому вагоні.

. . . . . .

. . . . . .

— В Будді мусить бути щось, найдорожче для людини, — сказав я Севові,— а ми знаємо, що воно тільки-що від нас пішло. Давайте хоч подивимось, що цінувати велить мудра давність.

Нашу увагу відтягли на себе нові люди. Їх було двоє. Обережно вони перелізли через борт і опинилися на палубі. Ми не сходили з місця, дослуховуючись до їхніх намірів. Вони зупинилися близько біля нас.

— Глуши і тікай, — сказав один.

Я впізнав голос отамана рибальської ватаги, якого ми побили за Полю.

— Скільки їх там? — запитав другий.

— Один Богдан. Старого моряка я бачив на березі.

— Треба було зброю взяти.

— І так подужаємо. Раз видужав від мого ножа, а вдруге — не встане.

Після цих слів я відчув, як болить мій шрам. Рука моя піднеслася в повітрі і, не тямлячи себе від гніву, я ударив кулаком рибалку. Він похитнувся, але я з лівої руки вирівняв його. З несподіванки вони обоє не захищалися. Покищо перемога була за нами. Захопившися гонитвою, ми не помітили весла, що лежало на палубі, і попадали всі, через нього. Мені пощастило одскочити набік, а Сева вхопили і почали мняти рибалки. Я з розпачу ухопив весло, і замахнувся так, ніби хотів перебити рибалку надвоє. Весло зачепилося за ванту, ударилося об машт, переломилося, шматок весла полетів угору вище рей, а шматком — я таки вдарив того, на кого намірявся. Він заскавучав від болю і покотився по палубі. В цей момент перший шматок весла, падаючи згори, розбив і погасив ліхтар. Я покинув свою зброю, непотрібну в темноті, і помацки став шукати в клубкові людей Сева. Він боровся з другим рибалкою. Здавалося, що хтось молотить на палубі горох. Я простяг в напрямку до борців руки і одержав кілька добрих стусанів у щелепи. Я відскочив, кленучи свою безпомічність. Машинально став шукати по кишенях сірників і намацав

електричний ліхтар, з яким я прийшов на бриг. Я обережно направив його на поле бою — туди, звідки чулося гупання кулаків. При світлі я побачив, що той, кого я ударив веслом, повзе до борта, а другий — бореться з Севом. Я дав першому цілковиту змогу втекти, поспішивши сам на поміч до Сева. Ми вдвох хутко втихомирили рибалку. Він став проситися, лежачи долі і спльовуючи кров з рота. Ми з Севом одійшли від нього, і я погасив ліхтарика.

— Рахую до трьох, — сказав я, — забирайтесь моментально за борт.

Через пів хвилини, повівши ліхтариком по палубі, я освітлив лише порожнє місце. Ми знову залишилися самі. Було зовсім темно стояти біля борта, тісно притулившися один до одного. Сев часом плював за борт, і витирав хусткою обличчя. Вітер став дмухати дужче. Але задуха почувалася, як перед зливою.

— Товариші, — пролунав над палубою голос Богдана, — ви знаєте, як звали китайця? Сін-Бао звали його. Аж тепер я це згадав.

Чути було, як Богдан ішов по палубі. Ми почули його лайку.

— Знову вітер ліхтаря погасив! Сказився він, чи що — на мою голову? Який вже раз доводиться запалювати!

Ми гукнули на Богдана. Він підійшов і став поруч нас.

— Яка тиха і спокійна ніч, — сказав він, — ніби зовсім немає нігде людей. Я думав, що ви давно вже поїхали на берег.

Ми не відповіли нічого, тільки Сев витер щось з обличчя. Хазяїн трамбака підплив до бриґа човном і простягав свій голос аж до парусів, запитуючи небо, куди міг

подітися корабельний ліхтар. Я відгукнувся до нього, а Богдан поліз світити вогонь на марсі.

— Чорт! Ліхтар розбитий!

— Там у каюті є інший, — порадив йому хазяїн трамбака, — громадяни, хто з вас хоче на берег? За одним заходом я це й зроблю.

Сівши в човен і відштовхнувшися від бриґа, ми побачили, як на палубі з'явилося світло. Богдан ніс ліхтар, а за ним, як тінь, ішла дівчина. Коли вже ми були близько від берега, ліхтар почав підноситися по вантах вище й вище і зупинився на марсі. Рівний вогник його один пробивався крізь ніч. Все інше вкривала чорна, шарудлива мантія ночі.

XIX

Сиве волосся до чогось зобов'язує. Я виконав це зобов'язання. Осінь і зиму я сидів біля моєї кани, пригадуючи минуле. Тепер вже літо. Кани немає потреби топити. Майк і Генрі одвідали мене на зломних точках мемуарів: коли осінь зустрічається вночі з зимою і коли весна переборює зиму. Мої сини, як зима і весна. Старший — меткий і проворний, як задиркуватий зимовий день. Молодший — неврівноважений, як весняна повінь. Його я чекаю побачити швидко з подругою, бо я відчуваю в його рядках жіночі впливи.

Кана моя чорніє без вогню. Її паща, де звично підстрибували, гойдалися, перебігали і гомоніли вогники, зараз виглядає, як беззубий рот. В ній перегоріло все значне та мізерне, смолисте і виснажене. Дерево горіло те, що не йде на будову. Сучкуваті віти, поламані бурею стовбури, покалічені непогодою і звірем інваліди — обростали в моїй кані вогнем і розповідали безліч історій, помалу зотліваючи і розсипаючись на попіл. Я розумів ці історії і часто навіть записував їх, але іноді вони так настирливо турчали у вухо, що я просив їх замовчати і не перешкоджати литися моїй власній думці.

Тепер ранок. Крізь двері на балькон я бачу, як прокидається місто. За бульварами видко порт, де снують щогли і димарі. Мені не хочеться вже почувати під собою хисткої палуби. Я зайшов до порту і кинув якір.

Під моїми парусами виросли молоді кораблі — сини. Тепер хай вони роблять рейси по морях. Багате досвідом життя лежить передо мною, як мапа моєї Республіки. Я бачу, як повиростали заводи і фабрики. Розмножилися дороги. Вода ріки віддає свої мільйони сил. За плугами ходить веселий нарід. Сонце смажить радісні обличчя. Армії дітей пищать по садках, голосять, співають, сьорбають носятами, плачуть, сміються, жують землю і поїдають трави.

Я ходжу по кімнаті, коли до мене стукає Генрі. Він заходить. Ми довго розмовляємо про все на світі. З Генрі — я люблю більше Майка, а з Майком — віддаю перевагу Генрі. Вони обоє ніби з одного шматка. Чи ба! Та цей же шматок я сам! Я впізнаю себе і в Генрі, і в Майкові. Я бачу свою кров у обох. А мати? Вона теж поклала свою частину праці й матеріялу. Мені соромно. Не для мене ж одного повішено язика у моєму роті? Але нехай про це іншим разом. Стара, ти не образишся, що я тепер так горнуся до молодости? Тебе я не зраджував — ти знаєш. А Генрі допитується тепер, чи не була ти в Італії. Він думає мене зловити і ототожнити дівчину у купальному костюмі (на березі в Генуї) — з тобою. Та в наші з тобою справи ми його не пустимо. Правда?

Генрі бере дочитувати мої мемуари, він хоче звідти про щось дізнатися, а я, хитрий старий лис, виходжу на балькон. Мені — сімдесят. Але й нині я гостро відчуваю запах саду, що я посадив. Велике місто лежить передо мною. Я вгадую всю кількість людей, що мандрує тепер до місця праці. Жінки годують дітей. Безперервний, дедалі зростаючи, й зростаючи пливе над містом сигнал до роботи. Я чую безліч ніг, що топчуть землю. Я бачу її всю — вогку і плідну, родючу планету Землю.

З кімнати лине до мене з радіо-телефону голос Майка. „Тату, — кричить він, — лечу над південними морями і згадав тебе. Біля мене сидить гарненька пасажирка. Вона просить мене проспівати „Пісню капітанів". А тобі я обіцяв її мелодію. Слухай".

Я чую його голос і сміх кокетної пасажирки. З останніми рядками пісні заходить Генрі. Таким чином, вся родина вкупі. Я ніби знову починаю жити.

„Попід нами знайома земля,
Капітан!
Кораблі підняли якоря,
Капітан!"

ПІСЛЯМОВА

Юрій Іванович Яновський — один з найбільших сучасних письменників — народився в Кіровограді на Україні, 27. серпня 1902. р. і помер передчасно у Києві дня 25. лютого 1954., зацькований переслідуванням.

Уже в юних роках, як студент київського Інституту народного господарства, почав займатися літературою. Згодом збагачував її своїми мистецькими творами, а саме поезіями, нарисами, оповіданнями, романами, п'єсами та кіносценаріями. Він належав до Вільної Академії Пролетарської Літератури (ВАПЛІТЕ), що її створив у 1926. р. Микола Хвильовий, та співпрацював у її виданнях. Після закриття її (1928. р.) брав участь у „Літературному Ярмаркові", а потім був редактором журналу „Українська Література (Вітчизна)" з 1941-6 рр.

У своїй творчості він торкався залюбки тем із сучасного бурхливого життя та змальовував його всебічно. Конструктивна праця на тлі гострих ситуацій, одчайдушні вольові люди, ускладнена композиція, принадний ліризм, мистецька мова, любов до української стихії, степу, моря, землі — то прикмети його незрівняних творів.

У 1925. р. вийшли його „Мамутові бивні", у 1927. р. появився його цикл оповідань п. з. „Кров землі" та збірка поезій з морською тематикою „Прекрасна Ут". У 1928. р. — „Майстер корабля", що по суті є мемуарним твором, пройнятим поезією моря. У 1930. р. — „Чотири шаблі", роман про повстанців з 1918-21. рр., що спричи-

нився до його дворічного заслання. Після повороту написав у 1935. р. роман п. з. „Вершники", що був тільки назверх даниною для офіційних вимог. Яновський залишився в душі українським патріотом і виявив це в повісті „Жива вода", що вийшла в 1947. р. і була гостро скритикована з'їздами партії та „Правдою". Упокорений та загрожений письменник пише в 1948. р. свої „Київські оповідання", за які присуджують йому сталінську премію 3. ступня. Врешті в 1954. р. виходить його „Нова книга". З драматичних творів Яновського знані: „Дума про британку", „Потомки", „Син династії", Завойовники", „Райський табір", „Донька прокурора", що йде тепер по більших театрах СРСР.

Його сценарії: „Гамбург", „Фата моргана", „Царський острів", „Золоте весілля", „Пристрасть".

Яновський був неструдженим письменником, навіть у найважчих умовах підсовєтського життя та переслідування. Він написав понад 40 книжок, що вийшли у великому тиражі та здебільшого у перекладах на різні мови. Тому його твори знані у світовій літературі. Вони вплинули теж на інших письменників.

В цьому новому виданні „Майстра корабля", що створений на основі молодечих захоплень і засобів „лівого мистецтва", читач знайде оригінальну композицію роману в мемуарній формі, переплетеній репортажем, вставними новелями та віршами. Особливо Чорне море займає в ньому видне місце, бо про нього письменник думає безперервно як про побут до мистецького творення: „Біля моря добре думається і звичайні слова набирають таємного і великого змісту". Він любить його за простір: „. . . на ньому кожна дорога нова, і кожне місце — дорога".

З морем сполучене його захоплення кіно-мистецтвом.

ПОЯСНЕННЯ ДЕЯКИХ СЛІВ

Абажур, а заслона на лямпі; притемнення яркого світла в лямпі

абордаж, у зчіплення двох суден; брав корабель на а. — зчіпляв

абориґен, а тубілець, давній мешканець, приналежний до рідної місцевости

авторитет, а чоловік, якого всі поважають; славний, знаний; добрий знавець чогось

аеродром, у летовище, летунська станція

акробатика, и руханкове мистецтво, мистецтво зручности

акула, и пажор, людоїд; велика, пажерлива риба в тропічних морях

амператж, у сила електричного струму, міряна амперами

амфітеатр, у старинний театр, побудований в півколо з підвищеною ступеницею

Андалюзія, її найгарячіша країна в Еспанії

апогей, ю точка в орбіті місяця, найбільше віддалена від землі; переносно: вершок чогось, напр. слави

аргонавти, ів мітологічні подорожники по золоте руно

арка, и лук, прогалина; судно

архаїзм, у застаріле слово, звичай з прадавніх часів; архаїчний — застарілий

астрономічне число невимірне число

ательє (невідм.) робітня фотографа, мистця

атрофуватись поступнево нидіти, заникати

ахтерлюк, а льох на кораблі, де ховають солонину, горілку, тощо

ахтерштевень, ня ребро судна, брус, бальок, що становить основу керми й носатки

Балерина, и танцюристка в балеті

бали, ів міра сили вітру; дванадцять балів — найвищий ступінь сили вітру, що заповідає бурю на морі; загально: помітка успіху, урожаю, тощо

банка, и лавка для гребців на судні; прогалина на палубі; мілина

барабанщик, а робітник кіновиробництва, що накладає фільм на барабан

барка, и корабель з трьома щоглами (фок, топ, базан); з них задня має вітрила трикутні на гафелях (жердках), а інші щогли мають повну снасть; тут задня щогла називається: бізань-мачта; також вантажний човен без вітрил

безфабульний, а, е твір, що не має фабули, повістевої нитки, або розповідного змісту

бельетаж, у льожа на першому поверсі в театральній залі, найкраща льожа

бенуар, у льожа на партері

бетель, я рід пальми з пахучими горішками, що їх жують для приємности й подражнення в південній Азії та в тропічних краях

бильце, я на ґалерії поруччя

бльок, а підойма, вживана на кораблі для підтягування і підношування тягарів

бльокада, и замкнення пристані в часі війни, облога з моря

борт, а край корабля, берег корабля

брам, у третя від долу частина щогли; **брам-стеньга** — найвища щогла, **брам-рея** — жердка браму; **бом-брам-рея** — найвища рея

бриґ, а (англ.) мале судно з двома щоглами, з повною снастю (з вітрилами); його щогли називаються тут: **фок-, ґрот-мачта**

бриґантина, и вузький, гостро видовжений корабель, схожий на бриґ

бриз, у вітер, що зміняє свій напрям відповідно до температури, вночі віє з берега на море, а вдень відворотно; поперечний вітрець

бугшприт, у носатка; на б. звинені вітрила;скісна щогла, що піддержує вітрила на носатці підчас бурі

буяца, и тиха, погідна пора

бункер, кра дно корабля, де є комора на вугілля

бухта, и малий залив, затока, а також: кадовб корабля

Валяй! Валяйте! (рос.) Гони! Рушай! Рушайте!

ванна-кімната лазничка

ванти, вант моряцькі рукавички; прикладки для зміцнення щогли

вахта, и сторожа, стійка на кораблі

вольтова дуга яснобіле полум'я при діянні електричного струму, з високою температурою

Гавань, і пристань (торговельна, військова)

гафелі, в жердки на вітрила; **гафельний такеляж** — приладдя до вітрил

гобой, оя муз. інструмент

Ґрим,у характеризація в театральному мистецтві; риса, що надає характеристичної прикмети виразові обличчя

ґример, а мистець характеризації

Дамба, и гребля, що охоронює берег моря від сильних хвиль

док, а вимурований причал з водою у пристані; в доках направляють кораблі

душ, і сприск води

Ель (ейл) англ. ясне пиво
ескадриля, і мала ескадра; рій літаків
естокада, и площадка на морському березі, з якої вантажать на корабель

Жанр, у рід, ґатунок, напрям

Зегзиця, і зоря
золотушний, а, е хворий на скрофули

Ілюмінатор, а вікно на кораблі
імпульс, у побуд
інґредієнт, а складник якоїсь речовини
інкубатор, а грійник, вигрівальник

Каблучка, и перстень
кабур, а сховок на зброю
кадр, у окрема сцена знята на кінофільмі, знімок на плівці з окремим змістом
канат, а линва, мотуз з дротів
караул, а сторожа, варта
карбувати значити
кепка, и кашкет, шапка
кіль, ю чотирогранний брус (бальок), що творить основу судна
кільватер слід за кораблем на воді
кіно-виробництво, кіно-кабінет, кіно-картина, кіно-кореспонденція, кіно-механік, кіно-оператор, кінорежисер, кіно-фльота, кіно-фабрика технічні терміни кіномистецтва
клівер, а трибічне вітрило на бугшприті (носатці корабля)
койка, и ліжко на кораблі з парусини, без стінок
конституція, ії реґлямент для кіно-фабрики

Навіґаційна школа мореплавна школа
наводка на фокус накидка,навій
наводчик, а робітник, що встановляє напрямок, ціль
мото-човен моторівка
нірвана, и вічне щастя по смерті за індуською релігією
ностальгія, і хороблива туга за батьківщиною

Об'якоритися кинути котву, причалити до берегів
об'єктив, у сочка, система сочок у фотоапараті
обитель, і манастир
обідник, а кривдник
окунутися в життя зануритися, ввійти в життя

Палуба, и чердак, поклад; **палубні плянки** бічні дошки, що забезпечують палубу
пап'є-маше паперова маса
парус, а вітрило: спідній, марсовий, брам-парус, бом-брам-парус, гафель-парус
парусник, а вітрильник
парусність, ности вживання вітрил; висока п. багато-вітрильне судно
перон, у площа, хідник де всідають до потягу
плед, а кусень теплої вовненої матерії, коц
плянкувати забивати дошками, шалівками
плятформочка, и площадка
прах, у порох, решткн, тлінні останки людини
пришвартуватися стати побіч, запливти
просвіт, у прогін, вид
проявочна кімната кімната, де виявляють фільмову плівку
пряний, а, е пахучий, з сильним солодковим запахом

Рампа в театрі місце на переді сцени з лямпами
рейд, у морський шлях; визначена дорога
рейс, у морська подорож
реквізитор, а завідувач театральної ґардероби

контрабанда, и перепачкування, торгівля недозволеними речами в надграничній смузі
конфіденційний, а, е довірочний, тайний
корзина, и кошик
коршун а яструб
крейсер, а воєнне судно, що служить розвідці та сполуці фльоти
крупний, а, е величезний
кубрик, а нижна палуба на океанському кораблі; приміщення для команди на купецькому кораблі
куліси в театрі лаштунки на сцені
кульбіт, а скок, крок в танку, скок в цирковім танку

Ломота, и ревматизм
люк, а отвір на палубі
ляґуна, и затока обмежена косою з піску
ляда, и двері на палубі

Майстер корабля охоронний знак корабля, талісман
мальчик, а (рос.) хлопчик
манатки, ів речі, хлам
мантія, і плащ, покривало
марс, а горизонтальна площадка на верху щогли, м. стеньґа вершок щогли
мат, а (русский мат) вульґарний прокліп
мачта, и машт, щогла: **фок-м.** (передній машт); **ґрот-м.** (посередині), **крайц-м.** (позаду)
маяк, а освітлена вежа для орієнтації суден вночі
мево свічки блимання свічки
мемуари, ів спомини
мертва петля скок з обертом
метр, а директор, провідник, ватажок
монтажна кімната кімната у кіно-фабриці, де монтують фільм

репліка, и відповідь, коротке зауваження
рея, і жердка на кораблі

Сальто скок
сарон, у рід фартуха, покриття на тіло
серга, и кульчик
скальпувати здирати шкіру
скепсис, у недовірливість
сордина, сурдина, и глушник на струнах інструменту
статив, у стояк
стробоскоп, а прилад викликувати ілюзію руху (предтеча кіна)

Такеляж, у снасті корабля для порушування вітрил
такель, ю линва на щогловім риштуванні
травма, и рана, забій, ушкодження тіла зверху
трап, у сходи на кораблі
трос, у корабельна кодола з конопель, ремінців, дротів
трюм, у простір між долішнім чердаком і його дном для вантажу і машин

Фали, ів частини знаряддя, на яких вітрила
фанера, и форнір, пластинка для обклеювання меблів
фіксаж, у утривалення, закріплення
форвард, а лінія наступу з п'яти грачів, лава
форштевень, ня ребро корабля
фреґата, и трищоглове судно
фуґанок, нка струг
фуете (нев.) танкові кроки
халтура, и нісенітниця, пустий твір
хвильоріз, а ламач хвиль, широка споруда в пристані
хвоя, і смеречина
хупавий, а, е делікатний, ніжний

Чамра, и вітер